

UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

**BULLETIN
OF POSTGRADUATE
EDUCATION**

collection of scientific papers

Social and Behavioral Sciences Series

Issue 21(50)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 21(50)

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
(психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі економічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 15 квітня 2021 року № 420 (додаток 3)
(економічні 051) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
(державне управління 281) (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Google Scholar;

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn>

Норвезький Реєстр наукових журналів

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

Linkedin: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

Київ
2022

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22086-11986P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 9 від 21 вересня 2022 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф. <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

В'ячеслав Супрун, канд. екон. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Олена Алейнікова, д-р наук з держ. управ., проф.; *Людмила Антонова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Олена Ареф'єва*, д-р екон. наук, проф.; *Валентина Балахтар*, д-р психол. наук, проф.; *Галина Бевз*, д-р психол. наук, проф.; *Ірина Бондаревська*, канд. психол. наук, доцент; *Тодосієвич Боян*, ст. наук. спроб. Ін-ту соціал. дослід. (Белград, Республіка Сербія); *Олександра Брюховецька*, д-р психол. наук, проф.; *Лариса Гаєвська*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Марія Григорак*, д-р екон. наук, доц.; *Ія Дегтярьова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Вайва Зузевичюте*, д-р наук, проф. факул. суспіл. безпеки Ун-ту ім. Миколаша Ромериса (Каунас, Республіка Литва); *Євген Карташов*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Оксана Ковтун*, канд. наук з держ. управ., доц.; *Ірина Кринична*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Руслана Левкіна*, д-р екон. наук, проф.; *Олександр Мельниченко*, д-р наук з держ. управ., проф., канд. екон. наук; *Василь Надрага*, д-р екон. наук, проф.; *Олександра Ольшанська*, д-р екон. наук, проф.; *Сильвія Платанія*, PhD, доц. Катанійського ун-ту (Катанія, Італія); *Ірина Салькова*, канд. екон. наук, доц.; *Олександр Санніков*, д-р психол. наук, проф.; *Зінаїда Смутчак*, д-р екон. наук, проф.; *Маріанна Ткалич*, д-р психол. наук, проф.; *Тетяна Чаусова*, канд. психол. наук, доц.

Асоційовані редактори:

Наталія Воляннюк, д-р психол. наук, проф.; *Ніна Діденко*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Тетяна Лукіна*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Павло Лушин*, д-р психол. наук, проф.; *Алла Москальова*, канд. психол. наук, доцент; *Володимир Олійник*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Наталія Торба*, канд. психол. наук, доцент.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Збірник має сторінки у соцмережі: [Facebook](#); [LinkedIn](#)

Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. Київ: Юстон, 2022. Вип. 21(50). 244 с. (психологічні 053, економічні 051, державне управління 281. Категорія «Б»).

ISBN 978-617-7854-72-1

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-72-1

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2022

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

Collection of scientific papers

Issue 21(50)

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053

Area Code: 28; spec code: 281

Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1) (psychological 053) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Economy Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 of 15.04.2021 (dod. № 3) (economy 051) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4) (public administration 281) (Category «B»)

Edition is indexed:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Edition is indexed: Google Scholar;

National Library of them V. I. Vernadsky <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn>

Norwegian Register of Scientific Journals

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

Linkedin: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Kyiv
2022**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 9 dated 21 September 2022)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Professor <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Professor <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Olena Aleinikova, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Liudmila Antonova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Olena Arefieva**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Valentina Balakhtar**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Halyna Bevz**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Oleksandra Briukhovetska**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Tatyana Chausova**, PhD of Scienc. in Psychol., Assoc. Prof.; **Iia Dehtiarova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Larysa Gaevska**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Mariia Hryhorak**, D-r of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Eugene Kartashov**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Oksana Kovtun**, Ph.D. of Scienc. in Public Admin., Assoc. Prof.; **Irina Krynychay**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Ruslana Levkina**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Oleksandr Melnychenko**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Vasiliy Nadraga**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Oleksandra Olshanska**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Silvia Platania**, PhD, University of Catania Department of Educational Scienc.-Section of (Psychology, Catania, Italy); **Iryna Salkova**, Ph.D. of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Alexander Sannikov**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Zinaida Smutchak**, D-r of Econ., Prof.; **Marianne Tkalych**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Bojan Todosijevic**, senior researcher Institute of Social Scienc., Belgrade, Serbia (Psychology); **Viva Zuzevichiute**, Ph.D., Prof., Kaunas, Republic of Lithuania (Public Administr.).

Associate editors:

Nataliia Volianiuk, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Nina Didenko**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Pavlo Lushyn**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Vladimir Oliynyk**, Doctor of Science in Public Administr., Associate Prof.; **Natalia Torba**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on
The collection has pages on the social network: [Facebook](#); [LinkedIn](#)

Bulletin of Postgraduate education. «Social and Behavioral Sciences Series»: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. Kyiv: Yuston, 2022. Issue 21(50). 244 p. (psychological 053, economy 051, public administration 281. Category «B»).

ISBN 978-617-7854-72-1

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-72-1

© SIHE «University of educational management», 2022

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 28; код спец.: 281

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053

Area Code: 28; spec code: 281

ЗМІСТ

Відомості про авторів 8

ПСИХОЛОГІЯ

- Балахтар Катерина.** Гендерно-вікові особливості викладачів іноземних мов здатності до прояву креативності у професійній діяльності
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-10-25](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-10-25) 10
- Балахтар Валентина, Танасійчук Володимир.** Здатність фахівців соціономічних професій діяти конструктивно в кризових ситуаціях професійної діяльності: зміст і показники
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-26-42](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-26-42) 26
- Боброва Лариса.** Громадська думка як суспільний феномен
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-43-56](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-43-56) 43
- Бондаревська Ірина.** Недискримінаційні цінності як компонент смислового змісту громадянської ідентичності особистості в освіті
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-57-75](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-57-75) 57
- Козьменко Олена, Ноженко Володимир, Зеленко Олена.** Психологічні та інституційні аспекти підготовки успішної людини: досвід Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-76-96](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-76-96) 76
- Мулявка Анастасія, Горобець Тетяна.** Вплив SARS-CoV-2 на психоемоційний стан особистості
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-97-109](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-97-109) 97

ЕКОНОМІКА

- Коваленко Надія.** Цифровий менеджмент в управлінні проектами з використанням бізнес-моделей: S.M.A.R.T. та «АТОММ»
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-110-125](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-110-125) 110
- Smutchak Zinaida, Ursol Oksana.** Russian aggression as a factor of the migratory crisis and transformation of labour market in Ukraine
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-126-140](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-126-140) 126

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

- Крилов Максим.** Поняття та базові принципи публічного регулювання сфери водовідведення в Україні
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-141-159](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-141-159) 141
- Кудь Александр.** Методологічний підхід до формування механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-160-220](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-160-220) 160
- Лапоша Дмитро.** Контроль за публічними фінансами: взаємозв'язок форм, методів та видів
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-221-242](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-221-242) 221

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

Kateryna Balakhtar. Gender and age characteristics of foreign language teachers' ability to express creativity in professional activity https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-10-25	10
Valentyna Balakhtar, Volodymyr Tanasiychuk. The specialists' ability in socio-economic professions to act constructively in professional crisis: content and indicators https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-26-42	26
Larisa Bobrova. Public opinion as a social phenomenon https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-43-56	43
Irina Bondarevskaya. Non-discriminative values as component of meaning content of citizenship identity of personality in education https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-57-75	57
Olena Kozmenko, Volodymyr Nozhenko, Olena Zelenko. Training of a successful person: the experience of Volodymyr Dahl east Ukrainian national university https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-76-96	76
Anastasiia Mulyavka, Tetyana Gorobets. Impact of SARS-CoV-2 on psycho-emotional state of personality https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-97-109	97

ECONOMY

Nadiia Kovalenko. Digital management in project management using business models: S.M.A.R.T. AND «ATOMM» https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-110-125	110
Zinaida Smutchak, Oksana Ursol. Russian aggression as a factor of the migratory crisis and transformation of labour market in Ukraine https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-126-140	126

PUBLIC ADMINISTRATION

Maksim Krylov. Concepts and basic principles of public regulation of wastewater in Ukraine https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-141-159	141
Aleksandr Kud. Methodological approach to the formation of the mechanism of modernization of the public administration system based on decentralized information platforms https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-160-220	160
Dmytro Laposha. Public finance control: relationship between forms, methods and types https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-221-242	221

Відомості про авторів

Балахтар Катерина Сергіївна, PhD у галузі психології, старший викладач кафедри мовної підготовки Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця; доцент кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету. Київ, Україна.

Балахтар Валентина Візіторівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету. Київ, Україна.

Боброва Лариса Григорівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, Україна.

Бондаревська Ірина Олегівна, кандидат психологічних наук, доцент, голова Правління громадської організації «Центр особистісних та соціальних трансформацій». Київ, Україна.

Горобець Тетяна Вікторівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Черкаси, Україна.

Зеленко Олена Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і туризму Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк, Україна.

Коваленко Надія Олегівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Козьменко Олена Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, в.о. декана факультету міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк, Україна.

Крилов Максим Сергійович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Кудь Александр Александрович, Генеральний директор ТОВ «СІМКОРД»; член правління громадської організації «Науково-дослідний центр економіко-правових рішень у сфері застосування технологій розподіленого реєстру». Харків, Україна.

Лапоша Дмитро Юрійович, аспірант кафедри регіональної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.

Мулявка Анастасія Ігорівна, магістр психології, психолог Управління поліції охорони в Кіровоградській області. Кропивницький, Україна.

Ноженко Володимир Сергійович, кандидат технічних наук, проректор з навчальної роботи Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Київ, Україна.

Смутчак Зінаїда Василівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Танасійчук Володимир Іванович, доктор філософії (PhD) у галузі психології. Київ, Україна.

Урсол Оксана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Information about the authors

Kateryna Balakhtar, PhD in Psychology, Senior teacher of the Department of Language Training O. O. Bogomolets National Medical University; Associate professor of the Department of Pedagogy and Psychology of professional education National Aviation University. Kyiv, Ukraine.

Valentyna Balakhtar, doctor of psychological sciences, professor, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Vocational Education, Faculty of Linguistics and Social Communications National Aviation University. Kyiv, Ukraine.

Larisa Bobrova, Candidate of Psychological Sciences, Senior scientific officer of the of Communication Psychology Lab, Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev, Ukraine.

Irina Bondarevskaya, Candidate of Psychological Sciences, Associated Professor, Head of the Board of NGO "Center for Personal and Social Transformations". Kyiv, Ukraine.

Tetyana Gorobets, candidate of psychological sciences (Ph. D.), associate professor at the Department of applied psychology Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Cherkasy, Ukraine.

Nadiia Kovalenko, PhD of Pedagogic Sciences, associated professor, associate professor at the department of management of aviation activity Flight Academy of National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Olena Kozmenko, doctor of pedagogical sciences, associate professor, Acting Dean of the Faculty of International Relations Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University. Sievierodonetsk, Ukraine.

Maksim Krylov, Postgraduate student of Department Administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Aleksandr Kud, CEO of SIMCORD LLC; board member of the NGO «Research Center of Economic and Legal Solutions in the Area of Application of Distributed Ledger Technologies». Kharkiv, Ukraine.

Dmytro Laposha, Postgraduate student, Department of Regional Policy of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, Ukraine.

Anastasiia Mulyavka, master of psychology, psychologist Office of the Security Police in the Kirovohrad region. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Volodymyr Nozhenko, Candidate of Technical Sciences, vice rector for academic work V. I. Vernadskyi Tavria National University. Kyiv. Ukraine.

Zinaida Smutchak, doctor of economic sciences, professor, Head of the Department of Management of Aviation activity Flight Academy of National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Volodymyr Tanasiychuk, PhD in Psychology. Kyiv, Ukraine.

Oksana Ursol, candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the department of law and social and humanitarian disciplines Flight Academy of National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Olena Zelenko, doctor of economic sciences, professor, Professor of the Department of International Economy and Tourism Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University. Sievierodonetsk. Ukraine.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-10-25](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-10-25)

УДК 159.923.2:364-051

Балахтар Катерина Сергіївна,

PhD у галузі психології,

старший викладач кафедри мовної підготовки

Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця,

доцент кафедри педагогіки та психології професійної освіти

Національного авіаційного університету.

Київ, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-9154-9095>

bkskatrin@gmail.com

ГЕНДЕРНО-ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЗДАТНОСТІ ДО ПРОЯВУ КРЕАТИВНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті висвітлено результати емпіричного дослідження гендерно-вікових особливостей здатності до прояву креативності викладачів іноземних мов у професійній діяльності у закладах вищої освіти. Висвітлено актуальність проблеми, потребу креативного викладання іноземних мов, що дозволить викладачу креативно представити навчальний матеріал, спонукати до розвитку творчості в особистості кожного студента, бути відкритим до опанування новим життєвим і професійним досвідом, здатним до генерування нових ідей і впровадження їх у практичну діяльність тощо. За результатами емпіричного дослідження виявлено низький рівень здатності до прояву і реалізації креативності у професійній діяльності у значній кількості викладачів іноземних мов. Низький рівень виявлено більше ніж у половини досліджуваних, що свідчить низьку здатність приймати нестандартні рішення, створювати нові креативні продукти, ініціювати і впроваджувати інноваційні методи і форми, що ускладнює, в свою чергу, реалізацію здатності до новаторства, винахідливості, самоорганізації, здатності доводити до логічного завершення творчі ініціативи. Виявлено гендерно-вікові відмінності у здатності до прояву креативності у професійній діяльності викладачів іноземних мов (досліджувані жіночої статі виявили вищі показники щодо здатності приймати нестандартні рішення порівняно з чоловіками, окрім осіб у віці 30–40; є більш здатними до створення креативних продуктів у віці до 30 років і у

40–50 років; самоорганізації творчої роботи – у віці понад 50 років; управління професійним середовищем проявляється у віці до 30 років і у 40–50 років. Викладачі іноземних мов чоловічої статі виявили найбільш високі показники щодо здатності приймати нестандартні рішення – у віці до 30 років; створювати нові, креативні продукти – у віці 40–50 років та понад 50 років; зосереджуватися на створенні креативних продуктів – у віці до 30 років і понад 50 років; управляти професійним середовищем у віці 40–50 років. Здатність до впровадження інноваційних методів і форм найбільш розвинута у чоловіків і жінок у віці 40–50 років.

Ключові слова: креативність викладачів іноземних мов; здатність приймати нестандартні рішення; здатність створювати нові креативні продукти, ініціювати і впроваджувати інноваційні методи і форми; здатність до новаторства, винахідливості; самоорганізація, здатність управління професійним середовищем.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. В умовах цивілізаційного розвитку та соціально-професійних методичних компетенцій через науково-технічну революцію актуалізуються потреби у висококваліфікованих креативних викладачах закладів вищої освіти, тобто фахівцях високої градації, здатних до інноваційного, креативного навчання. Креативне викладання іноземних мов відіграє особливу роль, реалізацію якого можна здійснювати двома способами: а) творчо викладати – креативно представити навчальний матеріал; б) викладати задля спонукання розвитку творчості в особистості кожного студента (Балахтар, 2021, с. 65). Творче викладання передбачає використання образних підходів у побудові освітнього процесу, щоб навчання було більш цікавим, захоплюючим й ефективним. Викладання для творчості є складним, але приємним, цікавим і ефективним. При цьому викладач витрачає більше часу і планування для створення та розробки ідей, оцінки ефективності обраних засобів та методів викладання; імпровізує, застосовує інтерактивні методи викладання, ризикує кожен день, допускаючи, що застосовані ним методи та техніки не завжди дають результат (Балахтар, 2019, с. 7) [2]. Творчі викладачі завжди готові експериментувати, усвідомлюючи необхідність досвіду викладання (Гілфорд, 1965, с. 443–456, с. 162–164) [4], «надзвичайно відповідальні за якість викладання, завжди енергійні, турботливі про суб'єктів навчання та креативні» (Волобуєва, 2011). Як зазначає Т. Сидоренко (2001, с. 55–57) [7], викладачам іноземних мов

необхідно володіти креативністю, що сприятиме вирішенню протиріч щодо проблемних ситуацій чи творчих завдань, і характеризується об'єктивними (соціальними і матеріальними) та суб'єктивними (метою, знаннями, уміннями, мотивацією та ін.) передумовами для розвитку і реалізації творчості у процесі навчання іноземним мовам, наявністю новизни й оригінальності у поглядах на процес і результат навчання. Тому надзвичайно важливо викладачу розвивати критичне мислення, уяву, естетично сприймати світ, бути відкритим до опанування новим життєвим і професійним досвідом, здатним до генерування нових ідей і впровадження їх у практичну діяльність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема креативного навчання широко обговорюється в освітянській спільноті, аналізується в науково-професійних публікаціях. різноманітні аспекти професійної діяльності викладачів іноземних мов. Зокрема, дослідженню інноваційних підходів до вивчення іноземної мови майбутніми фахівцями присвячено праці О. Авксентьєвої, Т. Ваколук, О. Плотнікової, Л. Рабійчук та ін. Виявлено специфіку організації роботи студентів на практичних заняттях із іноземної мови (О. Тарнопільський, Ж.-П. Мартан, Н. Гез, М. Ляховицький та ін.); навчання профільних дисциплін іноземними мовами (Г. Козлакова, Т. Шаргун); подання матеріалу за допомогою презентації під час вивчення іноземних мов (Ю. Авсюкевич, І. Зимня) та ін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Актуальність і недостатня розробленість проблеми дозволили визначити **мету** дослідження: виявити здатність викладачів проявляти креативність у навчанні іноземним мовам, обґрунтувати та емпірично дослідити гендерно-вікові особливості викладачів іноземних мов здатності до прояву креативності у професійній діяльності в у закладах вищої освіти.

Завдання дослідження:

- 1) виявити здатність до прояву креативності викладачів у навчанні іноземним мовам;
- 2) обґрунтувати й емпірично дослідити гендерно-вікові особливості викладачів іноземних мов здатності до прояву креативності у професійній діяльності в у закладах вищої освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Викладачам належить ключова роль у створенні якісного досвіду та

умов для набуття нових знань, компетентностей і навичок здобувачів вищої освіти (Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, 2015) [8]. Зробити це неможливо без критичного й творчого мислення, високорозвиненої уяви, естетичного світосприйняття, відкритості новому життєвому і професійному досвіду, гнучкості, оригінальності тощо. Тому, формуючи креативну (творчу) особистість, важливо створити відповідне креативне середовище, сприяти розвитку високого рівня творчих здібностей, творчого потенціалу, бути схильними до творчої діяльності тощо (Петришин, 2012, с. 149–154) [9]. «ЗВО завжди були місцями творчості, однак у ХХІ ст. з'явилися набагато вищі вимоги до закладів освіти – стати креативною навчальною спільнотою, де студенти долучаються до виробництва креативних знань на всіх її рівнях».

Креативність необхідна як в теоретичній, так і в практичній діяльності викладачів закладів вищої освіти. Адже, як зазначають Л. Журавльова і М. Філоненко (2012, с. 61–62) [5], креативний викладач сприймає проблеми під іншим кутом, не звертається до стереотипного вирішення проблеми, а вирішує цікавим новим шляхом. Особистість креативного викладача характеризує оригінальність, толерантність до невизначеності, відкритість до нових інформативно-грунтовних знань, працьовитість та вимогливість до себе. Це дозволяє викладачу створювати нові продукти і реалізувати їх у професійній діяльності.

Задля досягнення вершини професіоналізму викладач має бути зразком педагогічної креативності, інноваційного мислення, прагнути до постійного професійного саморозвитку і самоактуалізації, мати творчо-активну позицію, максимально вдосконалюватися через самоорганізацію, самопідготовку, самоосвіту, самовираження та самоствердження на шляху до самореалізації. При цьому викладач може досягти значних успіхів у професійній та викладацькій діяльності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

В емпіричному дослідженні взяли участь 208 викладачів іноземних мов, які були розподілені на групи за:

- 1) *статтю*: жінки (60,6%) та чоловіки (39,4%);
- 2) *віком*: до 30 років (22,1%); 30–40 років (28,8%); 40–50 років (26,9%); понад 50 років (22,1%);
- 3) *керування гуртками іноземних мов*: так (60,6%), ні (39,4%).

Дослідження здійснювалося за: авторською методикою «Здатність до створення нових, креативних продуктів у навчанні іноземним мовам»

(Балахтар, 2021), шкалами «Межі вашої допитливості», «Зосередженість на справах» опитувальника «Креативний потенціал» (Никифоров, Дмитриєва & Снетков, 2001) [6], шкалою самоефективності Р.Шварцера и М.Ерусалема (в адаптації В.Ромека). Досліджуваним пропонувалося завершити 5 тверджень. При обробці результатів здійснювався контент-аналіз отриманих даних і їх категоризація за ознаками ступеню актуалізації та змісту усвідомленості й керованості розвитком креативності викладачів іноземних мов. При цьому було враховано, що перше питання спрямовувалося на виявлення усвідомлених цілей щодо розвитку креативності у професійній діяльності задля ефективного навчання іноземним мовам; друге – на з'ясування цінності здатності до креативного навчання іноземним мовам у професійній діяльності; третє питання – на визначення прагнення до створення креативних продуктів, ініціювання і впровадження інноваційних методів і форм у професійній діяльності; четверте – на змістове наповнення спроможності до створення власного продукту, методики, підходу у професійній сфері (навчання іноземним мовам); п'яте питання – на шляхи пошуку нестандартних рішень, нетривіальних шляхів вирішення проблем.

Позитивну модальність відповідей досліджуваних було співвіднесено з високим рівнем здатності до створення нових, креативних продуктів, винахідливості (оригінальності), ініціювання та впровадження інноваційних методів і форм; невизначену – із середнім, негативну – з низьким рівнями.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

За результатами емпіричного дослідження здатності проявляти креативність у навчання іноземним мовам високий рівень у досліджуваних не виявлено, рівень вище за середній виявлено лише у 4,3% досліджуваних, які здебільшого прагнуть досягнути успішності у професійній діяльності. Групу із середнім рівнем здатності в реалізації креативності склали 23,6% досліджуваних, які не послідовні у здатності приймати нестандартні рішення, створювати креативні продукти та впроваджувати їх в освітній процес, не завжди здатні до новаторства, самоорганізації творчої діяльності, здатні відволікатися від справ і не здатні доводити до логічного завершення творчі ініціативи.

На жаль, більше ніж половину досліджуваних викладачів іноземних мов (72,1%) склали група із низьким (10,1%) і нижчий за середній (62,0%) рівнями розвитку досліджуваної здатності (табл. 1).

Викладачі не здатні продукувати оригінальні ідеї, їм складно приймати неординарні рішення, впроваджувати інноваційні методи і форми, не здатні до винахідливості, не пропонують креативних шляхів, інноваційних методів навчання іноземних мов і не вірять у власні сили.

Аналіз показників здатності до прояву креативності у професійній діяльності показав значні утруднення у викладачів щодо креативного навчання іноземним мовам.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за здатністю до прояву креативності у навчанні іноземним мовам

Рівні здатності до проявів креативності у навчанні іноземним мовам	Кількість досліджуваних у %
Низький	10,1
Нижчий за середній	62,0
Середній	23,6
Вищий за середній	4,3
Високий	0

Так, за авторською методикою «Здатність до створення нових, креативних продуктів у навчанні іноземним мовам» встановлено недостатню здатність досліджуваних до реалізації креативності у професійній діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних викладачів іноземних мов за рівнями здатності до прояву креативності у професійній діяльності

Здатність до прояву креативності у професійній діяльності	Рівні прояву, кількість досліджуваних, у%		
	низький	середній	високий
Здатність приймати нестандартні рішення	84,6	13,0	2,4
Здатність створювати нові, креативні продукти	76,4	16,8	6,7
Здатність ініціювати і впроваджувати інноваційні методи і форми	73,2	20,1	6,7
Здатність до самоорганізації творчої роботи	17,3	66,3	16,3
Здатність доводити до логічного завершення творчих ініціатив	27,9	1,9	70,2
Здатність до новаторства, винахідливість	87,0	10,6	2,4

З табл. 2 випливає, що більше ніж половина досліджуваних викладачів виявили низький рівень здатності приймати нестандартні рішення (84,6%), створювати нові креативні продукти (76,4%), ініціювати

і впроваджувати інноваційні методи і форми (73,2%), що ускладнює, в свою чергу, реалізацію здатності до новаторства, винахідливості (низький рівень у 87,0% осіб).

Натомість викладачі були ініціаторами творчих заходів, що потребувало прояву креативності. Зокрема, такі заходи ініціювали і реалізували 68,8% досліджуваних викладачів: тематичні круглі столи, вікторини, які проводилися англійською мовою, створювали святкові заходи до Міжнародного Дня перекладача, Міжнародного Дня філолога, традиційних свят англословянських та німецькомовних країн, Дня французької мови в Україні; реалізовували соціальні проекти з метою популяризації навчального закладу та вдосконалення індивідуальних творчих навичок; проводили щорічні студентські конференції іноземною мовою, семінари з методики викладання англійської мови (Student Center Approach) серед своїх колег-викладачів (у Корпусі Миру США з волонтерами, навчаючи їх української мови та культури в стислі терміни, за 3 місяці інтенсивного курсу).

Крім того, варто відзначити організацію і діяльність франкомовного студентського театру «Оксюморон» (існує вже 10 років), який став переможцем багатьох міжнародних конкурсів, «літнього університету», курсів підвищення кваліфікації для викладачів тощо.

Привертає увагу розбіжність показників між здатністю ініціювати і впроваджувати інноваційні методи та форми і безпосередньою організацією заходів, оскільки 60,6% досліджуваних викладачів є керівниками гуртків іноземних мов (англійської, німецької, французької). Детальне опитування показало, що такі гуртки є обов'язковими у структурі освітнього закладу, а ведення гуртків входить в обов'язки викладачів. Відповідно постає питання про якість такої роботи.

Тому, на наш погляд, варто сприяти розвитку креативності викладачів задля якісної організації навчання іноземним мовам як в освітньому процесі, так і в позааудиторній роботі. Тим більше це є актуальним і необхідним, оскільки викладачі виявляють високий рівень здатності доводити до логічного завершення творчі ініціативи (70,2%), що свідчить про їх відповідальність. Встановлено середній рівень до самоорганізації творчої роботи у досліджуваних (66,3%), що показує недостатнє використання умінь «організувати свою діяльність, щоб найповніше реалізувати власний креативний потенціал у навчанні іноземних мов» (Мирончук, 2015, с. 64–68).

За результатами дисперсійного аналізу виявлено гендерно-вікові відмінності у здатності до прояву креативності у професійній діяльності ($p \leq 0,01$). Так, як впливає з рис. 1, досліджувані жіночої статі виявили

вищі показники щодо здатності приймати нестандартні рішення порівняно з чоловіками, окрім осіб у віці 30–40 років (у середньому 1,083 бали, $p \leq 0,01$, рис. 1).

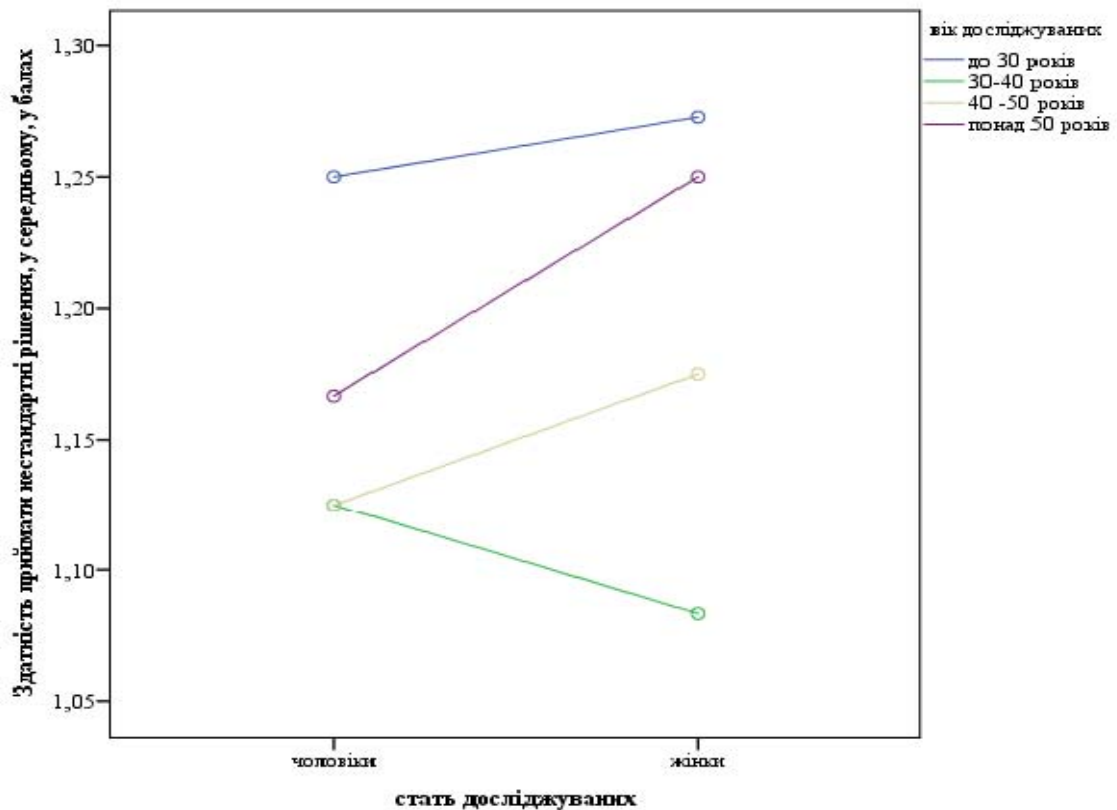

Рис. 1. Гендерно-вікові особливості здатності приймати нестандартні рішення викладачів іноземних мов залежно від віку і статі

У чоловіків показник здатності приймати нестандартні рішення найбільше проявляється у віці до 30 років (у середньому 1,25 бали, $p \leq 0,01$), а найменше викладачі чоловічої статі здатні приймати нестандартні рішення у віці понад 50 років (у середньому 1,17 бали).

Схожі гендерно-вікові особливості виявлено і щодо здатності створювати нові, креативні продукти ($p \leq 0,01$, рис. 2), здатності впроваджувати інноваційні методи і форми ($p \leq 0,01$, рис. 3), самоорганізації творчої роботи викладачів іноземних мов ($p \leq 0,05$, рис. 4).

Так, жінки є більш здатними до створення креативних продуктів у віці до 30 років (у середньому 1,23 бали), 40–50 років (у середньому 1,52 бали). У віці 30-40 років здатність до створення креативних продуктів у чоловіків (у середньому 1,29 бали) і жінок (у середньому 1,30 бали) приблизно однакова (рис. 2, $p \leq 0,01$).

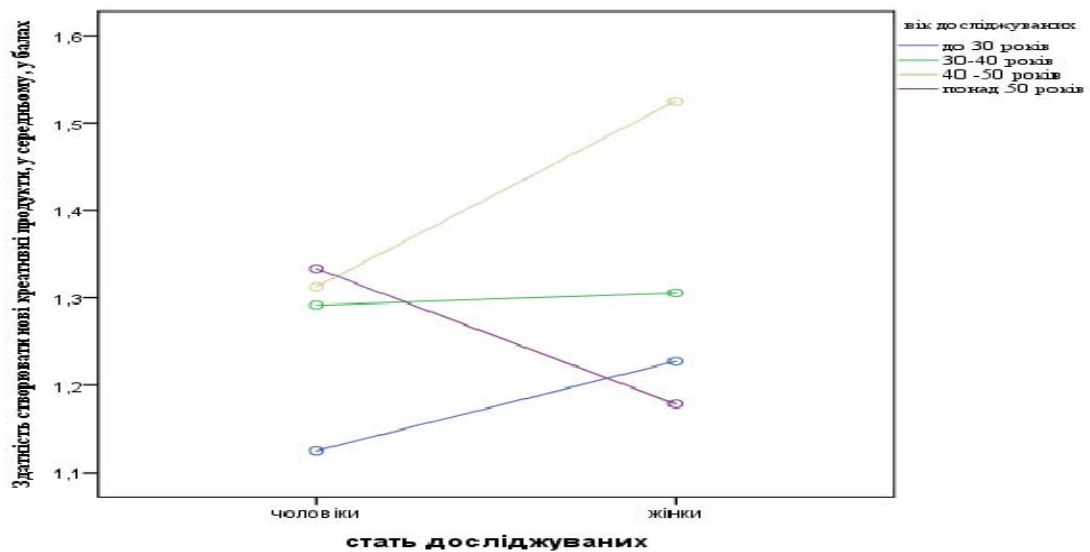

Рис. 2. Гендерно-вікові особливості здатності створювати нові, креативні продукти у викладачів іноземних мов залежно від віку і статі

Як видно з рис. 2, жінки здебільшого виявили більшу здатність до створення нових, креативних продуктів порівняно з чоловіками, окрім жінок, вік яких понад 50 років (у середньому 1,17 бали). Щодо чоловіків, то найбільш високі показники здатності створювати нові, креативні продукти у викладачів іноземних мов виявлено у віці 40–50 років та понад 50 років (відповідно у середньому 1,31 і 1,33 бали) (рис. 2, $p \leq 0,01$).

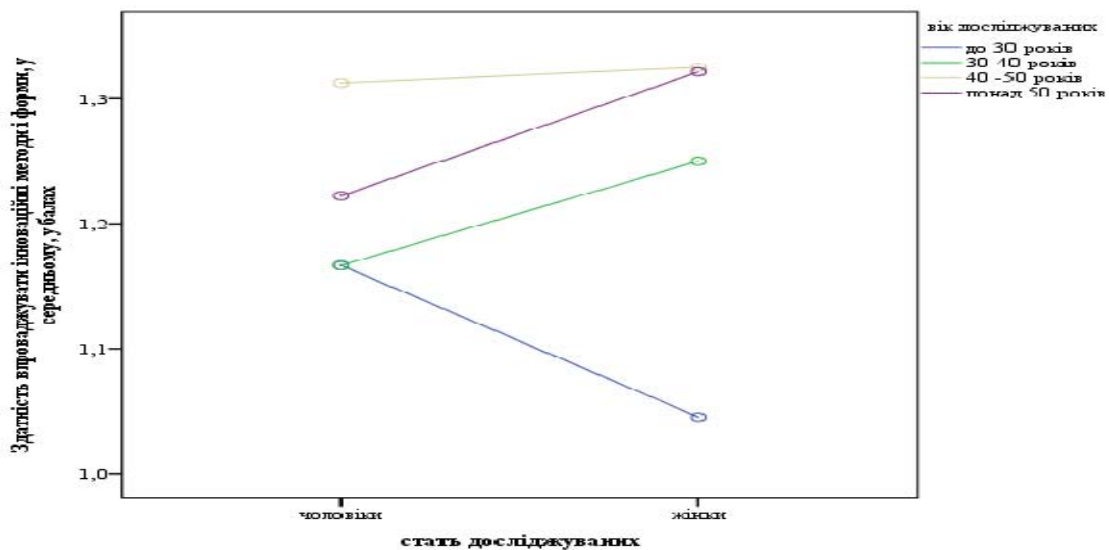

Рис. 3. Гендерно-вікові особливості здатності впроваджувати інноваційні методи і форми у викладачів іноземних мов залежно від віку і статі

Як видно з рис. 3, впроваджувати інноваційні методи і форми найбільш здатні чоловіки і жінки у віці 40–50 років (відповідно у середньому 1,31 і 1,32 бали) (рис. 3, $p \leq 0,01$), а найменш здатні жінки і чоловіки до 30 років (у середньому 1,04 і 1,16 балів). Ймовірно, це спричинено відсутністю досвіду, але потребує додаткового дослідження.

Здатність проявляти креативність у професійній діяльності, на нашу думку, тісно пов'язана зі здатністю до самоорганізації творчої роботи у навчанні іноземним мовам викладачами у закладах вищої освіти.

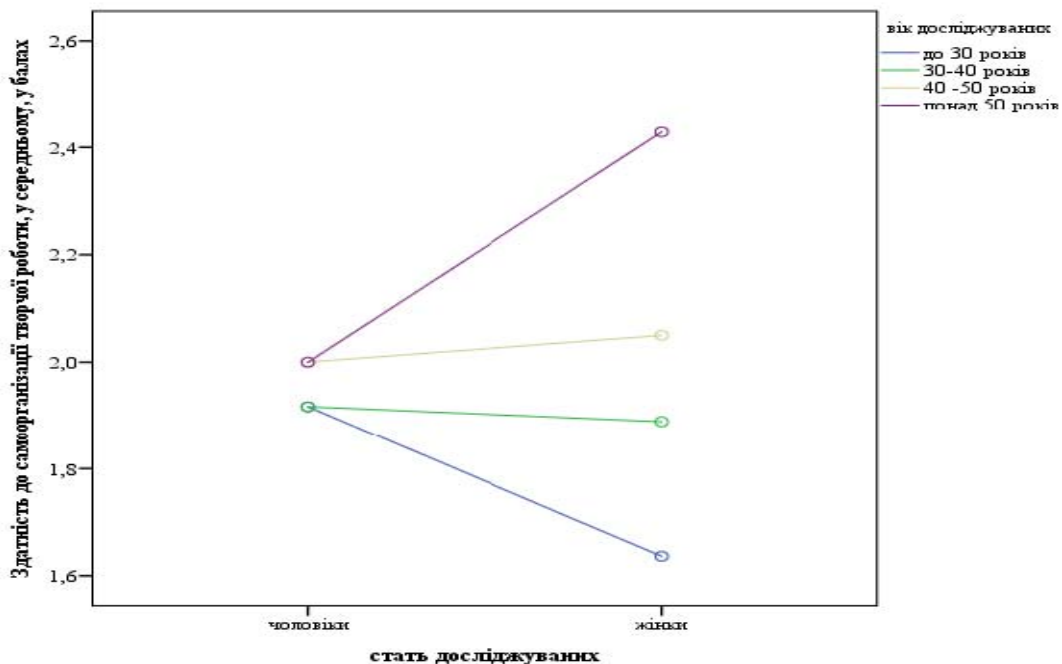

Рис. 4. Гендерно-вікові особливості здатності до самоорганізації творчої роботи викладачів іноземних мов залежно від віку і статі

З рис. 4 видно, що чоловіків у віці до 40 років характеризує показник у середньому 1,91 балів щодо здатності до самоорганізації творчої роботи викладачів іноземних мов, а в 40-50 і понад 50 викладачі чоловічої виявляють дещо вищий показник (у середньому 2,0 бали). Проте здатність до самоорганізації творчої роботи у жінок до 40 років нижче ніж у чоловіків цього віку (у середньому 1,63 і 1,89 бали) і дещо вища з віком (у віці 40–50 років у середньому 1,05 балів і понад – 2,4 бали).

Варто зазначити, що самоорганізація викладачів іноземних мов (і не лише) тісно пов'язана з вольовою саморегуляцією, контролем діяльності, здатністю до управління професійним середовищем, реалізацією різних видів діяльності в процесі навчання іноземних мов, які сприяють як

розвитку мисленневих навичок, так і вимові здобувачів освіти: «порівняння порівнянь, класифікація, послідовність, фокусування уваги, запам'ятовування, дослідження простору, дослідження часу, дослідження чисел, створення асоціацій, аналіз причинно-наслідкових зв'язків, прийняття рішень, вирішення проблем, креативне мислення» (Puchta & Willims, 2012).

Уміння зосереджуватися – важлива частина арсеналу викладача іноземних мов. Так, високі показники здатності до зосередженості (рис. 5, $p \leq 0,01$) виявлено у чоловіків у віці до 30 років і понад 50 років (у середньому 2,7 і 3,0 балів відповідно) порівняно із викладачами жіночої статі цього ж віку (у середньому 2,3 і 2,9 балів відповідно). Найменш зосередженими у професійній діяльності є викладачі чоловічої статі у віці 30–40 років і 40–50 років (у середньому 1,7 і 2,0 балів відповідно).

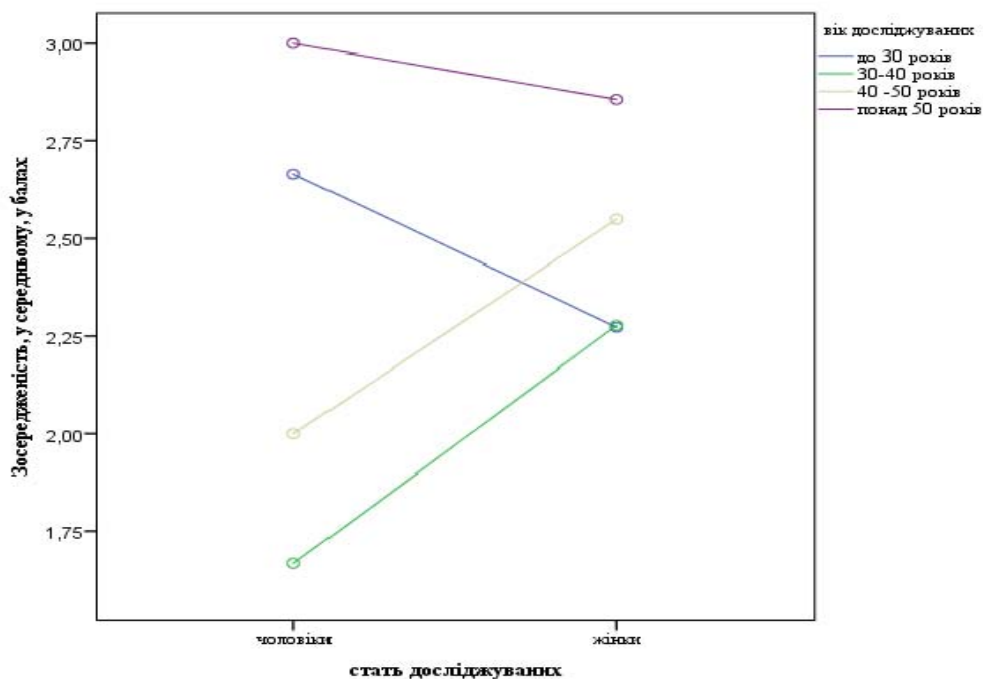

Рис. 5. Гендерно-вікові особливості здатності до зосередженості викладачів іноземних мов залежно від віку і статі

Ймовірно, це спричинено різними причинами, життєвими подіями, низьким прагненням зосереджуватися на продуктивності навчання іноземним мовам, відволіканням тощо. Усе разом знижує здатність зосереджуватися на продукуванні креативних продуктів загалом.

Досліджуючи здатність до управління професійним середовищем викладачів іноземних мов нами також виявлено певні гендерно-вікові особливості (рис. 6). Так, найбільш високі показники виявили чоловіки у віці 40–50 років (у середньому 3,0 балів), дещо нижчими – у віці до 30 років і понад 50 (у середньому 2,0 балів) і найменшу здатність виявили чоловіки у віці 30–40 років. У викладачів іноземних мов жіночої статі найменше здатність до управління професійним середовищем проявляється у віці до 30 років і у 40–50 років (у середньому 1,5 і 1,6 балів відповідно) (рис. 6, $p \leq 0,01$). Це може бути зумовлено різними причинами – відсутність досвіду у віці до 30 років, низька мотивація та ін. У віці понад 50 років – професійне вигорання, втома тощо. Виявлення і більш детальне вивчення причин низького рівня здатності до управління потребує більш глибокого вивчення.

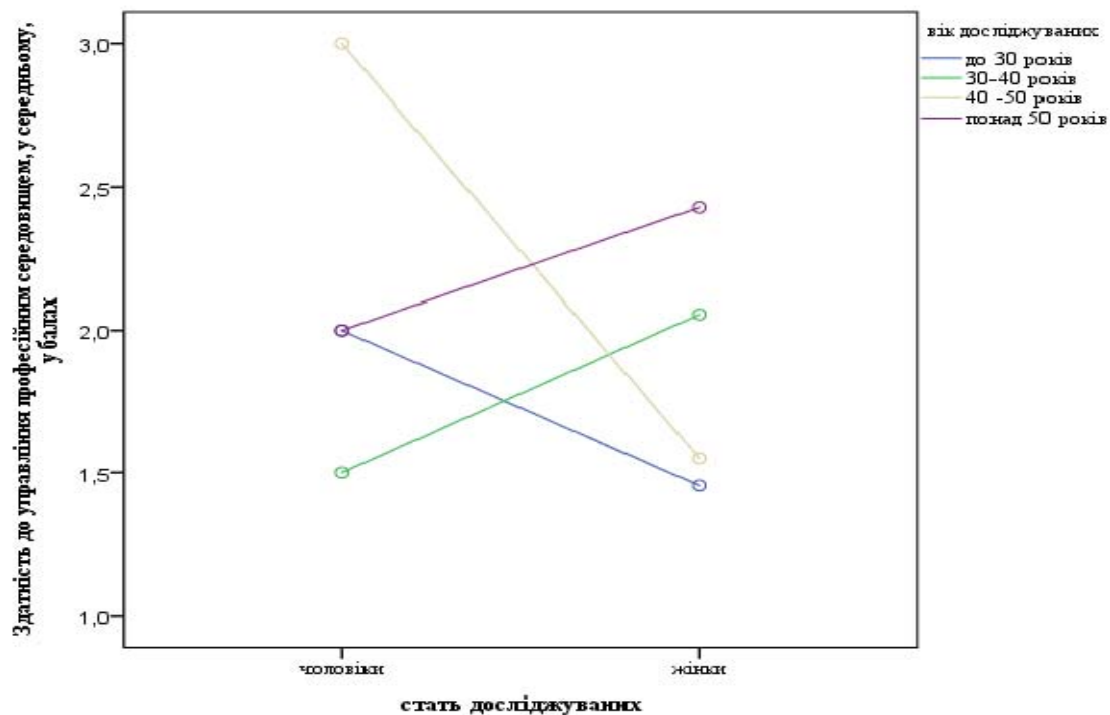

Рис. 6. Гендерно-вікові особливості здатності до управління професійним середовищем викладачів іноземних мов залежно від віку і статі

Крім того, здатність до управління професійним середовищем має моральну природу і, як зазначає С. Кульневич (1997, 2000), пов'язана з: критичністю як оцінкою внутрішніх станів, ставлень та зовнішніх подій; рефлексивністю – «здібністю не тільки знати і розуміти самого себе, а й виходити за межі власного «я», вивчати, аналізувати тощо; колізійністю та

мотивуванням до пошуку сенсу життя і діяльності, прийняття рішень на основі емоційно-ціннісного та змістово-смыслового переживання соціально-пізнавального досвіду; забезпечення високого рівня духовності».

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За результатами емпіричного дослідження виявлено низький рівень здатності до прояву і реалізації креативності у професійній діяльності у значної кількості викладачів іноземних мов як загалом, так і за окремими показниками. Низький рівень виявлено більше ніж у половини досліджуваних, що свідчить низьку здатність приймати нестандартні рішення, створювати нові креативні продукти, ініціювати і впроваджувати інноваційні методи і форми, що ускладнює, в свою чергу, реалізацію здатності до новаторства, винахідливості, самоорганізації, здатності доводити до логічного завершення творчі ініціативи.

Виявлено гендерно-вікові особливості викладачів іноземних мов здатності до прояву креативності у професійній діяльності.

До перспектив подальшого дослідження належить обґрунтування і впровадження у професійну діяльність викладачів іноземних мов створення умов для креативного розвитку викладачів задля прояву креативності у професійній діяльності в процесі навчання іноземним мовам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] К. С. Балахтар, «Особливості впливу креативності на суб'єктивне благополуччя викладачів іноземних мов закладів вищої освіти», дис. канд. наук; ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Київ, 2021.
- [2] К. С. Балахтар, «Креативний складник у структурі готовності до професійної діяльності викладачів іноземної мови», Теорія і практика сучасної психології, Т. 1, № 6, с. 5–8, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cxudm> Дата звернення: Серп. 06, 2022.
- [3] О. Ф. Волобуєва, «Творча компетентність викладача вищої школи: психологічний аспект», *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, Вип. 4, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cxudq> Дата звернення: Серп. 06, 2022.

- [4] Дж. Гилфорд, «Три стороны интеллекта», Э. А. Голубева, пер. с англ. в *Психология мышления*, Москва, Россия: Прогресс, 1965, с. 443–456; 162–164.
- [5] Л. В. Журавльова, М. В. Філоненко, «Креативність викладача як необхідна складова інноваційного навчання», *Педагогічна культура викладача вищої школи: матеріали XLVI навч.-метод. конф.*, Харків, 21 листоп., 2012 р.; М-во охорони здоров'я України, Харк. нац. мед. ун-т Харків: ХНМУ, № 3, с. 61–62, 2012.
- [6] Г. С. Никифоров, М. А. Дмитриева, В. М. Снетков, Ред., *Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2001.
- [7] Т. Сидоренко, «Творчість у діяльності вчителя», *Рідна школа*, № 5, с. 55–57, 2001.
- [8] Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Київ: ТОВ «ЦС», 2015.
- [9] Л. Й. Петришин, «Формування креативності майбутніх соціальних педагогів в умовах професійної підготовки», *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, Вип. 4, с. 149–154, 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cxudt> Дата звернення: Серп. 06, 2022.

GENDER AND AGE CHARACTERISTICS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' ABILITY TO EXPRESS CREATIVITY IN PROFESSIONAL ACTIVITY

Kateryna Balakhtar,

PhD in Psychology,

Senior teacher of the Department of Language Training

O. O. Bogomolets National Medical University;

Associate professor of the Department of Pedagogy

and Psychology of professional education National Aviation University.

Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-9154-9095>

bkskatrin@gmail.com

Abstract. The article highlights the results of an empirical study of gender-age characteristics of the ability to express the creativity of teachers of foreign languages in their professional activities in institutions of higher education. The urgency of the problem, the need for creative teaching of foreign languages, which will allow the teacher to creatively present educational material, encourage the development of creativity in the personality of each student, be open to mastering new life and

professional experience, capable of generating new ideas and implementing them in practical activities, etc., are highlighted. According to the results of the empirical research, a low level of ability to manifest and implement creativity in professional activity was revealed in a significant number of teachers of foreign languages. A low level was found in more than half of the subjects, which indicates a low ability to make non-standard decisions, create new creative products, and initiate and implement innovative methods and forms, which, in turn, complicates the realization of the ability to innovate, ingenuity, self-organization, the ability to bring to a logical conclusion completion of creative initiatives. Gender-age differences in the ability to show creativity in the professional activities of foreign language teachers were revealed (female subjects showed higher indicators of the ability to make non-standard decisions compared to men, except for persons aged 30–40; they are more capable of creating creative products at the age of 30 years and 40–50 years; self-organization of creative work – at the age of over 50; management of the professional environment is manifested at the age of 30 and 40–50 years. Male foreign language teachers showed the highest indicators of the ability to make non-standard decisions – under the age of 30; create new, creative products – between the ages of 40–50 and over 50; focus on creating creative products – under the age of 30 and over 50; manage a professional environment between the ages of 40–50. Ability before the introduction of innovative methods and forms is most developed in men and women aged 40–50.

Keywords: creativity of foreign language teachers; the ability to make non-standard decisions; ability to create new creative products, initiate and implement innovative methods and forms; the ability to innovate, ingenuity; self-organization, the ability to manage a professional environment.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] K. S. Balakhtar, «Osoblyvosti vplyvu kreatyvnosti na subiektyvne blahopoluchchia vykladachiv inozemnykh mov zakladiv vyshchoi osvity», dys. kand. nauk; DZVO «Universytet menedzhmentu osvity» NAPN Ukrainy. Kyiv, 2021.
- [2] K. S. Balakhtar, «Kreatyvnyi skladnyk u strukturi hotovnosti do profesiinoi diialnosti vykladachiv inozemnoi movy», Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii, T. 1, № 6, s. 5–8, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cxudm> Data zvernennia: Serp. 06, 2022.

- [3] O. F. Volobuieva, «Tvorcha kompetentnist vykladacha vyshchoi shkoly: psykholohichni aspekt», Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Vyp. 4, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cxudq> Data zvernennia: Serp. 06, 2022.
- [4] Dzh. Gilford, «Tri storony intellekta», E. A. Golubeva, per. s angl. v Psihologiya myshleniya, Moskva, Rossiya : Progress, 1965, s. 443–456; 162–164.
- [5] L. V. Zhuravlova, M. V. Filonenko, «Kreatyvnist vykladacha yak neobkhidna skladova innovatsiinoho navchannia», Pedagogichna kultura vykladacha vyshchoi shkoly: materialy XLVI navch.-metod. konf., Kharkiv, 21 lystop., 2012 r.; M-vo okhorony zdorovia Ukrainy, Khark. nats. med. un-t Kharkiv : KhNMU, № 3, s. 61–62, 2012.
- [6] G. S. Nikiforov, M. A. Dmitrieva, V. M. Snetkov, Red., Praktikum po psihologii menedzhmenta i professional'noj deyatel'nosti. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2001.
- [7] T. Sydorenko, «Tvorchist u diialnosti vchytelia», Ridna shkola, № 5, s. 55–57, 2001.
- [8] Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity (ESG). Kyiv: TOV «TsS», 2015.
- [9] L. Y. Petryshyn, «Formuvannia kreatyvnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv v umovakh profesiinoi pidhotovky», Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Psykholohopedagogichni nauky, Vyp. 4, s. 149–154, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cxudt> Data zvernennia: Serp. 06, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
15 серпня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-26-42](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-26-42)
УДК 159.923:364-4

Балахтар Валентина Візиторівна,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>
valentyna.balakhtar@gmail.com

Танасійчук Володимир Іванович,
доктор філософії (PhD) у галузі психології.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9524-9236>
v.tanasyichuk@ukr.net

ЗДАТНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ ДІЯТИ КОНСТРУКТИВНО В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗМІСТ І ПОКАЗНИКИ

Анотація. У статті висвітлено результати емпіричного дослідження здатності фахівців соціономічних професій конструктивно діяти в кризових ситуаціях професійної діяльності. Висвітлено актуальність проблеми, потребу конструктивно діяти у проблемних (кризових) ситуаціях, що дозволить фахівцю соціономічної сфери бути здатним до прояву лідерської позиції, прийняти та відстояти своє рішення, власну позицію, згуртувати оточуючих для розв'язання життєвих труднощів клієнтів в оптимальний спосіб, проявити соціальну сміливість, комунікативну толерантність у професійній діяльності. За результатами емпіричного дослідження виявлено середній рівень здатності конструктивно діяти у проблемних (кризових) ситуаціях професійної діяльності у більше ніж половини фахівців соціономічної сфери; недостатній рівень прояву соціальної сміливості для переважної кількості досліджуваних фахівців психосоціальних служб, які або далеко не завжди прагнуть досягнень та утвердження в соціономічній сфері (близько половини досліджуваних або взагалі практично не виявляють такого бажання (третья частина осіб). Третину фахівців можна охарактеризувати як комунікативно толерантних, а третину – інтолерантними. За результатами дисперсійного аналізу виявлено соціально-демографічні та

організаційно-професійні особливості здатності конструктивно діяти у проблемних ситуаціях професійної діяльності у соціономічній сфері. Вищі показники виявлено: у досліджуваних, старших за віком, особливо у жінок ($p < 0,01$); фахівців – містян, що є більш соціально сміливими ніж ті, хто проживають у сільській місцевості, особливо чоловіки; керівників служб порівняно із працівниками; фахівців споріднених спеціальностей порівняно із професіоналами; зі збільшенням стажу роботи на посаді та ін.

Ключові слова: здатність конструктивно діяти; кризові (проблемні) ситуації у професійній діяльності; фахівці соціономічної сфери; соціальна сміливість; комунікативна толерантність.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблема здатності фахівців соціономічних професій діяти конструктивно в кризових ситуаціях професійної діяльності в умовах реального часу набуває особливої ваги, що зумовлено вимогами як до особистості фахівця, його професійної діяльності, так і потребами суспільства у нових стратегічних напрямках його розбудови у відповідь на виклики сьогодення. Кризові ситуації (пандемія, війна, стихійні лиха, раптова втрата роботи, смерть близьких родичів, друзів) вносять свої корективи у наше життя, впливаючи на усі його сфери – від приватної до ділової та державної. Це раптові несприятливі зміни, які негативно впливають на психофізичне самопочуття та відчуття безпеки кожної особистості, безповоротно змінюючи її життя і розуміння світу, вимагаючи адаптації до нової реальності.

Діяльність фахівців соціономічних професій є практико-орієнтованою і передбачає методичне забезпечення діяльності, надання системи послуг (соціальних, психологічних), організацію навчання з питань реалізації різних видів допомоги, підтримки усіх категорій населення, дотримуючись «принципів гуманізму, рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, поваги до честі та гідності, толерантності, законності, соціальної справедливості, доступності та відкритості, неупередженості та безпечності, добровільності, індивідуального підходу, комплексності, конфіденційності, максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціально-психологічних послуг бюджетних та інших коштів, забезпечення високого рівня якості соціальних послуг» [1]. Тому фахівцю соціономічних професій важливо набути високого рівня професійної діяльності [2], що, у свою чергу, уможливить здатність проявляти лідерську позицію, конструктивно діяти

у кризових ситуаціях, створюючи оптимальні умови для ефективної адаптації до професійної діяльності, взаємодії між усіма ланками професійної діяльності, бути відкритим до опанування новим життєвим і професійним досвідом, продукувати нові ідеї виходу з проблемних ситуацій і впроваджувати їх у практичну діяльність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що науковцями нагромаджено чималий досвід розуміння сутності соціономічних професій (Л. Буркова, О. Ліпман, Є. Клімов, В. Курбатов та ін.), вивчення ціннісного ставлення до власного саморозвитку і професійного вдосконалення (Г. Балл [3], О. Бондарчук [4], О. Блинова [5], С. Максименко [6], А. Маслоу [7] та ін.), комунікативної толерантності фахівців (В. Балахтар [8], О. Брюховецька [9]) тощо.

Науковці досліджували проблеми стресостійкості фахівців соціономічних професій (Н. Водоп'янова [10], Л. Китаєв-Смик [11], О. Кокун [12], В. Крайнюк [13], А. Львовичкіна [14] та ін.) та особливості її формування (Г. Дубчак [15], Т. Титаренко, Л. Лепіхова, О. Кляпець [16]), психологічні ресурси особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічної галузі (І. Жигаренко [17]), працездатність особистості та її здатність до збереження оптимальних робочих параметрів, необхідних для реалізації діяльності в екстремальних умовах, здатність зберігати необхідні для виконання діяльності якості в надскладних і мінливих умовах (С. Лебедева, О. Тімченко [18]) та ін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Актуальність і недостатня розробленість проблеми дозволили визначити *мету* дослідження: виявити здатність фахівців соціономічних професій діяти конструктивно в кризових ситуаціях професійної діяльності, визначити та емпірично дослідити зміст і показники конструктивної діяльності в умовах кризових ситуацій професійної діяльності.

Завдання дослідження:

- 1) виявити здатність фахівців соціономічних професій діяти конструктивно в кризових ситуаціях професійної діяльності;
- 2) визначити та емпірично дослідити зміст і показники конструктивної діяльності в умовах кризових ситуацій професійної діяльності.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Здатність конструктивно діяти у соціономічній сфері вимагає дотримання соціокультурних цінностей (морально-етичних орієнтирів) як

«набору критеріїв для прийняття рішень» [7, с. 85] у професійній діяльності, «служіння своєю професією на благо тих, хто нас оточує, яка орієнтує професійно-особистісну активність фахівця на досягненні цієї гуманної мети» [22], органічного поєднання методів, форм і засобів просвітницької, освітньої діяльності як в процесі професійної підготовки, так і на курсах підвищення кваліфікації, тренінгової роботи в організаціях тощо. Усе разом сприятиме здатності проявляти лідерську позицію фахівця, «забезпечувати захист та піклуватись стосовно прав і потреб різних категорій населення, бути здатним інтерактивно використовувати технології, вирішувати складні життєві ситуації клієнтів і забезпечуючи успішну взаємодію, співробітництво та вирішення проблем у сфері соціальних служб» [23, с. 62]. Крім того, здатність діяти конструктивно в проблемних ситуаціях професійній діяльності потребує прояву соціальної сміливості з обов'язковим дотриманням комунікативної толерантності [24].

Здатність проявити лідерську позицію у професійній діяльності у соціономічній сфері, конструктивно діяти в кризових ситуаціях професійної діяльності дозволяє «допомагати цілісно, системно розкрити свою специфічну активність у всіх видах взаємодії зі світом (практичній, духовній та ін.)» [25, с. 4]. При цьому «стратегія поведінки, як і сама поведінка, має закінчений характер у вигляді деякого результату, який задається до початку руху у формі мети... Для розуміння спрямованості поведінки, її стратегії важливо класифікувати цілі. Частіше у своєму житті особистість оперує цілями, які відбивають її соціальний стан у групі, що відповідає її статусу й ролі» [26, с. 36], а це, насамперед, дозволить конструктивно діяти в кризових ситуаціях професійної діяльності, брати відповідальність за прийняті рішення, використовуючи «засоби, орієнтовані як на розвиток суб'єкт-суб'єктних продуктивних особистісних сторін спілкування, так і його суб'єкт-об'єктних репродуктивних, нераціональних складових (компонентів)» [27, с. 37–42].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

В емпіричному дослідженні взяли участь 256 фахівців соціономічних професій (соціальних працівників, психологів та ін.) з різних регіонів України, яких було розподілено за статтю: жінки (71,9%) та чоловіки (28,1%), віком: до 30 років (29,3%); 30–40 років (35,5%); 40–50 років (20,7%); понад 50 років (14,5%); посадою: керівники (25,8%), працівники (74,2%), місцем проживання: село (43,8%), місто (56,2%).

У дослідженні використано авторську розробку, що передбачала аналіз здатності фахівців діяти конструктивно в проблемних (кризових)

ситуаціях професійної діяльності. Досліджуваним пропонувалося проаналізувати п'ять ситуацій з професійної діяльності соціально-психологічних служб, в яких фахівець повинен розв'язати складну (кризову) життєву ситуацію клієнтів, проаналізувати причини і можливі варіанти розвитку ситуацій, спрогнозувати як власну поведінку і подальші дії, так і всіх учасників проблемної ситуації.

Ступінь соціальної активності, прагнення до досягнень і утвердження в соціальній сфері вивчались за шкалою «Соціальна сміливість» методики Р. Кеттела «16-факторний особовий опитувальник» (16-FRQ-187-A) в адаптації Е. Ільїна [19], а особливості комунікативної толерантності – за відповідною методикою В. Бойка [20].

Математико-статистичне опрацювання даних та їх графічна презентація здійснювалися за допомогою комп'ютерної програми SPSS (Версія 23.0).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

За результатами емпіричного дослідження здатності фахівців соціономічних професій діяти конструктивно в кризових ситуаціях професійної діяльності високий рівень виявлено у 7,4% досліджуваних, середній – у 76,6% осіб, а 16,0% фахівців склали групу із низьким (10,1%) рівнем здатності конструктивно діяти.

Результати аналізу розв'язання досліджуваними фахівцями проблемних ситуацій професійної діяльності констатовано недостатню здатність конструктивно діяти для значної кількості респондентів (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних фахівців за рівнями здатності діяти конструктивно у проблемних ситуаціях професійної діяльності

Рівні здатності конструктивно діяти у проблемних ситуаціях професійної діяльності	Кількість досліджуваних, у %
Низький	31,2
Середній	54,7
Високий	14,1

Як випливає з табл. 1, лише 14,1% фахівців здатні проявити власну позицію у проблемних (кризових) ситуаціях професійної діяльності, прийняти та відстояти своє рішення, згуртувати оточуючих для розв'язання життєвих труднощів клієнтів в оптимальний спосіб, тим самим виявити лідерську позицію. Переважна більшість досліджуваних або утруднюються конструктивно діяти в окремих ситуаціях (54,7%) або взагалі дотримуються необхідності надати соціально-психологічну

допомогу клієнтам формально, за стереотипними алгоритмами, які далеко не завжди є оптимальними у даному контексті (31,2%).

Подібні тенденції виявлено й за результатами дослідження соціальної сміливості фахівців (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних фахівців за рівнями соціальної сміливості

Рівні соціальної сміливості	Кількість досліджуваних, у %
Низький	31,7
Середній	48,0
Високий	20,3

З даних, наведених у табл. 2, можна дійти висновку про недостатній рівень прояву соціальної сміливості для переважної кількості досліджуваних фахівців психосоціальних служб, які або далеко не завжди прагнуть досягнень та утвердження в соціономічній сфері (48,0%) або взагалі практично не виявляють такого бажання (31,7%). Крім того, виявлений недостатній рівень комунікативної толерантності в доволі значній кількості досліджуваних фахівців (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл досліджуваних за рівнями комунікативної толерантності

Ознаки комунікативної толерантності	Рівні прояву, кількість досліджуваних у %		
	Інтолерантний	Середній	Толерантний
1	2	3	4
Уміння розуміти та приймати індивідуальність іншого	30,5	32,0	37,5
Тенденції оцінювати інших, орієнтуючись на себе в якості еталону	28,9	18,8	52,3
Категоричність або консерватизм в оцінках людей	36,3	21,5	42,2
Схильність підганяти партнерів під себе	30,1	28,1	41,8
Нетерпимість до стану фізичного (психічного) дискомфорту у партнера	37,5	21,1	41,4
Уміння приховувати неприємні почуття при зустрічі з некомунікабельними якостями партнерів	37,9	21,1	41,0

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Схильність перевиховувати партнера	34,8	26,5	38,7
Уміння вибачати іншому його помилки	34,8	30,4	34,8
Адаптивні здібності у взаємодії з людьми	30,9	40,2	28,9
Комунікативна толерантність	30,9	33,2	35,9

Лише третину респондентів (35,9%) можна охарактеризувати як комунікативно толерантних, інші фахівці соціально-психологічних служб проявляють середній рівень комунікативної толерантності (33,2%) або взагалі є інтолерантними (30,9%).

Особливо потерпають такі показники як «уміння вибачати іншому його помилки» та «адаптивні здібності у взаємодії з людьми», толерантний рівень яких виявлено лише у 34,8% і 28,9% досліджуваних відповідно. Також привертає увагу показник «нетерпимість до стану фізичного або психічного дискомфорту у партнера», високі значення якого виявлені у менше ніж половина досліджуваних (41,4%). Натомість майже така ж кількість респондентів (37,5%) за даним показником перебуває на інтолерантному рівні.

Подібні тенденції виявлено й щодо принципово важливого для соціального працівника показника «уміння розуміти та приймати індивідуальність іншого» та «уміння приховувати неприємні почуття при зустрічі з некомунікабельними якостями партнерів»: лише дещо більше третини досліджуваних (37,5% і 41,0% відповідно) характеризуються толерантним рівнем і, разом з тим – майже кожен третій (30,5% і 37,9% відповідно) – інтолерантним.

Такі факти викликають тривогу як неприпустимі для фахівців соціономічної сфери, які покликані надавати психосоціальну допомогу людині у скрутних ситуаціях її життя, що в цей момент напевно перебуває в стані якщо не фізичного, то психічного дискомфорту й потребує розуміння, прийняття й підтримки.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено соціально-демографічні та організаційно-професійні особливості здатності конструктивно діяти у проблемних ситуаціях професійної діяльності ($p \leq 0,01$). Так, встановлено, що у досліджуваних, старших за віком, така здатність є вищою, особливо у жінок (рис. 1, $p < 0,01$). Разом з тим у фахівців чоловічої статі з віком така

здатність є нижчою, хоча у досліджуваних віком понад 50 років її показники також зростають порівняно з фахівцями вікових груп 30–40 і 40–50 років ($p < 0,01$).

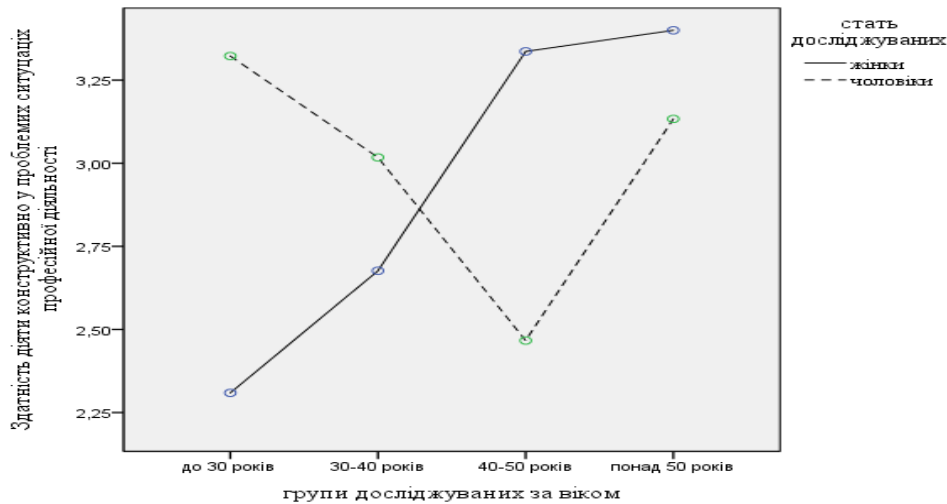

Рис. 1 Особливості здатності фахівців соціономічних професій конструктивно діяти залежно від їх статі й віку

Серед соціально-демографічних характеристик фахівців соціономічних професій вивчалися особливості сформованості здатності досліджуваних конструктивно діяти залежно від місця їх проживання. Так, за результатами дисперсійного аналізу встановлено статистично значущі відмінності у проявах соціальної сміливості досліджуваних (рис. 2).

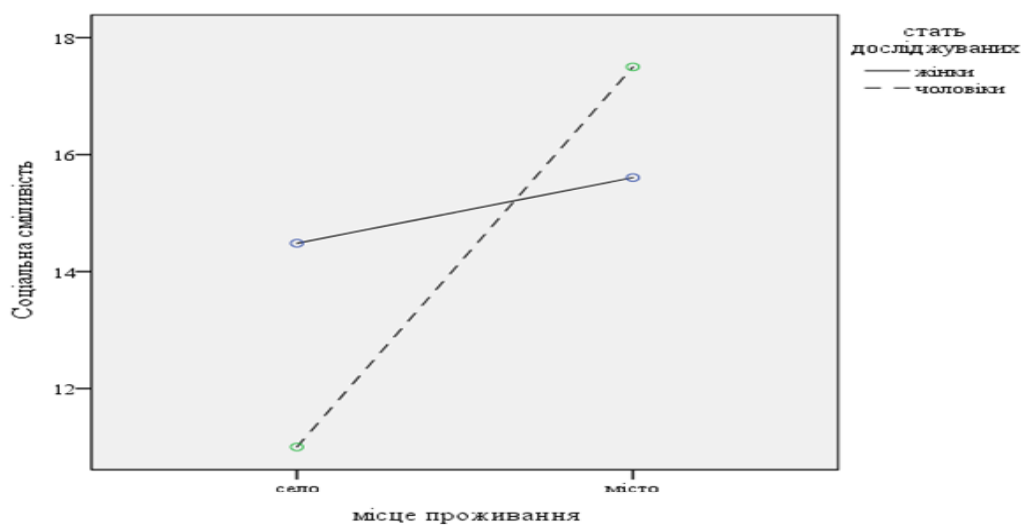

Рис. 2 Особливості соціальної сміливості фахівців соціономічних професій залежно від місця їх проживання

З рис. 2 видно, що фахівці – містяни є більш соціально сміливими ніж ті, хто проживають у сільській місцевості, особливо чоловіки ($p < 0,01$). Вони більш готові до налагодження соціальних контактів, виявляють ініціативу в постановці нових цілей й визначенні завдань, що потребують таких контактів тощо.

Щодо *організаційно-професійних особливостей* спеціальну увагу було приділено вивченню здатності досліджуваних конструктивно діяти в кризових ситуаціях залежно від їх посади – керівника чи звичайного працівника. Адже посаду респондентів можна певним чином вважати як таку, що характеризує зовнішню позицію фахівців (рис. 3).

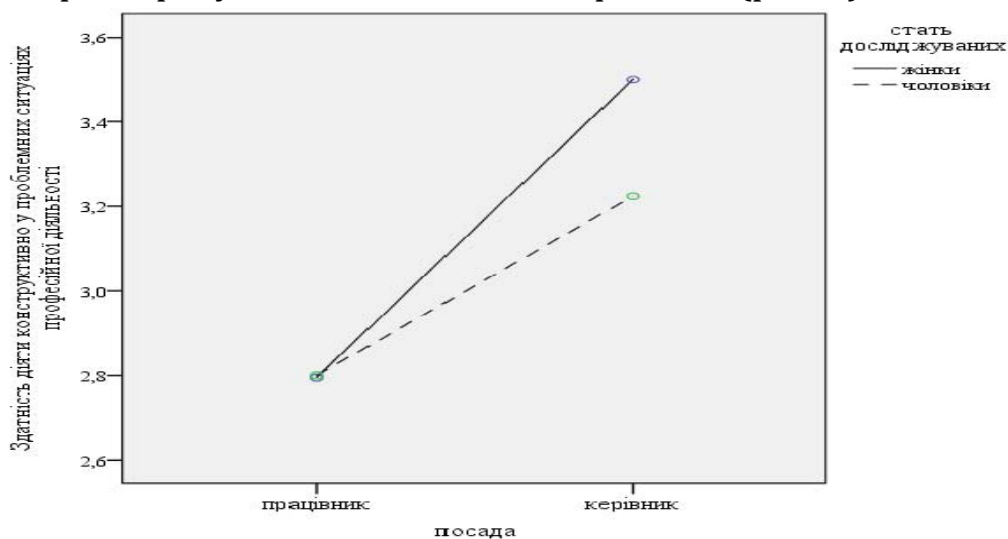

Рис. 3 Особливості здатності фахівців соціономічних професій конструктивно діяти залежно від їх посади

Як видно з рис. 3, фахівці, які займають керівні посади незалежно від статі, схильні більш конструктивно діяти у проблемних ситуаціях професійної діяльності ніж звичайні працівники соціально-психологічних служб ($p < 0,01$).

Серед організаційно-професійних чинників вивчалися також особливості сформованості здатності фахівців конструктивно діяти у проблемних (кризових) ситуаціях залежно від наявності *освіти за фахом*. При цьому всі фахівці були розподілені нами на 3 групи залежно від наявності в них спеціальності за фахом (37,5%), спорідненої спеціальності (32,4%) або ж іншої спеціальності (30,1%).

За результатами дослідження установлений на перший погляд парадоксальний факт – більш сформована здатність конструктивно діяти виявлена серед тих фахівців, хто взагалі навчався за іншими

спеціальностями або ж мають споріднену спеціальність (напр., психолог, учитель на посаді соціального працівника або навпаки та ін.), натомість ті фахівці, які мають освіту за профілем професійної діяльності ця здатність сформована менше ($p < 0,05$). Цей факт потребує додаткових досліджень та інтерпретації, але дозволяє припустити наявність проблем професійної освіти фахівців соціономічних професій у контексті розвитку професійно важливих якостей особистості й доцільність їх розв'язання у спеціально організованому психологічному навчанні.

Так, до прикладу, рівень комунікативної толерантності респондентів не зумовлений освітою за фахом (профілем професійної діяльності, рис. 2.4).

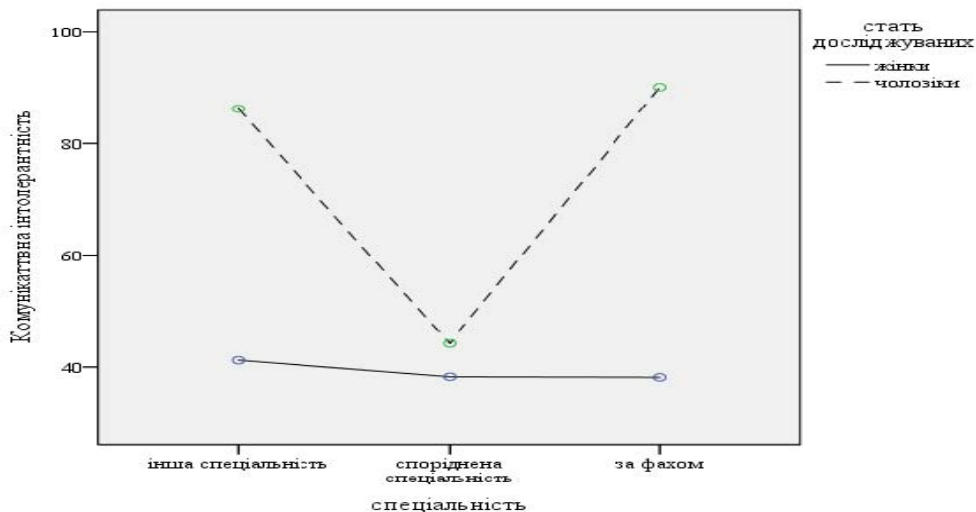
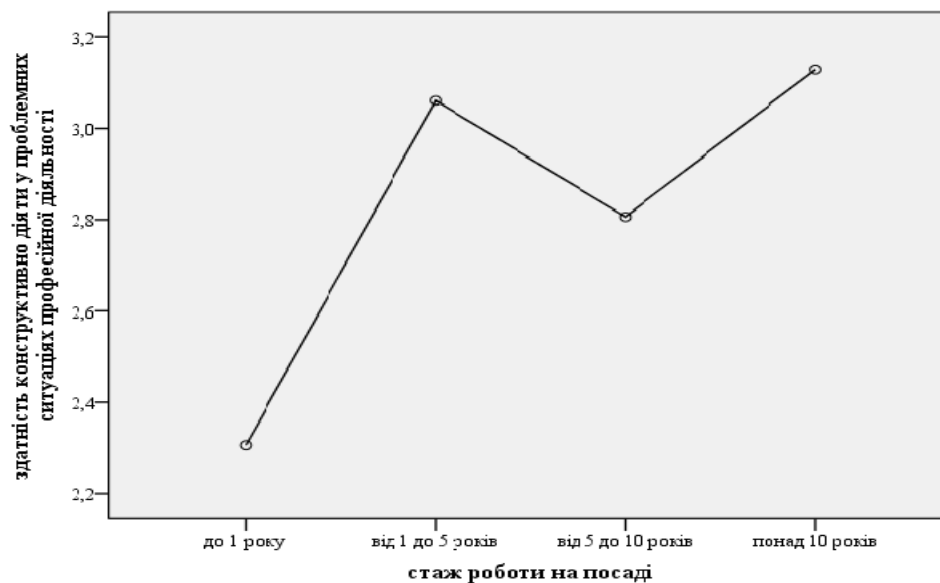

Рис. 4 Особливості комунікативної інтолерантності фахівців соціономічних професій залежно від їх спеціальності

З рис. 4 видно, що жінки менше виявляють інтолерантність ніж чоловіки незалежно від освіти за фахом (профілем професійної діяльності).

Серед чоловіків найбільш толерантними є ті, хто має споріднену спеціальність, натомість ті фахівці чоловічої статі, хто має освіту за профілем професійної діяльності або ж взагалі навчалися за іншими спеціальностями, є більш інтолерантними ($p < 0,01$).

Крім того, виявлено, що на здатність конструктивно діяти в проблемних (кризових) ситуаціях професійної взаємодії впливає стаж роботи на посаді (рис. 5). З рис. 5 можна дійти висновку про те, що здатність конструктивно діяти у проблемних ситуаціях професійної діяльності фахівців соціономічних професій залежить від стажу роботи на посаді: зі збільшенням стажу така здатність є вищою ($p < 0,01$).

Рис. 5 Особливості здатності конструктивно діяти у проблемних ситуаціях професійної діяльності фахівців соціономічних професій залежно від стажу роботи на посаді

Загалом, виявлені особливості здатності конструктивно діяти у проблемних (кризових) ситуаціях професійної діяльності характеризують часткові тенденції її прояву для різних категорій фахівців соціономічних професій. При цьому залишається незмінним факт недостатньої сформованості такої здатності для значної кількості респондентів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За результатами емпіричного дослідження виявлено низький рівень здатності конструктивно діяти у проблемних (кризових) ситуаціях професійної діяльності у значної кількості фахівців соціономічної сфери як загалом, так і за окремими показниками. Низький рівень виявлено у кожного шостого досліджуваного, а понад половина досліджуваних фахівців далеко не завжди схильні проявити власну позицію і діяти конструктивно у проблемних (кризових) ситуаціях професійної діяльності, прийняти та відстояти своє рішення, згуртувати оточуючих для розв'язання життєвих труднощів клієнтів в оптимальний спосіб, а третина з них схильна надавати допомогу (соціальну, психологічну та ін.) клієнтам формально, за стереотипними алгоритмами, які далеко не завжди є оптимальними у даному контексті. Недостатнім є рівень прояву соціальної

смівості фахівців соціономічних професій, половина з яких далеко не завжди прагнуть досягнень та утвердження в соціономічній сфері, а близько третини взагалі не виявляють такого бажання. До того ж лише третину респондентів можна охарактеризувати як комунікативно толерантних, інші фахівці соціально-психологічних служб проявляють середній рівень комунікативної толерантності або взагалі є інтолерантними. За результатами дисперсійного аналізу виявлено соціально-демографічні та організаційно-професійні особливості здатності конструктивно діяти у проблемних (кризових) ситуаціях професійної діяльності фахівців соціономічних професій.

Перспективи подальших досліджень До перспектив подальшого дослідження належить обґрунтування і доцільність сприяння розвитку здатності конструктивно діяти у кризових (проблемних) ситуаціях професійної діяльності фахівців соціономічних професій шляхом спеціально організованого психологічного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Кабінет Міністрів України. (2020, Черв. 01). *Постанова № 479 «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/1kF5on>
- [2] В. В. Балахтар, «Психологія становлення особистості фахівця з соціальної роботи», дис. д-ра наук; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019.
- [3] Г. Балл, «До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології», *Психологія і суспільство*, № 4, с. 60–74, 2004.
- [4] О. І. Бондарчук, Ред., *Методика дослідження особливостей психологічної готовності керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін*. Київ, 2014.
- [5] O. Blynova, S. Kuzikova, T. Shcherbak, G. Pobokina, D. Dyatchenko, A. Mariichyn, I. Popovych, «Empirical Research of the Hardiness of the Personality in Critical Conditions of Life», *Postmodern Openings / Deschideri Postmoderne*, № 12(2), s. 57–77, 2021.
- [6] С. Д. Максименко, «Лідерство як функція професійної психологічної компетентності особистості», *Проблеми сучасної психології*, № 24, с. 7–16, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/OTn1iU> Дата звернення: Серп. 19, 2021.
- [7] А. Маслоу, *Новые рубежи человеческой природы*. Москва, Россия, 1999.

- [8] В. В. Балахтар, «Соціально-психологічні особливості комунікативної толерантності фахівців з соціальної роботи на різних стадіях професійного становлення», *Організаційна психологія. Економічна психологія*; С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, Ред., № 3(14), с. 7–14, 2018.
- [9] О. В. Брюховецька, «Комунікативна толерантність як складова лідерських якостей керівників освітніх організацій», *Організаційна психологія. Економічна психологія*, № 4(21), с. 18–27, 2020.
- [10] Н. Е. Водопьянова, *Психодиагностика стресса*. Санкт-Петербург, Россия : Питер, 2009.
- [11] Л. А. Китаев-Смык, *Психология стресса. Психологическая антропология стресса*. 2-е изд. Москва, Россия : Академ. проект, 2009.
- [12] О. М. Кокун, *Психологія професійного становлення сучасного фахівця*. Київ, Україна : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012.
- [13] В. М. Крайнюк, *Психологія стресостійкості особистості*. Київ, Україна: Ніка-Центр, 2007.
- [14] А. Львовичкіна, «Здатність діяти у стресових ситуаціях як професійна компетентність соціального працівника», *Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. «Соціальна робота»*, № 2(2), с. 10–13, 2017.
- [15] Г. М. Дубчак. «Розуміння професійної стресостійкості у психологічній літературі», *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*, Вип. 649, с. 39–47, 2014.
- [16] Т. М. Титаренко, Л. А. Лєпіхова, О. Я. Кляпець, *Формування в молоді настанов на здоровий спосіб життя*. Київ, Україна : Міленіум, 2006.
- [17] І. Жигаренко. «Психологічні ресурси особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічної галузі», *Психологія особистості*, Т. 11, № 1, 2021.
- [18] С. Ю. Лебедева, О. В. Тімченко, *Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України*. Харків, Україна : Вид-во ХНАДУ, 2005.
- [19] Е. П. Ильин, *Эмоции и чувства. (Мастера психологии)*. Санкт-Петербург, Россия : Питер, 2001.
- [20] В. В. Бойко, *Коммуникативная толерантность*. Санкт-Петербург, Россия : МАПО, 1998.
- [21] О. А. Васильченко, «Професійні цінності соціальної роботи: соціокультурний аспект», *Вісник Нац. тех. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*, № 3, с. 84–89, 2013 [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/2gXOHQ> Дата звернення: Серп. 23, 2019.

- [22] В. І. Танасійчук. «Зарубіжний досвід підготовки фахівців в системі управлінської культури соціальних служб», *Технології професійної підготовки фахівців у сучасному освітньому просторі*, 17 травня 2019 р., с. 299–303. Чернівці, 2019.
- [23] Н. В. Онопрієнко-Капустіна, «Психологічні особливості розвитку самоефективності майбутніх фахівців соціальних служб у процесі професійної підготовки», дис. канд. наук, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ, 2021.
- [24] В. І. Танасійчук, «Психологічні особливості лідерської позиції особистості фахівця соціальних служб», дис. д-ра філософії, ДЗВО «Університет менедж. освіти» НАПН України. Київ, 2021.
- [25] А. В. Брушлинский, «Проблема субъекта в психологической науке», *Психологический журнал*, Т. 12, № 6, с. 3–11, 1991.
- [26] Л. П. Лабезна, «Соціально-психологічні детермінанти адаптивної копінгповедінки студентської молоді в освітніх закладах різного типу», дис. канд. наук. Сєверодонецьк, 2017.
- [27] В. В. Баранюк, «Сучасні підходи до формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи», *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка. Педагогіка*, Вип. 4, с. 37–42, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Bs0Qb7> Дата звернення: Квіт. 21, 2018.

THE SPECIALISTS' ABILITY IN SOCIO-ECONOMIC PROFESSIONS TO ACT CONSTRUCTIVELY IN PROFESSIONAL CRISIS: CONTENT AND INDICATORS

Valentyna Balakhtar,

doctor of psychological sciences, professor,
Professor of the Department of Pedagogy and Psychology
of Vocational Education, Faculty of Linguistics
and Social Communications National Aviation University.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>
valentyna.balakhtar@gmail.com

Volodymyr Tanasiychuk,

PhD in Psychology.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9524-9236>
v.tanasyichuk@ukr.net

Abstract. The article highlights the results of an empirical study of the specialists' ability of socio-economic professions to function constructively in crisis of professional activity. The urgency of the problem, and the need to operate constructively in problematic situations (crisis), will allow a specialist in the socio-economic sphere to be able to demonstrate a leadership position, accept and defend his/her decision and position, rally those around him/her to solve the life difficulties of clients in an optimal way, show social courage, communicative tolerance in professional activity. According to the results of the empirical research, an average level of the ability to act constructively in problematic (crisis) situations of professional activity was revealed in more than half of the specialists in the socio-economic sphere; an insufficient level of showing social courage for the majority of the studied specialists of psychosocial services, who either do not always strive for achievements and affirmation in the socio-economic sphere (about half of the studied or practically do not show such a desire at all (a third of the people)). A third of the specialists can be characterized as communicatively tolerant, and a third are intolerant. According to the results of dispersion analysis, socio-demographic and organizational-professional features of the ability to act constructively in problematic situations of professional activity in the socio-economic sphere were revealed. Higher indicators were found: the older respondents, especially women ($p < 0.01$); specialists – townspeople, who are more socially courageous than those who live in rural areas, especially men; heads of services compared to employees; specialists in related specialities compared to professionals; with the increasing length of service in the position, etc.

Keywords: the ability to function constructively; crisis (problem) situations in professional activity; specialists in the socio-economic sphere; social courage; communicative tolerance.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020, Cherv. 01). Postanova № 479 «Deiaki pytannia diialnosti tsentriv sotsialnykh sluzhb». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/1kFSon>
- [2] V. V. Balakhtar, «Psykhologhiia stanovlennia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty», dys. d-ra nauk; Instytut psykhologhii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2019.
- [3] H. Ball, «Do obgruntuvannia ratsiohumanistychnoho pidkhodu u psykhologhii», Psykhologhiia i suspilstvo, № 4, s. 60–74, 2004.

- [4] O. I. Bondarchuk, Red., *Metodyka doslidzhennia osoblyvostei psykholohichnoi hotovnosti kerivnykiv osvitnikh orhanizatsii do diialnosti v umovakh zmin.* Kyiv, 2014.
- [5] O. Blynova, S. Kuzikova, T. Shcherbak, G. Pobokina, D. Dyatchenko, A. Mariichyn, I. Popovych, «Empirical Research of the Hardiness of the Personality in Critical Conditions of Life», *Postmodern Openings / Deschideri Postmoderne*, № 12(2), s. 57–77, 2021.
- [6] S. D. Maksymenko, «Liderstvo yak funktsiia profesiinoi psykholohichnoi kompetentnosti osobystosti», *Problemy suchasnoi psykholohii*, № 24, s. 7–16, 2014. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/OTn1iU> Data zvernennia: Serp. 21, 2021.
- [7] A. Maslou, *Novye rubezhi chelovecheskoj prirody.* Moskva, Rossiya, 1999.
- [8] V. V. Balakhtar, «Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti komunikatyvnoi tolerantnosti fakhivtsiv z sotsialnoi roboty na riznykh stadiiakh profesiinoho stanovlennia», *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*; S. D. Maksymenko, L. M. Karamushka, Red., № 3(14), s. 7–14, 2018.
- [9] O. V. Briukhovetska, «Komunikatyvna tolerantnist yak skladova liderskykh yakostei kerivnykiv osvitnikh orhanizatsii», *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, № 4(21), s. 18–27, 2020.
- [10] N. E. Vodop'yanova, *Psihodiagnostika stressa.* Sankt-Peterburg, Rossiya : Piter, 2009.
- [11] L. A. Kitaev-Smyk, *Psihologiya stressa. Psihologicheskaya antropologiya stressa.* 2-e izd. Moskva, Rossiya : Akadem. proekt, 2009.
- [12] O. M. Kokun, *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia.* Kyiv, Ukraina : DP «Inform.-analit. ahentstvo», 2012.
- [13] V. M. Krainiuk, *Psykholohiia stresostiikosti osobystosti.* Kyiv, Ukraina: Nika-Tsentr, 2007.
- [14] A. Lovochkina, «Zdatnist diiaty u stresovykh sytuatsiiax yak profesiina kompetentnist sotsialnoho pratsivnyka», *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. «Sotsialna robota»*, № 2(2), s. 10–13, 2017.
- [15] H. M. Dubchak. «Rozuminnia profesiinoi stresostiikosti u psykholohichnii literaturi», *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pedahohika ta psykholohiia*, Vyp. 649, s. 39–47, 2014.
- [16] T. M. Tytarenko, L. A. Liepikhova, O. Ya Kliapets, *Formuvannia v molodi nastanov na zdorovyi sposib zhyttia.* Kyiv, Ukraina : Milenium, 2006.
- [17] I. Zhyharenko. «Psykholohichni resursy osobystisno-profesiinoi adaptatsii fakhivtsiv sotsionomichnoi haluzi», *Psykholohiia osobystosti*, T. 11, № 1, 2021.

- [18] С. Ю. Liebiedieva, О. В. Timchenko, Psykholohichne zabezpechennia profesiinoi ta funktsionalnoi nadiinosti fakhivtsiv sniperskykh hrup spetsialnykh pidrozdiliv MVS Ukrainy. Kharkiv, Ukraina : Vyd-vo KhNADU, 2005.
- [19] Е. Р. Il'in, Emocii i chuvstva. (Mastera psihologii). Sankt-Peterburg, Rossiya : Piter, 2001.
- [20] V. V. Bojko, Kommunikativnaya tolerantnost'. Sankt-Peterburg, Rossiya : MAPO, 1998.
- [21] О. А. Vasylchenko, «Profesiini tsinnosti sotsialnoi roboty: sotsiokulturnyi aspekt», Visnyk Nats. tekhn. un-tu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, № 3, s. 84–89, 2013 [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/2gXOHQ> Data zvernennia: Serp. 23, 2019.
- [22] V. I. Tanasiichuk. «Zarubizhnyi dosvid pidhotovky fakhivtsiv v systemi upravlinskoï kultury sotsialnykh sluzhb», Tekhnolohii profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv u suchasnomu osvithomu prostori, 17 travnia 2019 r., s. 299–303. Chernivtsi, 2019.
- [23] N. V. Onopriienko-Kapustina, «Psykhologichni osoblyvosti rozvytku samoefektyvnosti maibutnykh fakhivtsiv sotsialnykh sluzhb u protsesi profesiinoi pidhotovky», dys. kand. nauk, Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy. Kyiv, 2021.
- [24] V. I. Tanasiichuk, «Psykhologichni osoblyvosti liderskoï pozytsii osobystosti fakhivtsia sotsialnykh sluzhb», dys. d-ra filosofii, DZVO «Un-t menedzh. osvity» NAPN Ukrainy. Kyiv, 2021.
- [25] A. V. Brushlynskyi, «Problema sub'ekta v psykholohycheskoï nauke», Psykhologhycheskyi zhurnal, T. 12, № 6, s. 3–11, 1991.
- [26] L. P. Labezna, «Sotsialno-psykhologichni determinanty adaptyvnoi kopinhpovedinky studentskoï molodi v osvithnykh zakladakh riznoho typu», dys. kand. nauk. Sievierodonetsk, 2017.
- [27] V. V. Baraniuk, «Suchasni pidkhody do formuvannia profesiino-komunikativnoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv sotsialnoi roboty», Naukovi zapysky Ternopil'skoho nats. ped. un-tu imeni Volodymyra Hnatiuka. Pedahohika, Vyp. 4, s. 37–42, 2014. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Bs0Qb7>. Data zvernennia: Kvit. 21, 2018.

*Стаття надійшла до редакції
05 вересня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-43-56](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-43-56)

УДК: 161.2 (0.45) 316.1

Боброва Лариса Григорівна,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник лабораторії

психології спілкування Інституту соціальної

та політичної психології НАПН України.

Київ, Україна.

bobrovalarisa284@gmail.com

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація. У статті розглянуто громадську думку як феномен масової свідомості, соціальний інститут і важливий чинник розвитку суспільства, який містить потужний потенціал із спрямування соціальної поведінки великих груп людей. Окреслено основні підходи до визначення громадської думки та проаналізовано її структурно-змістову, динамічну й функціональну складові. Встановлено, що громадська думка є продуктом масової свідомості, що репрезентує оціночні судження соціальних суб'єктів, на які впливають світоглядні норми, ідеї, цінності, сформовані в суспільній свідомості, а також інтереси та потреби, вироблені в процесі освоєння соціального буття. З'ясовано, що для функціонування громадської думки необхідні: суб'єкт, предмет інтересу, сформованість та канали вираження. Суб'єктами (носіями) громадської думки можуть бути малі і великі соціальні спільноти різного рівня організації. Основними критеріями для визначення об'єкта громадської думки виступають громадські інтереси, актуальність та дискусійність. За своїми динамічними характеристиками громадська думка є нестабільною, мінливою та суперечливою. Вона відображає перетворення сучасного суспільства і повсякчас перебуває у стадії змін. У дослідженні розкрито основні етапи формування і розвитку громадської думки. Визначено, що громадська думка формується в процесі руху інформації в суспільстві, відображає людське буття, суспільну практику людей і виступає як регулятор діяльності. Встановлено, що громадська думка за належною освіченістю, інформованістю має з певного питання, може бути дієвою силою, впливаючи на всі процеси суспільного життя. Стверджено, що становлення громадської думки зумовлено поєднанням особливостей суспільної свідомості та соціального буття будь-якого суспільства на конкретному етапі його розвитку і трансформації.

Ключові слова: громадська думка; структурно-змістова складова громадської думки; динаміка громадської думки; функції громадської думки; формування громадської думки.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Громадська думка є одним з явищ суспільного життя, яке викликає постійний та глибокий інтерес. Вона відіграє винятково важливу роль у діяльності держави, політичних партій, громадських рухів, та взагалі, кожної людини. Зростання її впливу на соціальні відносини пов'язані з демократизацією життя, підвищенням культурного та освітнього рівня населення, процесами глобалізації. У сучасній Україні відбувається процес інституалізації громадської думки. Це – складний, тривалий процес, оскільки безпосередньо пов'язаний з демократичними, політичними, соціально-економічними перетвореннями, нормалізацією соціокультурних процесів у суспільстві. Врахування громадської думки є важливою умовою розбудови справжньої демократичної держави. Отже, проблема вивчення особливостей громадської думки як суспільного феномену, є актуальною для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен громадської думки (Public Opinion) має давню історію становлення і вивчення. Свій внесок у розробку теорії громадської думки зробили класики суспільствознавства Г. Тард [10], Г. Лебон, Ф. Тьонніс, публіцист У. Ліппман [7], філософи Н. Маккіавелі, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є та ін. Докладний огляд досягнень класичних праць представників світового суспільствознавства з проблематики громадської думки, презентує в своїх роботах Е. Ноель-Нойман [8]. Серед українських вчених громадську думку вивчали В. Оссовський, О. Нельга, В. Матусевич, Л. Орбан-Лембрик та інші.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі громадської думки як складного явища суспільного життя.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати сучасні підходи до вивчення громадської думки та визначити структурно-змістову, динамічну й функціональну складові громадської думки.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Нині існує надзвичайно велика кількість визначень феномену «громадська думка», кожне з яких акцентує увагу на певному його аспекті, водночас жодне з цих визначень не вичерпує всю його різнобічність і складність.

І не випадково чимало зарубіжних і вітчизняних дослідників (Г. Чілдс, Ю. Хабермас, Д. Гавра, В. Коробейников, Б. Грушин та ін.) вважають, що в сучасній соціології навряд чи є інше поняття, зміст якого такий неясний і викликає стільки суперечок (Петрунько, 2013) [9].

У своїй концепції масової свідомості Б. Грушин компромісно визначав громадську думку як плюралістичне утворення масової свідомості, що репрезентує явне чи приховане ставлення різних груп людей до суспільних інститутів, подій і фактів соціальної дійсності і, на його думку, з одного боку, вбирає в себе всі існуючі форми свідомості, а з другого – входить до кожної з них як спосіб їх існування (Грушин, 1967) [6].

За даними докладного аналізу, здійсненого П. Фроловим, громадську думку визначають як: сукупність індивідуальних думок; способи поведінки людей, включених у соціальну комунікацію; колективну оцінку актуальних подій і явищ суспільного життя; ставлення, що може бути прихованим і явним, суперечливим і консолідованим; систему суджень; результат опитувань населення, цільових груп з певних актуальних питань; однакові погляди (згоду) з питань, що мають важливе емоційне або ціннісне значення; поширені настанови із спірних питань; результат спілкування, інтенсивного обміну поглядами; форму, стан або прояв масової чи суспільної свідомості, синтез буденної і теоретичної свідомості; форму колективної суспільно-пізнавальної діяльності; спільну зацікавлено-ціннісну оцінку й похідну з неї практичну діяльність соціальних суб'єктів і результати цієї діяльності; форму або спосіб переживання і пізнання світу; спонукальне джерело соціальної дії; засіб інтеграції індивідів в єдину соціальну спільноту; машину ідеологічної війни; спосіб впливу на інформаційні потоки соціального середовища; спосіб взаємозв'язку громадськості і владних структур; атрибут громадянського суспільства; невідповідальну (дорадчу) форму влади; компонент соціальної ситуації, середовище реалізації політики; як особливий соціальний інститут; можливий інститут соціалізації; інструмент адаптації специфічний соціальний феномен, соціальне явище тощо (Фролов, 2013) [12].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: теоретичний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у філософській, психологічній та соціологічній літературі, узагальнення, систематизація з метою визначення сутнісних характеристик громадської думки, механізмів її формування та особливостей функціонування в сучасному соціумі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Громадська думка є одним із найдавніших суспільних феноменів. Ще з античних часів можна простежити дві тенденції: від ототожнення думки та істини софістами (як кому здається, так є і насправді) і до повного ігнорування правителями думки пересічних громадян. Одні кажуть: «Vox populi – vox Dei» («Голос народу – голос Бога»), а інші: «Che's volgareignorante ogn'un repretenda e parli piu di quel che meno intenda» («Неосвічений простолудин береться за все і говорить більш за все про те, про що він найменше знає») (Гегель, 1934) [4]. Для філософських поглядів Парменіда, Емпедокла, Демокрита характерно протиставлення категорій «думки» і «знання». Думка розглядалась цими мислителями як помилкове знання, щось неясне, нестійке, яке йде всупереч раціональній істині. Але вже після виникнення вчень Сократа, Платона і Аристотеля все більше визнання отримує інший погляд: думка є щось середнє між знанням і вірою. Вона являє, ніби, поєднувальну ланку між чистою чуттєвістю і раціональною істиною. Боротьба цих двох тенденцій продовжувалась і тоді, коли у сфері наукового, філософського дослідження виникло явище, яке позначалося терміном «громадська думка» (англ. *publik opinion*). Вперше його застосував у другій половині XII ст. англійський державний діяч, лорд Д. Солсбері, щоб позначити моральну підтримку населенням країни дій парламенту. Поступово цей термін став загальноприйнятим.

Вивчення громадської думки було започатковано у США в XIX ст. Воно було зумовлене попитом на інформацію, пов'язану з конкуренцією партій, прогнозуванням перемоги на виборах певного кандидата тощо. Ініціатива у проведенні таких опитувань належала власникам журналів і газет, які завдяки цьому розширювали коло своїх читачів, збільшували тиражі видань. Вони увійшли в історію під назвою «солом'яні опитування», оскільки ще не були науковими, не мали чіткої методики, вибірки, а тому нерідко видавали неточні прогнози. А невдача американського часопису, який неточно передбачив результати президентських виборів, започаткувала науковий підхід у вивченні громадської думки.

На початку XX ст. інтерес до громадської думки зростав, започаткувавши новий етап у практиці її дослідження. Передусім він стосувався вироблення теоретичних засад формування, функціонування та вивчення громадської думки. У різних країнах світу з'являлися наукові спроби з'ясувати цей феномен, виокремити його суб'єкт та об'єкт, дослідити механізми та чинники його формування тощо. Найпомітнішими серед них були праці класиків суспільствознавства Г. Тарда «Громадська думка і натовп», А.-Л. Лоуелла «Громадська думка і народний уряд»,

Ф. Тьонніса «Критика громадської думки» та інші. В цей період почалося масове вивчення громадської думки у США та інших країнах [10].

Нині найвпливовішими сучасними західними теоріями вважають моралізувально-нормативну теорію громадської думки Ю. Габермаса, концепцію Е. Ноель-Нойман та теорію У. Ліпмана (Багмет, 2008) [3], [1], [8], [7].

Ю. Габермас вважає, що основою формування громадської думки є діяльність соціальних суб'єктів. Філософ зазначає: «Не існує жодної громадської думки... яка б не була діяльністю, що відображає або репрезентує діяльність групи або корпорації груп» (Габермас, 2000) [3]. Отже, саме діяльність виступає основою та предметно-практичним результатом громадської думки. Причиною діяльності соціальних суб'єктів виступає потреба у взаємодії та комунікації, яка є однією із базових потреб соціальних суб'єктів. Об'єднання людей у маси зумовлюються бажаннями самоствердитися і самореалізуватися, часто – доказати свою потрібність соціуму» (Городенко, 2013) [5]. Відтак, щоб підтримувати свою ідентичність у суспільстві, соціальні суб'єкти прагнуть до діалогу з іншими людьми, до об'єднання з ними, до консенсусу в обміні ідеями та думками.

На думку Е. Ноель-Нойман, в процесі комунікації соціальні суб'єкти несвідомо набувають потреби прийти до загальної згоди, а тому спостерігають за думкою інших, що підтверджує їх соціальну природу. За твердженням дослідниці, вони орієнтуються на панівну думку, замовчуючи ту, яка на їх погляд складає меншість. Такий ефект дослідниця називає «спіраллю мовчання» Він пов'язаний із явищем ізольованості індивіда, а страх самотності є важливим фактором формування громадської думки (Ноель-Нойман, 1996) [8]. Відтак, соціальні суб'єкти стають залежними від артикульованої думки в суспільстві. І тому громадська думка може виражати позицію більшості соціальних суб'єктів або бути невираженою і не проявлятися у соціальному бутті, навіть якщо її поділяє більшість соціальних суб'єктів. На основі цього, дослідники виділяють домінуючу, тобто думку, якої дотримується більшість та локальну думку, тобто думку, якої дотримується меншість. Водночас не завжди домінуюча індивідуальна і громадська думка може бути істиною, а локальна – хибною чи спірною, хоча дослідники класифікують її відповідно до цього чинника. Найчастіше доказовість інформації, що вміщує громадська думка не оцінюється її суб'єктами, натомість збільшується кількість неправдивих чуток, пліток і стереотипів.

У. Ліпман вказував на природу формування стереотипів і їх роль у формуванні громадської думки. Він зазначав, що стереотипи – це, по суті,

набуті фіксовані настанови, які були переведені в стан неусвідомленого, як звичні шаблони, що втратили раціональне підґрунтя в процесі їх творення (Ліппман, 2004) [7]. Стереотипи включають переконання, які спадково передаються як соціальний досвід, чим пояснюється взаємозв'язок громадської думки із нормою і традицією, як усталеними, укоріненими формами громадської думки. У сучасному світі вони прискорюють формування судження, а неперевірена інформація допомагає малювати у суспільній свідомості соціальних суб'єктів безпечну та комфортну картину світу, що знаходиться поза їх межами. Стереотипи «ніби створюють платформу для утримання часу», там, де соціальним суб'єктам комфортно, тоді, як правдива інформація може бути неприємною. До цієї ж категорії форм громадської думки можна віднести й приказки, прислів'я, які є результатом громадської думки попередніх поколінь.

В українській філософській традиції осмислення феномена громадської думки пов'язане з творчістю українських просвітників-гуманістів, розповсюдження ідей яких відбулось в умовах наростання гніту народу, посилення інтересу до культури, історії, української мови. Проблема співвідношення людини, суспільства і держави висвітлюється у працях М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, В. Липинського, Д. Чижевського та інших. У своїх працях українські мислителі та практики державотворення досліджували ідеї соціальної та політичної свободи, патріотизму, самоти і страждання, піднесення національної самосвідомості, пошуку чинників, які дозволяють набуті ознак єдиного українського народу.

За останнє десятиліття інтерес до громадської думки в Україні помітно пожвавився, що зумовлено демократизацією політичного, соціально-економічного, духовного життя. Сформувався кілька напрямів її дослідження. Один із них пов'язаний зі спробами українських вчених переосмислити сутність громадської думки, інтерпретувати її з позицій сучасного соціологічного знання, показати її значення як соціальної інституції, визначити механізми її формування та функціонування.

Інший напрям націлений на дослідження громадської думки у різних сферах людської життєдіяльності – політиці, економіці, освіті, соціальному управлінні, вивченні електоральної, споживчої поведінки людей тощо. З позиції сучасного соціологічного знання, громадська думка – специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя.

Як суспільний феномен, громадська думка має такі сутнісні характеристики:

- вона є не арифметичною сумою думок окремих індивідів щодо певного питання, а інтегративним утворенням, яке має історичні, часові, територіальні особливості, складну структуру і виконує певні функції;
- формується внаслідок висловлювання групи людей, яка є не механічним утворенням, а характеризується певною спільністю інтересів та цілісністю;
- виявляється лише щодо актуальних для соціальної спільноти чи суспільства проблем, ситуацій;
- її характеризують інтенсивність поширення, стабільність, вагомість, компетентність, соціальна спрямованість;
- може виражатися як у вербальних судженнях, так і в реальній поведінці;
- часто є конфліктною (Городенко, 2013) [5].

Ключовими елементами природи громадської думки, які гарантують їй ознаки відносної стабільності, є її суб'єкт і об'єкт. Суб'єкт громадської думки – це її носій (автор, реципієнт). Об'єкт – це те, про що говориться від імені суб'єкта і, власне, становить зміст громадської думки.

Суб'єктами (носіями) громадської думки можуть бути малі і великі соціальні спільноти різного рівня організації, які:

- 1) відносно чисельні;
- 2) мають активну позицію з певних, небайдужих їй проблем соціального життя;
- 3) знаходяться в однаковій проблемній ситуації, володіють приблизно однаковою інформацією, мають досить подібні думки й оцінки;
- 4) усвідомлюють проблемність даної ситуації для себе й інших;
- 5) певним чином (і приблизно однаково) на цю проблемну ситуацію реагують (Тард, 1999).

Об'єкт (власне, зміст) громадської думки також є відносно сталим її елементом. За ступенем складності об'єкти громадської думки, поділяються на:

- 1) суспільно значущі факти;
- 2) суспільно значущі події і явища;
- 3) суспільні процеси.

Найпростіший об'єкт громадської думки – факти дійсності, які включаються до системи взаємодії людей як засіб зберігання і передачі інформації і можуть слугувати стимулом соціальної активності. Більш складні об'єкти громадської думки – події і явища (послідовність певних фактів, що передбачають їхню оцінку залученими до них суб'єктів). Найскладнішими об'єктами громадської думки є суспільні процеси.

Динамізм, відсутність чітких ознак і меж є причиною того, що процеси не завжди адекватно і, досить вибірково, відображаються громадською думкою. Слід зауважити, що далеко не усі явища та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, мають відображення в громадській свідомості, а відтак формують громадську думку. Тому основним критерієм для визначення об'єкта громадської думки виступають громадські інтереси. Іншим, не менш важливим критерієм є актуальність та дискусійність, які породжують ланцюгову реакцію під назвою «обмін думками». Отже, аналізувати громадську думку (як певну сформовану, або таку, що перебуває в процесі формування позицію конкретної громади) слід з урахуванням певного елемента ситуативності, беручи до уваги усі можливі вихідні параметри та реальні фактори впливу.

У сутнісній структурі громадської думки виділяють такі компоненти: раціональна (пізнавально-інтелектуальна), емоційна та вольова (феномен суспільної, колективної волі). Раціональний аспект громадської думки нерозривно пов'язаний з вольовим та емоційним як із синтезом масових відчуттів, настроїв та переживань. Завдяки громадській волі і психічним настроям масового суб'єкта реалізуються на практиці ті уявлення, погляди та знання, які є раціональною складовою сутності громадської думки. Попри це, вольова компонента сприяє перетворенню громадської думки із суто духовного утворення в духовно-практичне (Бурдье, 1993) [2].

За своїми динамічними (процесуальними) характеристиками (на відміну від структурних характеристик) громадська думка є нестабільною, мінливою, суперечливою, нечутливою до одних впливів і здатною до швидких, рішучих і несподіваних змін унаслідок інших. Вона повсякчас перебуває у стадії формування, змін, творення й перетворення. Її розвиток має кілька етапів:

1) *етап зародження і виникнення* (ознаки етапу: інтерес до певної проблеми, активний пошук інформації, що стосується цієї проблеми, вироблення індивідуальних суджень, потреба висловити свою думку, обмінятися нею з іншими суб'єктами соціальної взаємодії);

2) *етап становлення, формування* (ознаки етапу: взаємодія суб'єктів, обмін думками, емоціями, оцінками, пошук і згуртування однодумців, виявлення подібних і протилежних суджень та вироблення спільних, узгоджених, консолідованих ідей і думок, які набувають легітимності і впливають на дії людей і соціальних інститутів);

3) *етап функціонування* (ознаки етапу: проблема перебуває у фокусі інтересу і загальної уваги, зацікавлені суб'єкти належно інформовані щодо неї, існує переконання у правильності думки, для неї характерні соціальна

зрілість, сталість, інтенсивність поширення і публічність, вона слугує орієнтиром і регулятором соціальних дій і поведінки;

4) *етап деактуалізації і «розпаду»*, відмирання (ознаки етапу: зниження масового інтересу до проблеми, втрата її актуальності й гостроти для більшості (наприклад: у разі, якщо проблему вже розв'язано; якщо з'явилося щось, що її витіснило; якщо вирішення цієї проблеми, попри множину докладених зусиль, наразі неможливе); думка дедалі більше втрачає громадськість і перетворюється на розрізнені міркування окремих людей.

Громадську думку розглядають у двох вимірах:

- як оцінне судження щодо конкретних проблем, явищ, процесів суспільного життя, ставлення до конкретних об'єктів дійсності;
- як важливу соціальну інституцію суспільства, що визначає, якими мають бути суб'єкти громадської думки і суб'єкти влади, щоб відносини між ними (з урахуванням специфіки відповідного суспільства, його соціального устрою тощо) були легітимними, інституційними, впорядкованими і по можливості стабільними.

Оцінне судження може бути негативним, позитивним чи нейтральним, з іншого боку, – адекватним чи неадекватним по відношенню до об'єкта. Базовою основою оцінного судження виступають ті цінності, які вже сформовані в індивіда чи групи. Адекватність відображення дійсності в громадській думці зумовлена цілим спектром факторів – внутрішніх та зовнішніх, які впливають на громадську думку протягом усього процесу, на кожному етапі її розвитку. Одним із таких факторів є упередження, які формуються під впливом соціального буття у суспільній свідомості і ніяк не відповідають дійсній картині світу. Їх простота та набутий характер, на відміну від реальності, ускладнює (уповільнює або пришвидшує) зміну оцінного судження, що загрожує формуванням помилкової громадської думки у суспільстві. Кількість упереджень, що включає громадська думка залежить від кількості доступної інформації. Отже, чим більше поінформовані люди щодо якоїсь проблеми, тим чіткішу думку вони висловлюють (Чукут, 1999) [11].

У сучасній Україні відбувається інституалізація громадської думки (тобто становлення її як соціального інституту). Це складний, тривалий процес, оскільки безпосередньо пов'язаний з демократичними, політичними, соціально-економічними перетвореннями, нормалізацією соціокультурних процесів у суспільстві. На цьому тлі виокремлюються проблеми, пов'язані з особливостями функціонування громадської думки, вирішення яких є необхідним для її успішної інституалізації в

українському суспільстві. Одна з них пов'язана з необхідністю поліпшення характеристик громадськості – освітнього рівня, компетентності, вміння аналізувати події тощо. Не менш важливою є зміна ставлення управлінських структур до громадської думки, зосередженість на вивченні і врахуванні її у своїй діяльності. Це зумовлює необхідність розробки і впровадження механізмів, які б створювали умови для творчої, продуктивної взаємодії громадської думки з владними управлінськими структурами та іншими соціальними інституціями.

На різних етапах розвитку суспільства, у різних типах суспільств та політичних режимів (тоталітарних, ліберальних, демократичних) громадська думка як соціальна інституція має свої особливості. Так, за тоталітарних режимів вона є безсилою, за ліберальних – береться до уваги за можливістю і тільки за демократичного правління, стає дієвою силою, впливаючи на всі процеси суспільного життя.

Громадська думка виконує надзвичайно різноманітні функції, які можна об'єднати в три великі групи:

- 1) когнітивні (інформувальні, рефлексивні, аналітико-прогностичні, креативно-перетворювальні тощо);
- 2) експресивні (оцінки і ставлення, обмін емоціями і почуттями тощо);
- 3) регулятивні (функції соціального впливу і соціального контролю).

Когнітивні функції полягають в критичному осмисленні громадською думкою суспільних подій, явищ, процесів, дій, рішень та інших показників ефективності соціальних інституцій і владних структур; рефлексивному аналізі цих явищ і свого місця в них; прогнозуванні розвитку подій і власної спроможності брати у них участь.

Експресивні функції (або функції оцінки і ставлення) полягають у виявленні емоцій, почуттів, певної позиції щодо суспільних подій, явищ, процесів, суспільних проблем. Експресивні реакції можуть бути як очевидними, так і прихованими, імпліцитними, але вони завжди мають місце. З одного боку – вони опосередковують мотивацію й соціальну поведінку суб'єктів громадської думки, а з другого – є засобом опосередкованого контролю за діями влади та інших соціальних суб'єктів в усіх сферах суспільного буття.

Система *регулятивних* функцій (як прямої, так і опосередкованої дії), власне, й існує, з одного боку – для узгодження соціально значущих відносин між індивідами, соціальними групами і суспільством, з другого боку – для інтеграції емоцій та почуттів, як чуттєвої основи консолідаційних настроїв.

Основними каналами вияву громадської думки є референдуми, опитування населення, збори, маніфестації тощо.

Громадська думка формується в процесі руху інформації в суспільстві, відображає людське буття, суспільну практику людей і виступає як регулятор діяльності. Вона створюється під впливом буденної свідомості, настанов, стереотипів, емпіричних знань, навіть забобонів, а також науки, мистецтва, політики і, зрозуміло, всіх джерел масової комунікації. Виражають і формують громадську думку, засоби масової інформації, які з одного боку акумулюють досвід і волю мільйонів, а з другого – впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей. У демократичному суспільстві, управління соціальними процесами передбачає вивчення та вплив засобів масової інформації саме на громадську думку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу встановлено, що громадська думка – це інтегративне утворення, яке має історичні, часові, територіальні особливості, складну структуру і виконує важливі функції.

Визначено, що громадська думка належить до сфери масової свідомості та відображає її через категорію публічності, оприлюднення. Суб'єктом громадської думки є колектив, частина суспільства, певна соціальна група, в яких сформувалися спільні думки.

Обговорення індивідуальних поглядів та позицій – є сутнісною рисою громадської думки. Об'єктом громадської думки є нескінченне різноманіття подій, фактів, явищ суспільного життя. Основним критерієм для визначення об'єкта громадської думки виступають громадські інтереси.

Громадська думка може формуватися дуже швидко, або знаходиться у постійному процесі формування та зміни. Вона завжди відображає певний моральний стан суспільства та рівень його демократичності.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень є початковою ланкою у визначенні ролі громадської думки у різноманітних сферах людської життєдіяльності сучасної України, зокрема освітньої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] М. О. Багмет, «Громадська думка як соціальний феномен: аналіз теоретико-методологічних підходів», *Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. П. Могили*, Т. 103, с. 57–60, 2008.
- [2] П. Бурдье, *Социология политики*. Москва, Россия: Изд. Socio-Logos, 1993.
- [3] Ю. Габермас, *Структурні перетворення в сфері відкритості*. Львів, Україна: Літопис, 2000.
- [4] В. Ф. Гегель, *Сочинения. Философия права, Т. VII*. Москва, Россия: Изд. Соцэкгиз, 1934.
- [5] Л. М. Городенко, «Поняття "масова свідомість" принципи формування і демасифікації», *Українське журналістикознавство*, Вип. 14, с. 62–66, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/z828QV> Дата звернення: Лип. 28, 2022.
- [6] Б. А. Грушин, *Мнения о мире и мир мнений. Проблемы методологии исследования общественного мнения*. Москва, Россия: Политиздат, 1967.
- [7] У. Липпман, *Общественное мнение*; К. А. Левинсон, К. В. Петренко, Ред. Москва, Россия: Изд. Ин-т Фонда Общественное мнение, 2004.
- [8] Э. Ноэль-Нойман, *Общественное мнение. Открытие спирали молчания*. Москва, Россия: Изд. Прогресс-Академия, 1996.
- [9] О. В. Петрунько, «Консолідувальний потенціал громадської думки: структурна, динамічна та функціональна складові», в *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*; М. М. Слюсаревського, Ред. Київ, Україна: Міленіум, Вип. 15, с. 207–214, 2013.
- [10] Г. Тард, «Мнение и топа», в *Психология толп*, Г. Лебон, Кн. 1. Москва, Россия: Изд. «КСП+», 1998, 416 с., с. 257–411. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/1WXoH8> Дата звернення: Лип. 28, 2022.
- [11] С. А. Чукут, «Сутність і роль громадської думки в процесах державотворення», *Грані*, № 3(5), с. 44–52, 1999.
- [12] П. Д. Фролов, «Громадська думка у соціологічному та соціально-психологічному вимірах», *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету і Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*, Вип. 4, с. 239–252, 2013.

PUBLIC OPINION AS A SOCIAL PHENOMENON

Larisa Bobrova,

Candidate of Psychological Sciences,
Senior scientific officer of the of Communication Psychology Lab,
Institute for Social and Political Psychology
of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
Kiev, Ukraine.

bobrovalarisa284@gmail.com

Abstract. Public Opinion is considered as a mass awareness phenomenon, social institution, and important factor of social development, which contains a powerful potential to influence the social behavior of large groups of people.

The main approaches to defining public opinion are outlined and its structural and substantive, dynamic and functional components are analyzed. It has been established that public opinion is a product of mass consciousness, which represents the evaluative judgments of social subjects, which are influenced by worldview norms, ideas, values formed in public consciousness, as well as interests and needs developed in the process of mastering social life. As a result of the study it was determined that public opinion is a product of the mass consciousness, representing the value judgments of social subjects, which are influenced by ideological norms, ideas, values that have developed in the public consciousness, as well as the interests and needs developed in the process of social life. The main stages of formation and development of public opinion, which is formed during the movement of information in society, reflects the social practice of people and acts as a regulator of activity. It is substantiated that public opinion, subject to the awareness of the masses on a particular issue, can be an effective force, which affects all the processes of life of society. The development of public opinion is conditioned by the peculiarities of public consciousness and social existence of society at a particular stage of its development and transformation.

Key words: Public Opinion; Structural-content Component of Public Opinion; Dynamics of Public Opinion; Functions of Public Opinion; formation of Public Opinion.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] M. O. Bahmet, «Hromadska dumka yak sotsialnyi fenomen: analiz teoretyko-metodolohichnykh pidkhodiv», Naukovi pratsi Chornomorskoho derzh. un-tu im. P. Mohyly, T. 103, s. 57–60, 2008.
- [2] P. Burd'e, Sociologiya politiki. Moskva, Rossiya: Izd. Socio-Logos, 1993.
- [3] Yu. Habermas, Strukturni peretvorennia v sferi vidkrytosti. Lviv, Ukraina: Litopys, 2000.
- [4] V. F. Gegel', Sochineniya. Filosofiya prava, T. VII. Moskva, Rossiya: Izd. Socekgiz, 1934.
- [5] L. M. Horodenko, «Poniattia "masova svidomist" pryntsyipy formuvannia i demasyfikatsii», Ukrainske zhurnalistykoznavstvo, Vyp. 14, s. 62–66, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/z828QV> Data zvernennia: Lyp. 28, 2022.
- [6] B. A. Grushin, Mneniya o mire i mir mnenij. Problemy metodologii issledovaniya obshchestvennogo mneniya. Moskva, Rossiya: Politizdat, 1967.
- [7] U. Lippman, Obshchestvennoe mnenie; K. A. Levinson, K. V. Petrenko, Red. Moskva, Rossiya: Izd. In-t Fonda Obshchestvennoe mnenie, 2004.
- [8] E. Noel'-Nojman, Obshchestvennoe mnenie. Otkrytie spirali molchaniya. Moskva, Rossiya: Izd. Progress-Akademiya, 1996.
- [9] O. V. Petrunko, «Konsoliduvalnyi potentsial hromadskoi dumky: strukturna, dynamichna ta funktsionalna skladovi», v Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy; M. M. Sliusarevskoho, Red. Kyiv, Ukraina: Milenium, Vyp. 15, s. 207–214, 2013.
- [10] G. Tard, «Mnenie i topa», v Psihologiya tolpa, G. Lebon, Kn. 1. Moskva, Rossiya: Izd. «KSP+», 1998, 416 s., s. 257–411. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/1WXoH8> Data zvernennia: Lyp. 28, 2022.
- [11] S. A. Chukut, «Sutnist i rol hromadskoi dumky v protsesakh derzhavotvorennia», Hrani, № 3(5), s. 44–52, 1999.
- [12] P. D. Frolov, «Hromadska dumka u sotsiolohichnomu ta sotsialno-psykholohichnomu vymirakh», Zbirnyk naukovykh statei Kyivskoho mizhnarodnogo universytetu i Instytutu sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy, Vyp. 4, s. 239–252, 2013.

*Стаття надійшла до редакції
28 липня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-57-75](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-57-75)

УДК 316.752

Бондаревська Ірина Олегівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
голова Правління громадської організації
«Центр особистісних та соціальних трансформацій».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>
ibondarevskaya@yahoo.com

НЕДИСКРИМІНАЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК КОМПОНЕНТ СМИСЛОВОГО ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТІ

Анотація. Статтю присвячено визначенню недискримінаційних цінностей особистості в системі освіти, співвідношенню недискримінаційних цінностей з соціально-психологічною моделлю громадянської ідентичності та опису методики артрозвитку в освіті дорослих для дискусій стосовно недискримінаційних цінностей. Представлено концепції недискримінаційних цінностей в освіті, які було запропоновано міжнародною міждисциплінарною групою вчених з Великої Британії, Німеччини, Португалії та України: ідентичності; рівність, справедливість та розвиток; демократія та політична участь; верховенство права; держави та нації; аргументація, дискусійність та доводи; співдружність та солідарність; повага до інших та свобода слова. Недискримінаційні цінності відносяться до громадянських цінностей особистості, які впливають на громадянську активність згідно з соціально-психологічною моделлю громадянської ідентичності. Недискримінаційні цінності розглядаються в якості орієнтира особистісного, творчого та професійного розвитку дорослої людини в умовах непередбачуваного VANI-світу. Онлайн галереї сучасного мистецтва служать екраном для проекції смислів, асоційованих з певними темами. Дана методика артрозвитку дорослих особливо ефективна для медіації дискусій на такі неоднозначні теми, у яких немає точного визначення, як недискримінаційні цінності. Подібні теми містять множинні, часто суперечливі значення. Такі теми не варто викладати традиційними методами, швидше їх варто виносити на обговорення в групах. Застосування онлайн галерей в освіті дорослих підвищує замученість аудиторії в дискусію, оскільки мистецтво викликає емоції. Онлайн галереї і інші методики артрозвитку дорослих стають все важливішими в освіті в умовах VANI-світу. Ефективна

самореалізація і психологічне благополуччя дорослих потребують розвитку психологічних навичок у відповідності до умов BANI-світу.

Ключові слова: недискримінаційні цінності; громадянська ідентичність; освіта дорослих; модель артроз витку; онлайн галерея.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Розвиток можна розглядати в якості основного завдання освітян, яке має відношення не лише до окремих людей, а й до суспільства і спільнот. Громадянська освіта, як формальна, так і неформальна, дозволяє розвивати соціальні навички, необхідні в сучасному світі. Однією з таких навичок є повага до відмінностей, яка за своєю сутністю протиставлена упередженностям. Представники різних соціальних груп можуть робити внесок в розвиток громад і спільнот, якщо їм надана можливість для саморозвитку. Упередженості, які деякі освітяни привносять в освітній процес, перешкоджають розвитку представників соціальних груп, що знаходяться в несприятливих умовах, отже, перешкоджають розвитку суспільства і спільнот.

Сучасним суспільствам властиві трансформації що ведуть до збільшення відмінностей. Глобальний бізнес, доступність інформації, подорожей вимагають розвитку навичок, пов'язаних з толерантністю до відмінностей. В таких умовах освітянам необхідно розвивати толерантність в собі і транслювати її в своїй освітянській діяльності учням і студентам. Толерантність до відмінностей може стикатись з ідеологічними, релігійними, гендерними і іншими нормами, розповсюдженими в суспільстві і спільнотах. Взаємодія з такими нормами також потребує толерантності і розвитку навичок зміни норм заради розвитку на рівні особистостей, спільнот, суспільства і людства.

В умовах глобалізації розвиток особистості, спільнот і суспільств неможливі без поваги до відмінностей. Упередженість, навпаки, призводить до стагнації і ізоляції, як наслідок, до інволюції. Зміни закостенілих норм вимагають часу і зусиль, коли вони відбуваються еволюційним шляхом без порушень прав людини. На нашу думку, еволюційний шлях змін можливий при дотриманні недискримінаційних цінностей. Система освіти при цьому є вирішальною в формуванні таких цінностей. Міжнародною міждисциплінарною групою вчених з Великої Британії, Німеччини, Португалії та України (від України в роботі брала участь І. Бондаревська) було запропоновано концепції наступних недискримінаційних цінностей для учасників освітнього процесу: ідентичності (Identities); рівність, справедливість та розвиток (Equity,

Fairness and Development); демократія та політична участь (Democracy and Participation); верховенство права (Rule of Law); держави та нації (States and Nations); аргументація, дискусійність та доводи (Argumentation, Discussion, Evidence); співдружність та солідарність (Cooperation and Solidarity); повага до інших та свобода слова (Respect for others and Freedom of Speech). Кожну цінність представлено в наступному порядку: вступне твердження, важливість в контексті громадянської освіти, контекст і процеси, заключне твердження. При формулюванні цінностей ми намагалися уникати складної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському контексті Л. Долінською та О. Пеньковою [3] було проведено дослідження цінностей підлітків та їх батьків. Дослідження містило ранжування цінностей, пов'язаних з оцінкою зовнішності, соціально-комунікативних цінностей, матеріальних цінностей, цінностей самореалізації, морально-етичних цінностей. Емпіричне дослідження показало, що старшокласники віддають перевагу цінностям самореалізації для досягнення успішного професійного зростання. В той же час батьки віддають перевагу цінностям матеріального добробуту. Морально-етичні цінності (самореалізуватись як духовна особистість, національна культура і духовна спадщина свого народу, уміння діяти у відповідності з власними переконаннями та брати участь у житті країни) посідають останні місця.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

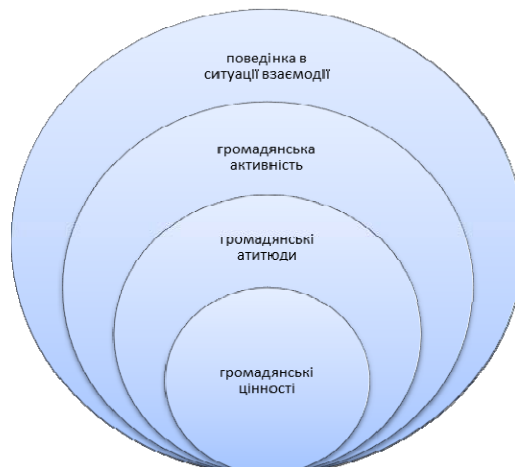
Метою статті є описати недискримінаційні цінності в системі освіти та визначити їх місце в громадянській ідентичності особистості.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: 1) провести аналіз недискримінаційних цінностей особистості в системі освіти; 2) співвіднести недискримінаційні цінності з соціально-психологічною моделлю громадянської ідентичності; 3) запропонувати методику артрозвитку в освіті дорослих для дискусій стосовно недискримінаційних цінностей.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Соціально-психологічну модель громадянської ідентичності [4] представлено на рисунку. Відповідно цій моделі громадянська ідентичність складається з смислового змісту, громадянської активності, в якій проявляється смисловий зміст, і поведінки в конкретній ситуації взаємодії. Смисловий зміст містить систему громадянських цінностей і

громадянських атитюдів. Якщо громадянські цінності розташовані в центрі (найбільш стабільний компонент), громадянські атитюди (більш схильні до змін) розташовані в наступному шарі за центром. Третій шар – громадянська активність – ще більш схильний до змін, ніж попередні. Зовнішній шар – поведінка в конкретній ситуації взаємодії, найбільш схильний до змін і впливам (Бондаревська, 2016). Недискримінаційні цінності відносяться до громадянських цінностей особистості, які впливають на громадянську активність.

Рис. Соціально-психологічна модель громадянської ідентичності

Недискримінаційні цінності розглядаються в якості орієнтира особистісного, творчого та професійного розвитку дорослої людини в умовах непередбачуваного ВАНІ-світу.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Було розроблено та впроваджено в освітній процес онлайн галерею творів сучасного мистецтва «Art for Non-Discriminative Values in Education», яку ми використовували в якості стимульного матеріалу під час дискусій стосовно недискримінаційних цінностей в освіті. Результати дискусій дозволили проаналізувати розуміння недискримінаційних цінностей серед українських освітян та зробити співвідношення з запропонованими концепціями універсальних недискримінаційних цінностей.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Результати міжнародного проекту Pathfinder з розробки недискримінаційних цінностей для системи освіти різних країн було апробовано для України в групах аспірантів та слухачів Центрального

інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» в формі полілога у 2021 році. В результаті апробації не було виявлено істотних протиріч між універсальними недискримінаційними цінностями для українського культурного контексту. Міжнародний проект Pathfinder було реалізовано в 2018 році за фінансової підтримки Федеральної агенції з громадянської освіти уряду Німеччини. Нижче представлено опис недискримінаційних цінностей.

Ідентичності

Вступне твердження. У кожного з нас є безліч ідентичностей, які пов'язані з почуттям приналежності до різних соціальних груп: етнічних, релігійних, гендерних, професійних, національних, громадянських тощо. У кожній конкретній ситуації, в яку ми потрапляємо, одні ідентичності стають більш вираженими, ніж інші. Громадянська освіта є важливим інструментом формування нашої ідентичності як громадян. Ми належимо до громадянського суспільства, приймаючи громадянські цінності, атитюди і моделі поведінки, прийняті в громадянському суспільстві, і дотримуємось їх. Культурні, етнічні, лінгвістичні та інші ідентичності співіснують з громадянською ідентичністю в системі соціальних ідентичностей особистості. У демократичних суспільствах і державах існують механізми узгодження різних ідентичностей, за умови, що ціннісні компоненти цих ідентичностей не суперечать правам людини. Стабільна громадянська ідентичність є важливим елементом в підтримці безпеки держави. Медіа, традиційні та електронні, можуть відігравати важливу роль в конструюванні або руйнуванні громадянської ідентичності. У свою чергу, громадянська освіта відіграє важливу роль у протидії спробам медіа підірвати громадянську ідентичність.

Контекст і процеси. Система соціальних ідентичностей особистості складається з безлічі ідентичностей, при цьому різні соціальні контексти надають важливість окремим компонентам системи соціальних ідентичностей. Баланс і стабільність в цій системі залежить від соціальної взаємодії. Кожна соціальна ідентичність містить у своїй структурі цінності, атитюди і стилі поведінки. Наприклад, якщо ви єдиний мігрант в групі, в деяких контекстах може бути виражена ваша етнічна ідентичність. Аналогічні контексти можуть виникати з гендерною ідентичністю або сексуальною орієнтацією. Етнічна і гендерна ідентичність можуть бути базовими, в той же час вони можуть не бути вираженими поки етнічні або гендерні права не порушуються. Негативний вплив на базові ідентичності може призводити до радикалізації та екстремізму.

Заключне твердження. Захист прав і ідентичностей вразливих груп є загальним благом в демократичних гармонійних суспільствах. Стереотипи, пов'язані з меншинами, які підтримуються в організаціях, суспільстві і за допомогою медіа, істотно підривають соціальну згуртованість і гармонію, ставлять під загрозу верховенство права і є несправедливими. Громадянська освіта має включати в себе засоби розпізнавання і заперечування стереотипів, пов'язаних з ідентичностями, щоб протиставляти їх демократичній громадянській ідентичності.

Верховенство права

Вступне твердження. Демократія функціонує за умови верховенства права: закон забезпечує правосуддя для всіх. Закони приймаються в обраних законодавчих органах, але функціонують в незалежній судовій системі, яка працює без втручання законодавчих органів або уряду. Кожен є суб'єктом одних і тих же законів.

Важливість в контексті громадянської освіти. Одним з принципів демократії є те, що закон забезпечує правосуддя для кожного. Закони стосовно як кримінального, так і цивільного права, приймаються органом, який обраний спеціально з цією метою, а не урядом. Втручання в систему права пов'язано з корупцією і є несумісним з принципами демократії. Прийняті закони застосовуються незалежною судовою владою, яка не призначається політиками і застосовує закони без втручання ззовні. Людей не можуть відправити до в'язниці або покарати без відповідної законної процедури. Закони пишуться для всіх, включаючи членів уряду і суддів, законодавчим і політичним органами. У всіх повинен бути доступ до судів.

Контекст і процеси. Принцип верховенства права передбачає, що всі громадяни і резиденти держави знаходяться під охороною законів, прийнятих законодавчою владою і застосованих по відношенню до всіх. Верховенство права означає, що по відношенню до кожної людини застосовуються одні і ті ж закони, включаючи законодавців, співробітників правоохоронних органів, суддів та членів уряду. Закони публічні, у всіх повинен бути доступ до правової системи. Правові процеси повинні застосовуватися до кожного, хто порушив закон, з метою притягнення до відповідальності.

Заключне твердження. У сучасних державах закони гарантують правосуддя всім відповідно до принципів демократії. Така рівність перед законом має бути гарантована всім в державі. Ніхто не знаходиться вище закону, і судовий процес застосовується до всіх громадян без винятку.

Співдружність та солідарність

Вступне твердження. Почуття приналежності, розділене членами суспільства, та довіру один одному і тим, хто їх представляє (в уряді) є

важливими і бажаними характеристиками демократичного суспільства. Громадянська освіта має допомагати розуміти по відношенню до кого виникає почуття солідарності, і що створює межі цієї групи.

Важливість в контексті громадянської освіти. Щоб суспільства процвітали і були інклюзивними, вони в першу чергу повинні існувати. Їх існування не обумовлено об'єктивними наглядом, а є суб'єктивним досвідом відчуття приналежності, розділеного усіма членами суспільства. Інклюзивність групи може визначатися через готовність всіх членів групи довіряти один одному і нести відповідальність один перед одним за наслідки своїх вчинків. У суспільствах, яким властива різноманітність, для громадянської освіти особливо важливо розвивати солідарність в спільнотах.

Контекст і процеси. Демократична громадянськість вимагає загального почуття приналежності, яке сприяє участі всіх, включаючи маргінальні групи, і ґрунтується на рівності і справедливості. Крім цього, необхідно поважати різноманітність ідентичностей, думок і переконань, представлених в демократичних суспільствах. Освіта повинна показувати, як членство в соціальних групах пов'язано з відповідальністю за співпрацю, захистом прав один одного, цінностями, які підтримують групові практики. Досвід навчання в групі повинен розвивати навички співпраці, усвідомлення впливу своєї поведінки на інших і показувати, як повинні розподілятися плоди спільної роботи.

Заключне твердження. Демократична участь індивіда в суспільстві – це постійне балансування між почуттям приналежності і почуттям власності. Навички комунікації і співпраці необхідно розвивати одночасно з чесністю та відкритістю, протиставляючи їх будь-якій формі дискримінації і виключенню.

Аргументація, дискусійність та доводи

Вступне твердження. Важливо розуміти, що ми всі черпаємо ідеї і переконання з соціальної взаємодії (в розмовах, через соціальні медіа, вислуховуючи і читаючи думки інших). Отже, доводи, які використовуються для підтримки думок різних людей, можуть бути предметом конфліктних і несумісних інтерпретацій.

Важливість в контексті громадянської освіти. Оскільки наші ідеї, переконання і розуміння світу конструюються за допомогою взаємодії з іншими людьми в бесідах, через соціальні медіа, мас медіа, цифрові медіа, наші припущення, переконання і судження залежать від контексту і нашої власної перспективи. Розуміння цього значить важливість аналізу та інтерпретації доводів і аргументів з метою визначення наскільки ідеї і переконання обґрунтовані, точні, надійні і відповідні. Беручи участь в дискусіях і дебатах громадянської освіти важливо, щоб всі думки

ґрунтувалися на доводах і підтверджувалися раціональними аргументами. З метою обговорення та розгляду різних думок важливо оцінювати аргументи конструктивним способом і приймати можливість різних інтерпретацій. Таким чином ми можемо виявити нові перспективи, альтернативні думки і створити нову аргументацію.

Контекст і процеси. Визнання того, що наші переконання і ідеї не нейтральні, а створені в процесі взаємодії з іншими, є важливим кроком до усвідомлення емоційних упереджень і обмежень нашого мислення. Суперечливі ситуації і теми іноді породжують негнучкі однозначні перспективи. Визнання того, що наші погляди повинні ґрунтуватися на доказах, які можуть підтримувати різноманітні інтерпретації, є ключовим в заохоченні комунікації і успішного діалогу в суспільствах, яким властива різноманітність. Таке розуміння підкреслює необхідність оцінювати аргументи і альтернативні джерела інформації. Здатність аналізувати, інтерпретувати і рефлексувати переконання, ідеї і перспективи може сприяти тому, щоб:

- створювати нове розуміння і нові можливості,
- ставити під сумнів нерухомі і негнучкі категорії розуміння суспільства і світу,
- протистояти маніпулюванню і фейковим новинам, розглядаючи ті, як обрані і представлені факти і доводи, і ідентифікуючи пропаганду і мову ненависті.

Заключне твердження. Розуміння того, як наші погляди щодо світу, переконання та ідеї конструюються соціально є ключовим в здатності побачити нові перспективи і зрозуміти, що нас оточує нерівність, і ми не завжди її помічаємо. Підтримка поглядів будь-кого, доводів та прийняття альтернативних інтерпретацій необхідна для того, щоб чути інших, відповідно до культури демократії.

Держави та нації

Вступне твердження. Ми живемо в державах, які несуть відповідальність за безпеку і управління всередині державних кордонів. Не всі громадяни або резиденти в державі є однієї національності, але держава несе відповідальність за всіх. Суспільства всередині держави можуть складатися з декількох спільнот.

Важливість в контексті громадянської освіти. У громадян сучасних держав може бути різне походження. Багато з них можуть відчувати себе представниками тих національностей, що відрізняються від національності більшості в державі, громадянами якої вони є. В людях можуть поєднуватися більше однієї національності, також юридично у людей

може бути національність батьків або прабатьків незалежно від місця проживання. Проте, відповідальність за їх права і благополуччя лежить на державі, громадянами якої вони зараз є. Важливо, щоб це визнавали держава, всі її громадяни і резиденти. Почуття приналежності до національності описується як приналежність до уявної спільноти, яка може охоплювати багато країн. Формально громадянство держави може бути надано тільки державою. Члени груп меншості і більшості можуть плутатися в цих відмінностях, і завдання громадянської освіти полягає в тому, щоб допомогти зрозуміти ці особливості, і дати можливість всім взяти участь в дискусії.

Контекст і процеси. Кожна держава несе відповідальність за благополуччя всіх своїх громадян і резидентів, включаючи тих, хто є громадянами інших країн, членами інших спільнот, груп, етносів. Це обов'язок держави, громадянами якої ми є, а не будь-якої іншої держави. Можливо відчувати почуття прихильності до історичного коріння і в той же час бути громадянами, що вносять повноцінний внесок у благополуччя тієї держави, в якій проживають зараз.

Заключне твердження. У швидко мінливому світі, який все більше глобалізується, більшість держав має громадян і резидентів, які є вихідцями з різних частин світу, або чиї предки були вихідцями з різних частин світу. Вони можуть бути віддані державі, в якій живуть, виконуючи обов'язки і користуючись правами, і в той же час цінувати культуру держави, з якої вони вийшли. Суспільствам і країнам також доведеться змінитися відповідно до змін, які привносять їх громадяни та резиденти (включаючи як тих, хто переїхав до держави, так і тих, хто народився в цій державі, і має інші погляди). Суспільства і держави повинні відображати культуру своїх нинішніх жителів, яка може відрізнятися від попередньої культури. Норми і цінності змінюються в процесі взаємодії між членами спільноти і суспільства.

Рівність, справедливість та розвиток

Вступне твердження. У всіх членів суспільства повинен бути справедливий доступ до ресурсів та можливості для розвитку. Освіта може бути справедливою тільки в тому випадку, якщо бере до уваги і погоджує всі вихідні обставини і обмеження учасників освітнього процесу. Справедливість в освіті розуміється як прагнення до однакових результатів представників різних соціальних груп.

Важливість в контексті громадянської освіти. Поняття рівності і справедливості часто вживаються без точного визначення. У суспільстві їх можуть вживати щодо розподілу ресурсів, влади, або адміністративної та

юридичної справедливості. Бути справедливим не завжди означає ставитися до всіх однаково. У розподілі ресурсів і влади справедливість може бути досягнута, прийняттям до уваги індивідуальних потреб, труднощів, зусиль і навичок. Громадянська освіта має заохочувати розгляд різних значень справедливості і рівності в соціальних і політичних питаннях.

Для того, щоб рішення розглядалися як справедливі, необхідно розуміти і приймати критерії справедливості. Освіта буде включати всі соціальні групи в тому випадку, якщо вона відповідає потребам всіх членів суспільства і навчальної групи. Викладачі повинні розуміти бар'єри і перешкоди щодо можливості навчання. Громадянська освіта дозволяє людям різного походження розвиватися самим, робити внесок в розвиток спільноти і суспільства. Така освіта охоплює більшу кількість людей і тим самим робить внесок в економічний успіх держави.

Громадянська освіта має допомагати зрозуміти, що закони в суспільстві повинні бути справедливими, прозорими і застосовуватися послідовно, без упередження і уникаючи фаворитизму як щодо вразливих, так і щодо сильних груп. Учні повинні обговорювати, як можна змінити закони, які здаються несправедливими.

Контекст і процеси. Розгляд справедливості і рівності включає обговорення різних центральних цінностей, пов'язаних зі справедливістю. Наприклад, чи справедлива вища винагорода за більш старанну роботу? В цьому випадку необхідно виміряти зусилля, щоб визначити, що справедливо. Чи треба вищу винагороду призначитися тим, у кого більше навичок і досвіду? Чи необхідно направляти додаткові ресурси тим, хто їх більше потребує через хворобу або інвалідність? Розуміння того, що вважається справедливим в розподілі ресурсів, багатства, зарплати, влади, освіти і соціального статусу важливо обговорювати в рамках громадянської освіти.

Рівноцінні повага, права і доступ до ресурсів не означає однакове ставлення до всіх, навпаки, необхідно, щоб спільноти, суспільства, постачальники послуг і держава брали до уваги відмінності при розподілі ресурсів. Такі відмінності можуть включати гендер, вік, соціально-економічний статус, інвалідність, етнічність, мову, релігійні переконання і багато іншого.

Заключне твердження. Право на універсальні права людини, рівність, справедливе ставлення і демонстрація рівної поваги по відношенню до всіх людей в суспільстві є основним принципом громадянської освіти. Зміст і методи викладання повинні відображати цей принцип в тому, як ми ставимося до учнів. Громадянська освіта має сприяти розумінню того, що справедливість – це складна концепція, яку необхідно вивчати,

обговорювати і над якою необхідно працювати. Підтримка розвитку індивідів, спільнот і суспільств відноситься до кожного, громадянська освіта має показувати, як ми можемо додати свій внесок, а також показувати, що це відповідальність не лише уряду.

Повага до інших та свобода слова

У деяких правових системах свобода слова обмежена і виключає спонукання до ненависті по відношенню до інших. Ми вважаємо, що думки інших людей в цілому слід поважати, навіть якщо ви не згодні. Згідно Статті 19 Загальної декларації прав людини, у кожного є право ставити під сумнів думки інших людей за допомогою раціональної аргументації. Загальна декларація прав людини включає наступне:

Стаття 18. Кожна людина має право на свободу думок, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно або приватно в навчанні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19. Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу необмежено дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Вступне твердження. Свобода слова є основним елементом у прийнятті всіх демократичних рішень. У той же час ця свобода не повинна поширюватися на спонукання до ненависті інших. Захист від ворожості, однак, не передбачає порушення будь-якого права.

Важливість в контексті громадянської освіти. Свобода слова вимагає уважного вивчення в громадянській освіті. Свобода слова може здатися фундаментальним, абсолютним правом, але в реальних соціальних ситуаціях необмежена свобода слова може порушувати права інших людей спонукаючи до ненависті або переслідування. Учні повинні обговорювати юридичні та неформальні обмеження свободи слова і їх причини. Учні також слід розглядати, чи має право на самовираження бути пов'язане з відповідальністю за захист прав інших. У навчальній групі необхідно узгодити способи взаємодії з тим, щоб свобода самовираження не обмежувала інших членів групи і не посилювала відношення влади, дозволяючи найбільш сильним членам групи домінувати в дискусії або принижувати слабших членів групи.

Свобода слова є невід'ємною характеристикою будь-якого демократичного суспільства. Люди повинні мати можливість ставити під сумнів думки інших,

але не такими способами, які породжують ненависть, і не допускаючи зайвої образливості при вираженні відмінної думки. У функціонуючій демократії це означає повагу інших людей з протилежною думкою. Суспільства повинні враховувати як думки меншості, так і думки більшості.

У людей, чия думка відрізняється від думки більшості, є на це причини, і, якщо їм сказати, що вони не праві, це призведе тільки до виникнення бар'єрів та заперечення. Дискусія, в якій кожна сторона може почути переконання іншого і обмінятися інформацією і досвідом, може привести до рефлексії всіх позицій і досвідів, а не до виключення однієї чи іншої сторони. Такий обмін вимагає від учасників не ображати один одного і не висловлювати ненависть.

Контекст і процеси. Демократичне суспільство вимагає наявність механізмів для того, щоб різні думки щодо політики можна було висловити, обговорити і апробувати публічно з посиланням на раціональні доводи і логічну аргументацію. Таким чином, в громадянській освіті мають брати участь педагоги з навичками, необхідними для активної участі в демократичному житті спільноти. Може бути складно визначити різницю між спонуканням ненависті і виразом обґрунтованої критики. Образа, лайка або дискримінація по відношенню до людини або групи через етнічність або колір шкіри вважається неприйнятним расизмом. У той же час критика поведінки, переконань або звичаїв, які пов'язані з етнічною групою або релігією можуть бути прийнятними, якщо не спонукають до ненависті.

Громадянською освітою повинні займатися педагоги, які розуміють межі свободи слова та розвивають навички ведення діалогу, висловлювання поглядів без зайвих образ, вміють перебувати в одному просторі з людьми з протилежними поглядами. Недолік таких навичок ставить під загрозу демократію і соціальну згуртованість. Розуміння свободи самовираження і її кордонів особливо важливо в спільнотах, в яких представлені різні групи. Взаємна повага права один одного вільно висловлювати свої думки, враховуючи права людини, мають центральне значення в громадянській освіті. Залученість до діалогу з іншими людьми вимагає певного рівня емпатії.

Заключне твердження. Свобода слова є фундаментальною демократичною вимогою, з огляду на обмеження не створювати ненависть до інших. Громадянська освіта має допомагати громадам брати участь в діалозі, поважати відмінності в думках і сприяти прийняттю демократичних рішень. Аргументація і заохочення роздумів працюють краще, ніж виняток, а це вимагає певної поваги.

Демократія та політична участь

Концепції демократії і політичної участі застосовуються і мають велике значення в багатьох групових видах діяльності, включаючи національну політику. У маргіналізованих груп є особливі потреби в тому, щоб навчитися як представляти свої права за допомогою демократичних процесів. У свою чергу, у груп більшості є певні обов'язки щодо забезпечення того, щоб у маргіналізованих груп була можливість політичної участі і внеску. Демократія – це концепція, за яку потрібно боротися. Вона не вижила б у сучасній формі, якби системи освіти не сприяли б її ефективному впровадженню і не зміцнювали б визнання її важливості серед всіх учнів.

Вступне твердження. Демократія є фундаментальною цінністю сучасних європейських держав. Демократичний уряд має працювати на загальне благо, захищаючи і просуваючи права людини. У той же час існують і інші демократичні практики. У одних держав вищий рівень демократії, ніж у інших. У більшості демократичних суспільств всі дорослі громадяни обирають законодавців, які приймають закони, але не у всіх демократичних суспільствах обирається уряд і лише в декількох обирається судова влада. Вибори повинні бути чесними, таємними і проводитися з досить регулярними інтервалами. У той же час, демократія – це не лише воля більшості, права меншості також необхідно поважати. Демократії повинні намагатися збалансувати думки і права всіх громадян. Громадянська освіта має підготувати всіх учнів брати на себе відповідальність за прийняття демократичних рішень і використовувати їх для збереження та розширення прав людини, рівності та сталого глобального майбутнього, а також усвідомлювати складності в досягненні цього в сучасних суспільствах за допомогою співпраці і узгодження різних інтересів.

Важливість в контексті громадянської освіти. Освіта несе відповідальність за підготовку людей до активної участі в демократичному суспільстві. Ефективна презентація всіх індивідів і груп країни вимагає, щоб індивіди брали участь в демократичних процесах, як мінімум брали участь в обговореннях, висловлювали свою думку і голосували на виборах. Це складні процеси. Навчання прийняттю участі в демократичному суспільстві вимагає як знань, так і досвіду залученості до прийняття рішень, а також навички раціонально обґрунтовувати свою позицію в дискусії. Це і є навчання демократії.

Людам і групам, у яких найбільш висока ймовірність зіткнутися з дискримінацією і соціального вилучення, також складніше всіх відстоювати свої потреби і права через демократичні структури. Недолік демократичної залученості і представленості виключених груп робить малоімовірним

поліпшення їх позиції в суспільстві політиками через демократичні процеси. З цієї причини «навчання демократії» особливо важливе для вразливих груп. Тим, хто не належить до вразливих груп також необхідно розуміти важливість заохочення вразливих груп до участі в демократичних процесах і забезпечення уваги щодо прав і думок меншин.

Контекст і процеси. Просто голосування не є єдиним демократичним процесом. Існує безліч інших методів демократичного прийняття рішень для великих і малих груп, яким можна навчитися через практику.

Участь на будь-якому рівні спільноти, національному рівні або на глобальному рівні активності вимагає навичок, впевненості в собі і розуміння колективної користі. Ці якості можуть бути виховані за допомогою добре спланованих освітніх активностей, що створюють безпечні можливості для прийняття рішень в групі, лідерства, відповідальних громадянських акцій і розуміння того, як меншини можуть бути виключені, свідомо чи несвідомо, з цих процесів. Це повинні бути ключові активності для всіх учнів з наданням особливої підтримки маргінальних або вразливих груп, щоб у них була можливість бути повноцінно залученими. Люди, які не відчувають себе залученими, під час навчання не можуть розвинути здатність брати участь в демократії, і вони можуть так і залишитися з відчуттям безправності на все своє життя.

Деякі люди вважають, що поступове поширення і стабілізування інклюзивної, плюралістичної демократії в Європі або подальше існування демократії неможливо. Перемоги на виборах популістів або більш авторитарних і неліберальних політиків і режимів в європейських країнах вимагають від педагогів, які займаються громадянською освітою, терміново переглянути свою роботу. Зараз вони повинні взяти на себе відповідальність за заохочення демократичного світогляду всіх учнів.

Заключне твердження. У викладачів є унікальна і важлива відповідальність надати всім учням навички, знання, цінності та практичний досвід для просування раціональної дискусії та інклюзивної демократії. Необхідно використовувати всі ресурси для включення в навчання учнів з вразливих груп, розвинути у них навички політичної участі, щоб вони могли відстоювати свої права протягом життя.

Концепції недискримінаційних цінностей в освіті бажано включати в навчальний процес у вигляді дискусій, в яких можуть висловлюватись різні, інколи суперечливі, думки. Дискусії стосовно недискримінаційних цінностей в системі освіти нами здійснюються з використанням творів сучасного мистецтва згідно з моделлю артрозвитку в освіті дорослих (Бондаревська, 2021). Для цього було здійснено відбір творів сучасного мистецтва з

метафоричними властивостями. Використання сучасного мистецтва за допомогою онлайн інструментів дозволяє підняти з підсвідомості особистісні сенси, які пов'язані з недискримінаційними цінностями.

Наприклад, такі метафоричні властивості мають картини Василя Коломийко, зображення яких було розміщено у вільному доступі в онлайн галереї «Art for Non-Discriminative Values in Education» за посиланням <https://padlet.com/iobondarevskaya/Bookmarks>. Слухачам Центрального інституту післядипломної освіти та аспірантам Університету менеджменту освіти протягом 2021–2022 років було запропоновано співвіднести концепції недискримінаційних цінностей, які було розроблено міжнародної міждисциплінарною групою вчених на проєкті Pathfinder (2018), з зображеннями картин та обґрунтовувати свій вибір за принципом роботи з метафоричними асоціативними картами. Таке застосування метафоричних зображень дозволяє підняти з підсвідомості особистісні смисли, пов'язані з недискримінаційними цінностями.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

BANI-світ часто ставить дорослих людей в обставини, в яких вони відчувають дезорієнтацію, і саме цінності слугують орієнтиром щодо вибору оптимального рішення при подоланні кризи ідентичності і проходженні необхідних трансформацій. Орієнтація на цінності в BANI-світі вимагає усвідомлення цих цінностей і цілей як детермінант вибору стратегій поведінки і дій в конкретних ситуаціях. Таке усвідомлення цінностей може досягатись за допомогою візуальних метафор в формальній і неформальній освіті дорослих. Візуальній метафорі властиво активувати емоційну і інтелектуальну сфери в умовах неоднозначних і невизначених смислів, тому сучасне мистецтво мусить відігравати важливу роль в освіті дорослих.

Візуальна метафора дозволяє усвідомити ресурси і смисли, приховані в підсвідомості. Створюючи візуальну метафору, ми усвідомлюємо дані ресурси і смисли, зрушуємо фокус уваги від звичайного для нас до нового, бачимо безліч можливих виборів, відчуваємо себе творцями свого життя, підіймаємо ресурси, актуалізуємо потенціал відповідно до моделі артрозвитку в освіті дорослих [1], [5], [6]. Розвиток потенціалу містить як свідомі так і несвідомі процеси. На стадії реалізації потенціалу відбувається застосування ресурсів, піднятих з підсвідомості, аналіз стратегій застосування і можливих наслідків.

Онлайн галереї сучасного мистецтва служать екраном для проекції смислів, асоційованих з певними темами. Дана методика особливо ефективна для медіації дискусій на такі неоднозначні теми, у яких немає точного визначення, як недискримінаційні цінності. Подібні теми містять множинні, часто суперечливі значення. Такі теми не варто викладати традиційними методами, швидше їх варто виносити на обговорення в групах. Застосування онлайн галерей в освіті дорослих підвищує залученість аудиторії в дискусію, оскільки мистецтво викликає емоції.

Онлайн галереї і інші методики артрозвитку дорослих стають все важливішими в освіті в умовах BANI-світу. Ефективна самореалізація і психологічне благополуччя дорослих потребують розвитку психологічних навичок у відповідності до умов BANI-світу. Аббревіатура BANI-світу розшифровується як brittle (тендітний), anxious(тривожний), nonlinear (нелінійний), incomprehensible (незбагнений) – характеристики світу, в якому ми живемо. Термін був запропонований в 2016 році Jamais Cascio.

Перспективи подальших досліджень. Введення методик артрозвитку у викладання спецкурсів в освіті дорослих було успішно апробовано із слухачами Центрального інституту післядипломної освіти і аспірантами Університету менеджменту освіти в 2020 – 2022 роках [2]. В освіті дорослих введення методик артрозвитку в спецкурси дозволяє підвищити інтерактивність взаємодії з аудиторією, збільшує залученість аудиторії в обговорення тем, дозволяє підняти глибинні смисли дорослих слухачів, пов'язані з обговорюваними темами, смисли з життєвого досвіду.

Розширення введення методик артрозвитку в освіті дорослих не лише підвищує ефективність викладання, але й збагачує дорослих слухачів техніками психологічної саморегуляції. Найважливіше, на нашу думку, вводити методики артрозвитку в громадянську освіту, в якій більшість тем потребує обговорення в аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] И. Бондаревская, «Бабочка моих ресурсов» в контексте модели арт-развития в образовании взрослых», *Простір арттерапії: мистецтво стосунків у танці життя*, на XVIII Міжнар. міждисциплінар. наук.-практ. конф., Київ, 18–19 черв., 2021. Київ, 2021, с. 6–9.
- [2] І. О. Бондаревська, В. О. Михайленко «Навчальна програма "Психологія економічної поведінки фахівця" з методиками артрозвитку», *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*, Вип. 13(42), с. 10–38, 2020.

- [3] Л. В. Долинська, О. І. Пенькова, «Психологічні закономірності становлення процесу самовдосконалення у системі сімейно-ціннісних орієнтацій», *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки*, № 7(52), с. 24–31, 2018.
- [4] I. Bondarevskaya, «Citizenship identity model», in 4th international scientific and practical seminar *Psychology of political and economic self-constitution*, 20th May, 2016. Kyiv, Ukraine, 2016, p. 18–23.
- [5] I. Bondarevskaya, «Art-development in adult education», in the 8th international scientific and practical seminar *Political and economic self-constitution: Media, political culture and democracy*, December, 2020. Belgrade: Institute of Social Sciences & Center for Personal and Social Transformations, 2020, p. 71–75.
- [6] I. Bondarevskaya, «Art-development model for non-discriminative values in education» in the 9th international scientific and practical seminar *Political and economic self-constitution: Education for digital citizenship in post-pandemic times*, October, 2021. Florianopolis: Federal University of Santa Catarina & Center for Personal and Social Transformations, 2021, p. 10–14.

NON-DISCRIMINATIVE VALUES AS COMPONENT OF MEANING CONTENT OF CITIZENSHIP IDENTITY OF PERSONALITY IN EDUCATION

Irina Bondarevskaya,

Candidate of Psychological Sciences, Associated Professor,

Head of the Board of NGO

“Center for Personal and Social Transformations”.

Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>

ibondarevskaya@yahoo.com

Annotation. The paper deals with defining non-discriminative values of personality in the system of education, correspondence of non-discriminative values with socio-psychological model of citizenship identity and description of art-development technique used in adult education for discussions on non-discriminative values. The paper presents concepts of non-discriminative values in education which were proposed by an international interdisciplinary group of scientists from the UK, Germany, Portugal and Ukraine: identities; equity, fairness and development; democracy and participation; rule of law; states and nations; argumentation, discussion and evidence; cooperation and solidarity; respect for others and freedom of speech. Non-discriminative values relate

to citizenship values of personality which effect citizenship activity due to socio-psychological model of citizenship identity. Non-discriminative values are considered as orientation for personal, creative and professional development of adults in conditions of unpredictable BANI-world. Online galleries of contemporary art serve as a screen for projection of meanings associated with definite topics. This technique of art-development of adults is especially effective for mediation of discussions on such ambiguous topics without precise definitions as non-discriminative values. Such topics contain multiple often contradictory meanings. These topics are not recommended to be taught with traditional methods but rather they are worth discussions in groups. Implementation of online galleries in adult education enhances involvement of audience in discussion because art reveals emotions. Online galleries and other art-development techniques become more and more important in adult education in conditions of BANI-world. Effective self-realization and psychological well-being of adults require development of psychological skills in accordance to conditions of BANI-world.

Key words: non-discriminative values; citizenship identity; adult education; art-development model; online gallery.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. Bondarevskaya, «"Babochka moih resursov" v kontekste modeli art-razvitiya v obrazovanii vzroslykh», Prostir arterapii: mistectvo stosunkiv u tanci zhittya, na XVIII Mizhnar. mizhdisciplinar. nauk.-prakt. konf., Kiïv, 18–19 cherv., 2021. Kiïv, 2021, s. 6–9.
- [2] I. O. Bondarevska, V. O. Mykhailenko «Navchalna prohrama "Psykhohiia ekonomichnoi povedinky fakhivtsia" z metodykamy artrozvytku», Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Serii: Sotsialni ta povedinkovi nauky, Vyp. 13(42), s. 10–38, 2020
- [3] L. V. Dolynska, O. I. Penkova, «Psykhohichni zakonomirnosti stanovlennia protsesu samovdoskonalennia u systemi simeino-tsinnisnykh oriiantatsii», Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii: Psykhohichni nauky, № 7(52), s. 24–31, 2018.
- [4] I. Bondarevskaya, «Citizenship identity model», in 4th international scientific and practical seminar Psychology of political and economic self-constitution, 20th May, 2016. Kyiv, Ukraine, 2016, p. 18–23.
- [5] I. Bondarevskaya, «Art-development in adult education», in the 8th international scientific and practical seminar Political and economic self-constitution: Media, political culture and democracy, December, 2020.

Belgrade: Institute of Social Sciences & & Center for Personal and Social Transformations, 2020, p. 71–75.

- [6] I. Bondarevskaya, «Art-development model for non-discriminative values in education» in the 9th international scientific and practical seminar Political and economic self-constitution: Education for digital citizenship in post-pandemic times, October, 2021. Florianopolis: Federal University of Santa Catarina & Center for Personal and Social Transformations, 2021, p. 10–14.

*Стаття надійшла до редакції
20 липня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-76-96](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-76-96)

УДК 37.01

Козьменко Олена Іванівна,

доктор педагогічних наук, доцент,

в.о. декана факультету міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Северодонецьк, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7063-2324>

kozmenko@snu.edu.ua

Ноженко Володимир Сергійович,

кандидат технічних наук,

проректор з навчальної роботи Таврійського

національного університету імені В. І. Вернадського.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3544-4958>

nozhenko.volodymyr@tnu.edu.ua

Зеленко Олена Олександрівна,

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри міжнародної економіки і туризму Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Северодонецьк, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-4880-246X>

zelenko@snu.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ: ДОСВІД СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Анотація. У статті розглядається проблема підготовки успішної людини в українському закладі вищої освіти. Усвідомлюючи важливість якісної вищої освіти у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля (СНУ ім. В. Даля) заснували Центр розвитку успішності та громадської свідомості. Подано огляд роботи закладу в цілому та характеризуються напрями діяльності Центру. Особливістю СНУ ім. В. Даля є те, що він вже вдруге є переміщеним, і, не дивлячись на складні умови, продовжує своє функціонування як флагман вищої освіти Луганської області. Метою створення Центру є надання психолого-педагогічного супроводу здобувачам вищої освіти переміщеного ЗВО, проведення досліджень щодо виявлення труднощів навчання, надання допомоги в питаннях

адаптації, організації процесу навчання, з особливою увагою на допомозі здобувачам, які вступають до СНУ ім. В. Даля за програмою освітнього центру «Донбас-Україна» з тимчасово – окупованих територій. У статті охарактеризовано складові положення про роботу Центру, визначено мету та актуальність його роботи. Перспективним напрямом роботи є створення єдиної науково-дослідної платформи для спільної роботи закладів вищої освіти Луганської області щодо розробки спільного розуміння успіху студентів. Прикладом практичної реалізації наукових наробок освітян стало проведення опитування здобувачів вищої освіти СНУ ім. В. Даля. В дослідженні брали участь 1191 респондент, які надали відповіді на актуальні питання щодо розуміння важливості вищої освіти, мотивів та проблем навчання. Метою опитування було отримання об'єктивної інформації щодо профілю студентів-першокурсників, організації вступної кампанії, доступності освітніх послуг в Університеті, виявлення проблем комунікації та ін. Отриманні результати стали підґрунтям для розробки моделі роботи Центру та стратегії Університету щодо підготовки успішної людини з урахуванням нових тенденцій модернізації вищої освіти.

Ключові слова: успішність; здобувачі вищої освіти; Центр розвитку успішності та громадської свідомості; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля; результати анкетування; показники якості вищої освіти; психологічно-педагогічний супровід.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У Стратегії розвитку вищої освіти України на 2020–2031 роки визначено місію вищої освіти як «забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього» [1]. Вища освіта як система, що забезпечує підготовку успішної людини має виконувати функції по формуванню знань, умінь, навичок, духовно-культурних цінностей. На думку академіка Г. Шевченко «головна мета освіти полягає у формуванні високогуманних, висококультурних, високодуховних людей з високим рівнем ціннісної свідомості і різносторонніх знань, з вмінням глибоко розуміти і мислити, пізнавати самого себе з метою розвитку своєї неповторної індивідуальності, всіляко прагнути розвитку найвищих устремлінь» [2,

с. 369]. Ще однією перевагою якісної вищої освіти для багатьох є отримання натхнення продовжувати навчання упродовж усього життя. Вища освіта дозволяє сприяти особистому зростанню та самореалізації, розвитку культури, патріотичних почуттів, свідомості і громадянської позиції. Як слушно вказує Г. Філіпчук «завдання освіти – передавати з покоління в покоління ці ніким до кінця не пізнані фундаментальні культурні цінності, виробляти в людей здатність творити і сприймати культуру» [3, с. 694].

Відомо, що існує безперечний зв'язок між вищою освітою та успішністю. Одна з інтерпретацій цього зв'язку полягає в тому, що процес навчання і виховання сприяє багатьом аспектам успішності, наприклад, формує здатність керувати власним життям (компетентність в управлінні довір'ям), допомагає реалізувати свої таланти та можливості (особистісне зростання) та ставити й досягати цілі (мета в житті). Інший варіант інтерпретації полягає в тому, що люди з високим рівнем цих показників (тобто, цілеспрямованості, особистісного зростання та компетентності в управлінні довір'ям) можуть з більшою наполегливістю здобувати вищу освіту – тобто успішність впливає на досягнення освіти. Обидві інтерпретації здаються правдоподібними, що дозволяє припустити, що вища освіта та успішність взаємно пов'язані. Тим не менш, є вагомі підстави вважати, що переважаючий напрям впливу є першим: а саме те, що здобуття освіти сприяє важливим досягненням індивідуальної майстерності та самореалізації. Знання, здобуті під час навчання, не лише забезпечують доступ до більших матеріальних ресурсів (доходів) та можливостей (кар'єрні пропозиції), але й, імовірно, розвивають навички, стратегії та уявлення, необхідні для подолання труднощів та перешкод у житті [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу освітнього процесу на підготовку успішної людини у своїх працях представили багато світових науковців.

Зокрема, В. Тінто та Б. Пуссера [5] доказали, що специфічний контекст успіху студента формується розмаїттям контекстуальних факторів, що спричиняє створення вимог до інституційної та державної політики, яка може переорієнтувати ймовірність успіху студента. Тому, на думку науковців, важливе значення набувають установи, які мають сприятливий академічний, соціальний та фінансовий клімат для студентів завдяки активній діяльності та очікуванням від самих здобувачів, персоналу та адміністраторів; наданню ефективної, широкомасштабної підтримки студентів. Робота Л. Перна та С. Томаса [6] окреслює, що: успіх

студента є довготривалим процесом; різноманітні теоретичні підходи забезпечують розуміння успіху студентів; успіх студентів формується під впливом багатьох чинників (особистісних, соціальних, економічних, політичних та ін.); на розуміння успіху студентів мають вплив різні дисциплінарні погляди (педагогічні, психологічні, соціоекономічні); процес досягнення успіху відрізняється відповідно до особливостей студентської групи.

Аналіз ефективності роботи спеціальних структур (Центрів успіху) представили Д. Дженкінс, Х. Лахр, Дж. Фінк та Е. Ганга, наголошуючи на необхідності спрямування зусиль на переробку освітньої політики, програм та послуг для підтримки успіху студентів [7]. На думку Л. Кутюр'є, завдання Центрів щодо досягнення успіху студентів полягає в забезпеченні чотирьох необхідних умов: по-перше, розробка шляхів досягнення кінцевої мети студента; по-друге, надання допомоги студентам у момент вибору програми навчання та на початку занять; по-третє, утримання та супровід студента на шляху досягнення мети, і, останнє, отримання доказів того, що студент дійсно вчиться [8]. Огляд наявних наукових публікацій засвідчує, що на сьогодні розроблене ґрунтовні теоретичні засади та методологічні рекомендації щодо формування успішної особистості із стійкою проактивною громадянською позицією. Але використання наукового цілісного підходу до підготовки успішної людини раніше в діяльності українських університетів не здійснювалося.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: визначити умови та охарактеризувати можливості підготовки успішної людини українських закладів вищої освіти (ЗВО) в сучасних реаліях функціонування системи вищої освіти.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні **завдання**:

- продемонструвати можливості імплементації зарубіжного досвіду в систему вищої освіти України;
- охарактеризувати напрямки роботи Центру розвитку успішності та громадської свідомості СНУ ім. В. Даля;
- надати якісний та кількісний аналіз результатів проведеного дослідження щодо підвищення якості навчання у СНУ ім. В. Даля.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Сучасними тенденціями розвитку світового суспільства обумовлені потреби вищої освіти у виконанні завдання, яке було поставлено у

Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2020–2031 роки щодо поєднання формування, необхідних для успішної людини, здатностей у студентів та одночасного надання їм спеціалізованих знань і навичок у межах обраної професії. До таких здатностей, згідно зі Стратегією, відносяться «здатності до пристосування, опанування нових навичок, професій, креативності, набуття універсальних компетентностей: вміння вчитися, опрацьовувати інформацію, швидко опановувати нові технології, здатність до критичного мислення та креативного підходу до завдань» [1, с. 30]. Серед важливих надбань успішної людини, можна вказати уміння системно мислити, концентруватися, програмувати, спілкуватися, працювати в умовах невизначеності, управляти власними емоціями, підтримувати розумову та фізичну працездатність, планувати навантаження. Важливим для успіху є «мультикультурність і володіння декількома мовами, екологічність мислення, мультифункціональність» [1]. Професор М. Рот (США) відстоює переваги вищої освіти, стверджуючи, що навчання сприяє розвитку особистості і, отже, є невід’ємною складовою успіху. При цьому науковець наводить висловлювання видатних особистостей. Як приклад, Фредерік Дуглас, розмірковуючи про зв’язок між освітою та громадянською позицією й свободою, бачив, що шлях від рабства до свободи проходить безпосередньо через освіту. Аналогічну думку висловлював професор Вільям Едуард Беркхардт Дюбуа, який наголошував на можливостях вищої освіти нарощувати потенціал і зміцнювати суспільство, він стверджував, що «сутність освіти – це розвиток і свобода людини, а не перетворення особистості в істоту, яка лише може виконувати певні завдання» [9, с. 67]. Нарешті, Вільям Джеймс розглядав освіту, як засіб для розширення особистого кругозору через залучення нових ідеалів і примноження вже наявних [9].

Виходячи з питань нагальної необхідності підготовки успішної людини в українських університетах постає питання оцінювання рейтингу вступу, утримання та випуску студентів. Від того, як здійснюється аналіз ефективності роботи ЗВО, створюються умови для підготовки успішної людини, відстежуються якісні показники успішності, показники роботи викладачів, проводяться виховні та розважальні заходи, працює система студентського самоврядування залежить якість вищої освіти і підготовки успішної людини.

Гідним прикладом організації подібних умов для надання якісних освітніх послуг є Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, який є класичним національним, акредитованим за IV рівнем, дослідницьким автономним університетом. СНУ ім. В. Даля має

сторічну історію, оскільки його було засновано 27 березня 1920 року. До складу закладу входять 8 структурних підрозділів де загалом навчається близька 5000 студентів. До воєнного конфлікту на сході України 2014 року Університет був розташований у м. Луганськ і мав дуже потужну матеріально-технічну базу, філії та підрозділи по території України, де навчалось майже 30000 студентів. У 2014 році ЗВО було переміщено до м. Северодонецьк (Луганська область), де на базі Технологічного інституту (відокремленого підрозділу) було створено умови для роботи переміщеного закладу. Заняття було відновлено у короткі терміни, що стало можливим завдяки тому, «що починаючи з 2010 року викладачі СНУ ім. В. Даля розпочали застосовувати дистанційні та інші інноваційні методи навчання з метою підвищення якості і доступності освіти. У 2012 році рішенням Вченої ради університету цей процес набуває планомірного характеру: були розроблені та ухвалені нормативно-правові документи щодо запровадження дистанційного навчання та щодо діяльності центру дистанційної освіти; організовано підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників університету. До квітня 2014 року, тобто ще до переміщення університету, кількість створених дистанційних курсів досягла понад однієї тисячі, а кількість сертифікованих для дистанційної освіти викладачів університету становила 540 осіб» [10]. Починаючи з 2014 року університет, окрім звичайних проблем стикається із труднощами, притаманними переміщеному закладу, але не припиняє свій розвиток. Наразі, окрім традиційних закладів та різноманітних форм навчання, в ЗВО працюють Центр удосконалення освіти, ресурсний Центр зі сталого розвитку, Центр гендерної культури, Центр розвитку кар'єри, освітній Центр «Донбас-Україна», Центр медико-соціальних та психотехнологій кафедри практичної психології та соціальної роботи, Центр ІТ-рішень. Нажаль, у березні 2022 р., внаслідок збройної агресії російських військ, Далівський університет було повторно переміщено до більш безпечних локацій на території України.

Розуміючи, що завдання закладів вищої освіти України впроваджувати основні принципи в діяльність вишів, забезпечувати рівність прав і свобод учасників освітнього процесу, сприяти повноцінному розвитку особистості і формувати гідних громадян нашої держави, Далівський університет не припиняє шукати шляхи розвитку потенціалу. В цьому плані цікавим є досвід впровадження роботи центрів успіху, які активно організовуються по всьому світу. Такі центри можуть виконувати різноманітні функції серед яких: розробка стратегій реформування вищої освіти, розвиток ефективного керівництва,

об'єднання педагогічної спільноти; розробка напрямків та узгодження спільного розуміння успіху студентів серед представників закладів вищої освіти, збір та обробка даних щодо думок здобувачів вищої освіти, що передбачає ефективне, прозоре й узгоджене використання інформації, обмін даними; зміна освітньої політики на законодавчому рівні та надання допомоги ЗВО в проведенні аудиту власної політики та впровадженні відповідних змін [11]. Розуміючи важливість цієї роботи в 2021 році в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк) було створено Центр розвитку успішності та громадської свідомості.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Серед основних методів дослідження:

теоретичні: 1) аналіз і синтез – для визначення вихідних положень дослідження, в тому числі історико-ретроспективний аналіз з метою дослідження філософської, історичної, педагогічної, психологічної, соціологічної теорій в контексті досліджуваної проблеми; 2) методи індукції та дедукції, що використовувалися для роботи з нормативно-законодавчими та інструктивно-методичними документами у сфері вищої освіти України; 3) конструктивно-генетичний метод – для виявлення генези становлення й розвитку американської моделі підготовки успішної людини в закладах вищої освіти; 4) структурно-системний метод, що забезпечує розгляд освітнього процесу на основі системоутворювальних компонентів; узагальнення результатів дослідження для апробації й упровадження елементів американського досвіду підготовки успішної людини в закладах вищої освіти України;

емпіричні: 1) бесіди, для налагодження індивідуального контакту із здобувачами вищої освіти та організації поточної діяльності Центру успішності і громадської відомості; 2) спостереження за навчальною діяльністю студентів, для визначення основних переваг та проблем у наявному освітньому середовищі; 3) анкетування, для проведення соціологічного дослідження серед різних цільових груп з метою виявлення ключових потреб споживачів освітніх послуг на регіональному рівні та в межах самого ЗВО.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Науково-методичним підґрунтям роботи Центру стало розроблення Положення про Центр розвитку успішності та громадської свідомості, де було представлено основні напрями роботи щодо підвищення

ефективності освітнього процесу та успіху студентів. Положення містить типові складові: Загальні положення, Основні напрями діяльності Центру, Права та обов'язки, Керівництво та структура та ін. Метою роботи Центру є створення умов всебічного розвитку особистості для подальшої самореалізації здобувачів вищої освіти; надання соціальної, педагогічної та психологічної допомоги, організації роботи зі студентами та викладачами, спрямованої на розвиток успішності, моральних та особистісних якостей, формування атмосфери поваги та академічної культури, громадянської відповідальності, сприяння розвитку студентського самоврядування.

Актуальність роботи Центру полягає в підтримці студентів переміщеного ЗВО, надання психолого-педагогічної допомоги в питаннях адаптації та труднощів навчання, особливу увагу надається здобувачам, які вступають до СНУ ім. В. Даля за програмою освітнього центру «Донбас-Україна» з тимчасово – окупованих територій. Такі завдання постали перед закладом у зв'язку з необхідністю приваблення студентів з непідконтрольних Україні територій та завдяки підтримці державної програми. До речі, за кількістю вступників за програмою освітнього Центру «Донбас-Україна», у 2020–2021 році СНУ ім. В. Даля посів перше місце в рейтингу університетів, які беруть участь у цьому проекті. Серед основних напрямків роботи можна зазначити такі, як: впровадження педагогічних та психологічних методик формування в здобувачів вищої освіти здатності до сприйняття об'єктивної критики та здібностей до конструктивної самокритики; навичок самоорганізації навчальної роботи, тайм-менеджменту, діяльності в умовах невизначеності; організації неформального навчання, тренінгів, семінарів із метою підвищення громадської свідомості здобувачів вищої освіти та їхньої громадської активності в суспільному середовищі; презентація успішного досвіду самореалізації та громадської активності випускників університету; підготовка та реалізація проектів, спрямованих на формування та підвищення університетської культури; сприяння розвитку творчих здібностей, корисних для успішної самореалізації здобувачів вищої освіти у суспільному й професійному житті; співпраця з іншими закладами освіти, установами та організаціями на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівні в межах реалізації мети діяльності Центру.

У своїй роботі організатори Центру користуються рекомендаціями, які були створені фондом «Робота для майбутнього» (США). Вони складаються з таких положень: 1. Приділяйте увагу процесу: створення нової установи вимагає чіткої організації та створення міцних зв'язків на місцевому рівні.

2. Спрямуйте зусилля на дослідження проблем та потреб ЗВО. 3. Створіть коаліцію з тими, хто прагне до сміливих реформ, оскільки успіх руху реформ залежить від готовності ЗВО бути сміливими. 4. Підтримуйте загальний національний рух реформування та дізнавайтеся про роботу інших ЗВО, оскільки важливо залишатися в курсі подій. 5. Залучайте сторонніх експертів: кожен має вигоду від критики заради аналізу та вдосконалення структур, процесів та пріоритетів. 6. Шукайте шляхи для сталого фінансування: успіх Центру буде залежати від його ефективної та постійної роботи на користь закладам вищої освіти [8]. Такі рекомендації можуть сприяти роботі Центра розвитку успішності та громадської свідомості щодо організації спільних дій ЗВО заради покращення результатів утримання, наполегливості студентів та завершення навчання.

Відомо, що експерти намагаються визначити найбільш впливові тенденції, які формують вищу освіту, тому у роботі Центру потрібно враховувати вплив глобальних трендів з метою створення нових напрямків роботи. Представлені експертами ключові тенденції були ідентифіковані у межах п'яти категорій: соціальні, технологічні, економічні, вищої освіти та політичні. До соціальних тенденції відносять «благополуччя та психічне здоров'я студентства, демографічні зміни; справедливі та чесні практики. До технологічних – розвиток штучного інтелекту, формування цифрового навчального середовища наступного покоління, проблеми аналітики даних та питання конфіденційності. Економічні – вартість вищої освіти, майбутня робота та навички, зміна клімату. Тенденції вищої освіти: зміни в чисельності студентів, альтернативні шляхи до освіти, онлайн-освіта. Серед політичних: скорочення фінансування вищої освіти, підвищення цінності вищої освіти, політична поляризація» [1, с. 29]. У такий спосіб розвиток вищої освіти України і окремих закладів вищої освіти (СНУ ім. В. Даля) буде визначатися цими світовими тенденціями. Через ці обставини, додатковою функцією Центру може бути створення єдиної платформи для спільної роботи закладів вищої освіти Луганської області, узгодження роботи освітян щодо розробки спільного розуміння успіху студентів, дослідницька робота, інформаційне забезпечення, науково-методична підтримка нових ініціатив, пошук матеріальних ресурсів для впровадження освітніх реформ на місцевому рівні тощо. Оскільки підготовка успішної людини передбачає на думку Дж. Брекстона [12], вісім областей успіху, які можна виміряти та отримати кількісні показники, ці області можуть стати напрямами практичної реалізації діяльності Центру щодо розвитку студентів. Ці області представлено на рис. 1.

Рис. 1 Області успіху людини Дж. Брекстона

Будь яка нова діяльність починається з аналізу наявного стану речей. Тому першим завданням стало дослідити потреби студентів, з'ясувати думки студентів щодо освітнього процесу в СНУ ім. В. Даля. Заради цього, в 2020–2021 навчальному році було запропоновано пройти анкетування здобувачам першого (456 осіб), другого (156 осіб), четвертого року навчання (460 осіб) та здобувачам Сєверодонецького політехнічного фахового коледжу, який входить до структури СНУ ім. В. Даля (119 осіб). Загальна кількість студентів, які взяли участь становить 1191 особа, що складає близька 22% загальної кількості студентів СНУ ім. В. Даля. В опитуванні брали участь 52% чоловіків і 48% жінок. Анкета складається з 11 питань, спрямованих на отримання необхідної інформації.

Результати опитування показали, що серед опитуваних першокурсників більшість (83%) склали особи, які закінчили школу у 2020 році, але 5% складають випускники 2019 та 4% – випускники 2018 року, також є представники випуску 2016, 2015 та 2014 років. Це може свідчити про популярність послідовного безперервного навчання, коли випускники не беруть рік відпочинку (gap year), що є тенденцією у США, а одразу після школи вступають до ЗВО. Згідно з опитуванням, виявилось, що 50% здобувачів першого року навчання вступили до СНУ ім. В. Даля через вибір спеціальностей, які пропонує заклад, 40% причиною вступу назвали взагалі можливість отримати вищу освіту, а 10% вказали у якості причини – престиж та статус університету. Більшість здобувачів, які вступили на перший курс –

85% під час вступу подали документи виключно до нашого університету, і лише 9% – до двох ЗВО одночасно. Тобто більшість наших студентів цієї категорії вступали саме до Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, не сподіваючись на другий шанс, це може свідчити про позитивний імідж нашого навчального закладу в очах студентів.

На питання чи був принциповим вибір закладу вищої освіти, 61% відповіли так, саме до СНУ ім. В. Даля, для 31% студентів головним було вступити на бюджет. Стосовно питання щодо рекомендації навчання у СНУ ім. В. Даля 90% студентів відповіли позитивно, але й були 3%, які б не порекомендували наш заклад вищої освіти іншим. Серед основних причин було вказано відсутність зворотного зв'язку від куратора, погане матеріально-технічне становище деяких аудиторій, обмеженість бюджетних місць, вартість контрактної форми навчання та ін.

Більшість опитуваних обрали СНУ ім. В. Даля заради територіального розташування поруч із місцем проживання, оскільки близька 80% студентів є мешканцями Луганської області. 23% студентів обрали наш Університет за порадою батьків або родичів, 14% – через пораду друзів, які вже здобувають тут вищу освіту і рекомендують її іншим. Незначна кількість осіб по 7% обрали університет через вартість навчання або завдяки рекламі (див. рис. 2).

Рис. 2 Фактори, що вплинули на обрання СНУ ім. В. Даля, % респондентів

Вступаючи до СНУ ім. В. Даля половина опитуваних керувалася (рис. 3) наявністю обраної спеціальності, а 40% обрали наш ЗВО у зв'язку з можливістю отримати якісну освіту. Лише 10% обрали вищу освіту через престиж та статусність, що може свідчити про свідоме ставлення до процесу вибору життєвого шляху.

Рис. 3 Причини вступу до СНУ ім. В. Даля, % респондентів

Серед тих хто вступив на 2-й курс на базі диплому молодшого спеціаліста на питання щодо мотивів у здобутті вищої освіти 33% відповіли про бажання мати престижну роботу, тобто вартість диплому в очах наших студентів на першому місці серед інших факторів. Для когось це можливості – 17% бажають себе реалізувати завдяки здобуттю вищої освіти, 9% – пробують змінити умови, розширюючи власні межі та переїхавши до великого для них міста. Якщо більш детально подивитися на результати опитування здобувачів, які вступили на другий курс на базі диплому про неповну вищу освіту, то різноманітність мотивів представлена у такий спосіб (рис. 4).

Рис. 4 Мотиви здобуття вищої освіти серед здобувачів, що вступили на 2-й курс, % респондентів

Як можна побачити з поданої гістограми, серед мотивів представлено бажання бути освіченою людиною, мотив самореалізації, що свідчить про внутрішні чинники мотивації, але такі мотиви, як можливість поєднувати навчання та роботу, бажання переїхати до іншого міста, бажання слідувати прикладу друзів та інші вказують на зовнішню мотивацію, яка, як відомо, не завжди спонукає до досягнення кінцевого результату.

Наступна гістограма (рис. 5) демонструє мотиви першокурсників щодо вступу до ЗВО.

Рис. 5 Мотиви здобуття вищої освіти серед здобувачів, що вступили на 1-й курс, % респондентів

Порівнюючи дані на цих рисунках, можна зробити висновок, що здобувачі, які вже мали попередній досвід навчання у коледжі більше орієнтовані на здобуття матеріальних цінностей та розуміють цінність вищої освіти, тоді як першокурсники демонструють більш широкий вибір мотивів. Це може свідчити про невміння визначати конкретні короткострокові та довгострокові цілі, що може стати на заваді в отриманні кінцевого результату.

Як і всі інші заклади вищої освіти наш Університет стикається з проблемою набору абітурієнтів, оскільки в регіоні достатньо присутня конкуренція між освітніми установами, тому питання приваблення нових здобувачів до нашого ЗВО має особливу актуальність. Серед запропонованих першокурсникам питань було і таке, що стосувалося причин вступу до нашого Університету.

Щодо процесу залучення студентів до навчання у СНУ ім. В. Даля, то

найбільшу ефективність виявила усна реклама від друзів та знайомих, робота сайту. Найменший ефект мала робота ЗМІ, можливо, через незначну частку звернень до послуг радіо та телебачення з боку адміністрації закладу (рис. 6).

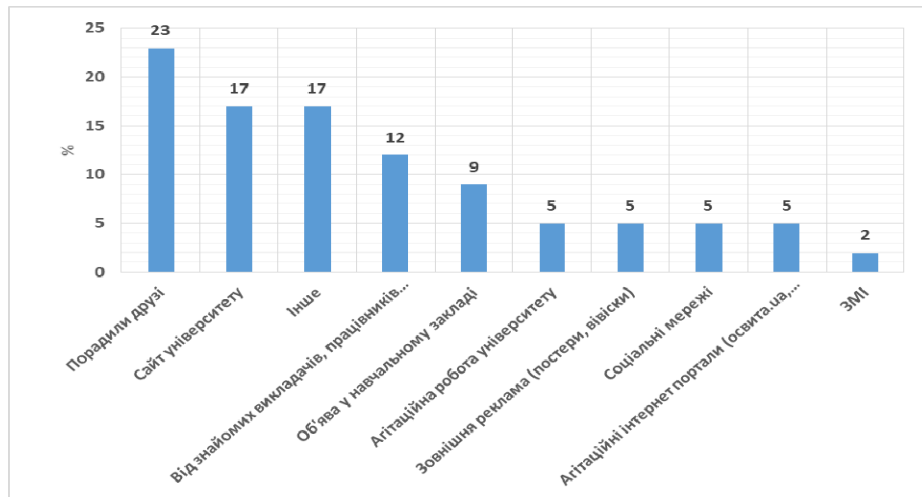

Рис. 6 Джерела отримання інформації про університет, % респондентів

Відповіді студентів надають можливість замислитися про імовірні шляхи розповсюдження інформації у соцмережах та роботі провідних засобів масової інформації. Цікавими є результати опитування студентів Сєверодонецького політехнічного фахового коледжу, який входить до структури СНУ ім. В. Даля, щодо продовження здобуття вищої освіти. 94,1% позитивно відповіли на питання щодо продовження навчання на рівні бакалаврату та 74,8% опитуваних для подальшого навчання обирають СНУ ім. В. Даля.

Питання щодо якості отриманих знань є нагальним для підготовки успішної людини. Серед опитаних бакалаврів, більшість (57%) повністю задоволені якістю. Такі дані є вкрай важливими для оцінювання ефективності роботи професорсько-викладацького складу (див. рис. 7).

Щодо вступу на магістерські програми, то плани здобувачів четвертого року навчання свідчать про намір майже половини студентів (47%) вступати до магістратури або на бюджет, або за контрактом, 31% планує навчання тільки за держбюджетні кошти і не розглядають варіанти контракту. Серед причин, які заважають іншим 22 відсоткам продовжити навчання на магістерському рівні є наявність єдиного вступного іспиту з іноземної мови (41%), що може свідчити про недостатній рівень знання іноземної мови або впевненості у власних

силах. Іншою вагомою причиною є відсутність коштів для оплати навчання за контрактною формою, 16% вказали інші причини (переїзд до іншого місця або країни, працевлаштування, сімейні обставини, небажання навчатися та ін.).

Рис. 7 Оцінка якості знань, отриманих під час навчання у ЗВО,
% респондентів

На питання щодо мотивів стосовно подальшого навчання в магістратурі, відповіді 426 осіб представлено у такий спосіб, що 81% причиною назвали бажання мати повну вищу освіти, стати професіоналом, фахівцем у своїй справі, отримати роботу за фахом. Частка студентів (14%) не мають достатніх причин для продовження навчання і відповідно жодного мотиву не вказали, по два відсотка не бажають вступати до лав армії або у якості мотиву вказали підвищення заробітної плати через отримання ступеню магістру, 1% заявив у якості мотиву – бажання батьків, що свідчить про домінування факторів зовнішньої мотивації серед малочисельної когорти студентів.

З метою допомоги орієнтації студентам у процедурі вступу до магістратури, було поставлено питання щодо зрозумілості процедури реєстрації Єдиного вступного іспиту (ЄВІ) та Єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) для вступу до магістратури. Отримані відповіді наочно представлено на (рис. 8).

Як можна побачити, незначний, порівняно з іншими студентами, відсоток не знають що робити і до кого звертатися по допомогу (ця робота теж може бути представлена в діяльності Центру розвитку успішності та громадської свідомості). На питання щодо поточного працевлаштування здобувачів вищої освіти 4 курсу, більшість (52%), відповіли, що ні, 28% – працевлаштовані офіційно, а 20% – працюють без офіційного контракту, що може свідчити про перевагу традиційних, за цим показником, студентів у СНУ ім. В. Даля.

Рис. 8 Розподіл відповідей на питання «Чи зрозуміла процедура реєстрації на ЄВІ та ЕФВВ?», % респондентів

Оскільки візія вищої освіти України – «конкурентоспроможна система різноманітних закладів вищої освіти, яка завдяки співпраці з науковими установами та підприємницьким сектором формує фаховий та науково-освітній потенціал нації на засадах безперервного професійного й особистісного розвитку, найвищі досягнення та практики, інтегрована у світовий освітній та дослідницький простір» [1], то наш Університет має всі ресурси щодо створення умов для розвитку здобувачів, формування їх як успішних особистостей, здатних приносити користь нашій державі. Як приклад роботи у напрямку створення історії успішних студентів, можна вказати позитивний досвід роботи сайту університету, де вмело створені новини швидко поширюються навіть за межі міста. Наприклад, у лютому 2021 року була подана новина про наявність соного патенту у молодого науковця Інституту транспорту та будівництва СНУ ім. В. Даля. Завдяки гарно поданій інформації через тиждень всі інформаційні ресурси Луганської і, навіть, Донецької області підхопили цю новину і взяли в представника Далівського університету інтерв'ю, його навіть було запрошено на декілька радіоканалів, вийшла стаття у місцевій газеті. Звичайно складно оцінити у відсотках вплив такої інформації на наш майбутній контингент, але все починалось з інформаційного тексту на сайті університету. Цікавим є питання стосовно того, як здобувачі отримують необхідну для навчання інформацію в межах факультету. 42% відповіли, що від старости та однокласників, 32% – від викладачів та робітників деканату, 26% – через соціальні мережі. Такі відповіді наводять на думку щодо поліпшення каналів комунікації в межах ЗВО, що може стати напрямом роботи Центру. Але відповідь на останнє питання щодо рекомендації навчання в СНУ ім. В. Даля не може не радувати, оскільки 97% опитаних рекомендують наш заклад для навчання своїм друзям та родичам.

Отже, можна підсумувати, що є досить суттєві приховані резерви, які можуть бути задіяні завдяки звичайному спілкуванню зі студентами, пояснюючи їм ті етапи, які можуть викликати в них складнощі. Використання матеріалу опитування у роботі Центру розвитку успішності та громадської свідомості, розповсюдження цієї інформації серед усіх зацікавлених сторін допоможуть поліпшити якість освіти та створити позитивне освітнє середовище в нашому Університеті.

Проведене дослідження дозволило сформувати модель роботи Центру, яка якнайкраще описуватиме всі засади та напрями роботи даного структурного підрозділу для досягнення його основної мети його діяльності (рис. 9).

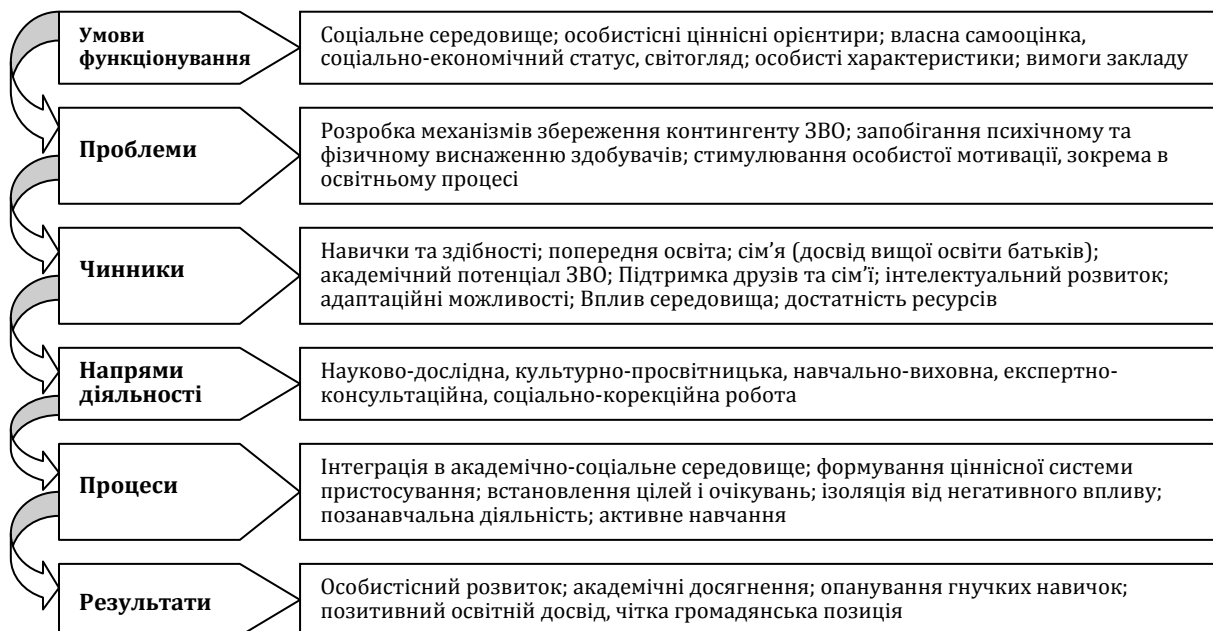

Рис. 9 Структурно-логічна модель роботи Центру успішності та громадської свідомості СНУ ім. В. Даля

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Узагальнення та аналіз досвіду роботи щодо підготовки успішної людини надає можливість створити модель роботи Центру і визначати основні завдання досягнення успіху через оцінювання поданих показників.

Перспективи подальших досліджень. Відповідно, *перспективними напрямами роботи* є розробка та впровадження системи анкетування першокурсника, випускника, з метою оцінювання якості навчання, ефективності викладання в СНУ ім. В. Даля. Створення та впровадження

системи педагогічного, психологічного та індивідуального соціального супроводу здобувачів, рання діагностика студентів щодо показників успіху з метою виявлення «групи ризику». Робота щодо створення спеціального курсу адаптації для здобувачів першого року навчання, організація тренінгової роботи щодо формування необхідних навичок та умінь, професійна орієнтація та багато іншого є у планах роботи Центру розвитку успішності та громадської свідомості.

Враховуючи сучасні умови та обставини роботи всіх ЗВО, а особливо СНУ ім. В. Даля, який вдруге став переміщеним в умовах воєнного стану країни, особливої актуальності набуває індивідуальний дистанційний соціально-психологічний супровід здобувачів, що постраждали від воєнних дій країни агресора та потребують фізичної, соціально-психологічної реабілітації та адаптації до нових умов навчання з метою формування власної траєкторії успішності. Виконання поставлених завдань дозволить підвищити рівень утримання студентів на першому та другому курсі, розвинути наполегливість у здобутті вищої освіти, сформувати необхідні гнучкі навички, сприяти вихованню громадянської відповідальності, патріотизму, підвищити рівень громадської свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2020–2031 роки. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/qgZjg2> Дата звернення: Лип. 28, 2022.
- [2] Г. П. Шевченко, «Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини», *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, Вип. 3, с. 361–373, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/flALMI> Дата звернення: Лип. 28, 2022.
- [3] Г. Г. Філіпчук, «Культурологічна основа сучасної освіти», в *Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України), Дидактика, методика, інформаційні технології*. Київ: Педагогічна думка, 2007, Т. 2, 367 с., с. 37–45.
- [4] C. D. Ryff, «Well-being with soul: Science in pursuit of human potential», *Perspectives on Psychological Science*, 13 (2), p. 242–248, 2018.
- [5] V. Tinto & B. Pusser, *Moving from theory to action: Building a model of institutional action for student success*. Washington, DC: National Postsecondary Education Cooperative. Retrieved from, 2006. [Online]. Available: <https://is.gd/VZ9h1b> Assessed on: July, 18, 2022.
- [6] L. W. Perna & S. L. Thomas, *A framework for reducing the college success gap and promoting success for all*. Washington, DC: National Postsecondary Education Cooperative, 2006.

- [7] D. Jenkins, H. Lahr, J. Fink, & E. Ganga, *What We are Learning about Guided Pathways. Part 3: Timeline and Tips for Implementing Pathways Reforms*. New York: Columbia University, Teachers College, Community College Research Center, 2018.
- [8] L. Couturier, *Student Success Center Toolkit*. The Kresge Foundation. 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/ZeRayG> Assessed on: July, 18, 2022.
- [9] M. S. Roth, *Beyond the university: Why liberal education matters*. New Haven: Yale University Press, 2014.
- [10] Про університет. Офіційний сайт СНУ ім. В. Даля. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/qwt6Ow> Дата звернення: Лип. 28, 2022.
- [11] О. Козьменко, «Досвід роботи центрів успіху студентів у США», *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, № 6(93), р. 139–147, 2019.
- [12] J. M. Braxton, *Faculty professional choices in teaching that foster student success*. Washington: National Postsecondary Education Cooperative, 2006.

TRAINING OF A SUCCESSFUL PERSON: THE EXPERIENCE OF VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL UNIVERSITY

Olena Kozmenko,

doctor of pedagogical sciences, associate professor,
Acting Dean of the Faculty of International Relations
Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University.
Sievierodonetsk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7063-2324>
kozmenko@snu.edu.ua

Volodymyr Nozhenko,

Candidate of Technical Sciences,
vice rector for academic work
V. I. Vernadskyi Tavria National University.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3544-4958>
nozhenko.volodymyr@tnu.edu.ua

Olena Zelenko,

doctor of economic sciences, professor,
Professor of the Department of International Economy and Tourism
Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University.
Sievierodonetsk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-4880-246X>
zelenko@snu.edu.ua

Abstract. The article examines the problem of training a successful person in Ukrainian institutions of higher education. Realizing the importance of quality higher education, the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (VDEUNU) created the Center for the Development of Success and Public Responsibility. The article provides an overview of the work of the institution as a whole and characterizes the directions of the Center's activities. The peculiarity of VDEUNU is that it has been displaced for the second time and, despite the difficult conditions, continues to function as the leader of higher education in Luhansk region. The purpose of creating the Center is to provide psychological and pedagogical support to students of the displaced higher education institution, to conduct researches on identifying learning difficulties, to provide assistance in adaptation and organization of the learning process, with a special focus on helping students who enrolled VDEUNU within the program of the educational center "Donbas-Ukraine" from the temporarily occupied territories. The article describes the constituent provisions of the Center's work, defines the purpose and relevance of its work. A promising direction of Center's work is the creation of a united research platform for the joint work of institutions of higher education in the Luhansk region to develop a common understanding of student success. An example of the practical implementation of the scientific achievements of educators was the VDEUNU students survey. 1191 respondents took part in this research, whose answers to topical questions about understanding the importance of higher education, motivations and learning problems were very important. The purpose of the survey was to obtain objective information about the profile of first-year students, the organization of the admissions campaign, the availability of educational services at the University, the identification of communication problems, etc. The obtained results became the basis for the development of the University's strategy for training a successful person, taking into account new trends in the modernization of higher education.

Keywords: success; higher education students; Center for the Development of Success and Public Responsibility; Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University; survey results; indicators of higher education quality.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2020–2031 roky. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/qgZjg2> Data zvernennia: Lyp. 28, 2022.

- [2] Н. П. Shevchenko, «Dukhovna bezpeka: dukhovna kultura i dukhovni tsinnosti suchasnoï liudyny», Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, Vyp. 3, s. 361–373, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/flALMJ> Data zvernennia: Lyp. 28, 2022.
- [3] Н. Н. Filipchuk, «Kulturolohichna osnova suchasnoï osvity», v Pedahohichna i psykhologichna nauky v Ukraini (do 15-richchia APN Ukrainy), Dydaktyka, metodyka, informatsiini tekhnolohii. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2007, T. 2, 367 s., s. 37–45.
- [4] C. D. Ryff, «Well-being with soul: Science in pursuit of human potential», Perspectives on Psychological Science, 13 (2), p. 242–248, 2018.
- [5] V. Tinto & B. Pusser, Moving from theory to action: Building a model of institutional action for student success. Washington, DC: National Postsecondary Education Cooperative. Retrieved from, 2006. [Online]. Available: <https://is.gd/VZ9h1b> Assessed on: July, 18, 2022.
- [6] L. W. Perna & S. L. Thomas, A framework for reducing the college success gap and promoting success for all. Washington, DC: National Postsecondary Education Cooperative, 2006.
- [7] D. Jenkins, H. Lahr, J. Fink, & E. Ganga, What We are Learning about Guided Pathways. Part 3: Timeline and Tips for Implementing Pathways Reforms. New York: Columbia University, Teachers College, Community College Research Center, 2018.
- [8] L. Couturier, Student Success Center Toolkit. The Kresge Foundation. 2014. [Online]. Available: <https://is.gd/ZeRayG> Assessed on: July, 18, 2022.
- [9] M. S. Roth, Beyond the university: Why liberal education matters. New Haven: Yale University Press, 2014.
- [10] Pro universytet. Ofitsiynyi sait SNU im. V. Dalia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/qwt6Ow> Data zvernennia: Lyp. 28, 2022.
- [11] O. Kozmenko, «Dosvid roboty tsentriv uspikhu studentiv u SShA», Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, № 6(93), s. 139–147, 2019.
- [12] J. M. Braxton, Faculty professional choices in teaching that foster student success. Washington: National Postsecondary Education Cooperative, 2006.

*Стаття надійшла до редакції
28 липня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-97-109](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-97-109)

УДК 155.9

Мулявка Анастасія Ігорівна,

магістр психології, психолог Управління поліції охорони

в Кіровоградській області.

Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-0119-3636>
asija0301@gmail.com

Горобець Тетяна Вікторівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Черкаси, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-6785-3700>
gorobets1902@gmail.com

ВПЛИВ SARS-COV-2 НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Публікація розкриває питання функціонування психоемоційної системи у людей, що піддавалися впливу вірусної хвороби COVID-19. Проведено аналіз наукових джерел щодо симптомів COVID-19 та його клінічних особливостей. У статті представлено теоретичне узагальнення результатів та матеріалів стосовно досліджень щодо впливу SARS-CoV-2 на психоемоційний стан людей у різних країнах світу та вплив пандемії і дотримання карантину на особистість людини. Досягнення даної мети вимагало конкретизації сутності та змісту атипового захворювання пневмонією. Визначено, що внаслідок особливості генетичного матеріалу зазначеного вірусу, під час хвороби відбувається вплив на нервову систему людини, відповідно через таку дію хвороби на нервову систему у людини змінюється психологічний стан, що проявляється у зміні поведінці, вподобань, звичок та стилі життя. У 2022 році існує достатньо доказів стосовно того, що COVID-19 вважався надзвичайною ситуацією для людей, вірус ніс та продовжує нести загрозу життю і здатен викликати посттравматичний стресовий розлад. Оскільки події пов'язані з цією хворобою були несподіваними, люди відчували паніку, напругу та невизначеність щодо власного майбутнього, а невизначеність є одним із факторів, що провокують дистрес та призводять до психологічного посттравматичного стресового розладу. У результаті систематизації теоретичного матеріалу встановлено можливі передумови виникнення залишкових симптомів з психологічними та фізіологічними

характеристикам, встановлено найбільш поширені групи залишкових симптомів, а також з'ясовані фактори та причини виникнення затяжного синдрому у людей після одужання на COVID-19. Необхідність дослідження є обумовлено тим, що COVID-19 продовжує своє існування, майже, по всьому світі. Він не є повністю дослідженим, а відповідно потребує систематизації існуючих досліджень та додаткового вивчення впливу «атипового» вірусу на психіку людей.

Ключові слова: COVID-19; SARS-CoV-2; постковід; тривога; стрес; дистрес; депресія; вірус.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. 30 січня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я повідомила про надзвичайну ситуацію пов'язану з новим захворюванням на міжнародному значенні [17]. Таке визнання вплинуло на думки та поведінку людей у всьому світі. Хвороба змусила змінити стиль життя, звички, відмовитися від живого спілкування та перейти в повну самоізоляцію. Люди з різних країн відчували негативні наслідки такого обмеження, вдавалися до різних адикцій, щоб позбутися відчуття приреченості та самотності. Як наслідок, такі дії викликали паніку, тривогу, гнів, депресію, страх та відчуття, подібні до посттравматичного стресу. Зазначені психологічні симптоми можуть тривати до трьох років після періоду пандемії.

Надзвичайна ситуація пов'язана з новим штамом вірусу у сфері охорони здоров'я завдала шкоду не лише фізичним показникам людини, але й мала вагомий вплив на їхнє психологічне здоров'я. Після тривалої тривоги та стресу у людини з'являються ознаки дистресу, тобто стресу, який з'явився через тривалі психофізичні навантаження на організм, що знижують можливість адекватного реагування та адаптації до зовнішнього середовища. Найчастіше причиною дистресу стає ставлення особистості до подій, які відбуваються, а не самі події. Під час перебування людини у такому стані з'являються або посилюються наступні стани: втома, дратівливість, зміна смакових уподобань, безпідставна зміна настрою. Люди, які переповнені негативними емоціями, зазвичай, надають вибір негативній поведінці (самозвинувачення, уникнення проблем) [19]. В результаті це може спровокувати послаблення здатності людей давати раду проблемам різного походження, в тому числі і психологічного. Як наслідок така діяльність приводить до психічних захворювань, наприклад, посттравматичного стресового розладу [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вивчені зазначеної хвороби та проблем, які вона провокує займається незлічена кількість науковців. Дослідження проводяться на базах лікарень, інститутів, лабораторій. У кожній країні де була ця хвороба. Є науковці які займаються вивченням зазначеного вірусу, оскільки він досить непередбачуваний. В кожного пацієнта є особливість протікання хвороби, яка несхожа на інших пацієнтів. Відповідно до дослідження автором якого стала нейропсихолог та доцент Жаклін Беккер, було встановлено, що більше ніж через сім місяців після одужання від нового штаму вірусу 24% людей мають скарги на порушення пам'яті, мають проблеми з аналітичним мисленням. Кожен четвертий пацієнт має скарги, що пов'язані з ускладненням запам'ятовування нової інформації та мають проблему у прийнятті рішення. Симптоми порушення мислення спостерігаються у людей незалежно від тяжкості захворювання.

Схожі дослідження продовжують з'являтися у різних виданнях, і їхні емпіричні дані змушують і надалі досліджувати SARS-CoV-2.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження – опрацювання, систематизація та узагальнення наукових робіт проведених в різних країнах, щодо того, який вплив має SARS-CoV-2 на виникнення негативних тривалих симптомів у людей, що перехворіли зазначеним вірусом.

Завдання дослідження: визначити ймовірність залишкового синдрому COVID-19 у людей, що перехворіли на зазначений вірус.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Наприкінці 2019 року в Ухані, що є провінцією Хубей у Китаї, зареєстрували випадки невідомого типу пневмонії. Через певний проміжок часу було з'ясовано, що дане захворювання викликав невідомий раніше, новий тип коронавірусу COVID-19 (Corona Virus Disease 19). Офіційна його назва – SARS-CoV-2 (Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2), що в перекладі означає «Важкий Гострий Респіраторний Синдром Коронавірус 2». Зазначений вірус є одноланцюговим РНК-вмісним штамом виду бетакоронавірусів SARSr-CoV. Вперше вірус був виявлений наприкінці 2019 року у пацієнта з атиповою пневмонією. ВООЗ вперше зазначила про існування даного вірусу 31 грудня 2019 року, після того як було оголошено про групу випадків зазначеного захворювання в місті Ухані, Китайської Народної Республіки.

Під час даного захворювання пацієнти відчувають наступні симптоми: лихоманка; сухий кашель; втомлюваність; втрата запаху або смаку; нежить; головний біль; біль у горлі; біль у м'язах. Тяжкий перебіг зазначеної хвороби проявляється такими симптомами: задишка; втрата апетиту; сплутаність свідомості; завязті болі або відчуття стискання грудної клітки; висока температура тіла (вище 38°C). У деяких пацієнтів із перенесеним вірусом COVID-19 незалежно від ступеня тяжкості захворювання, зберігаються різні симптоми хвороби, у тому числі стомлюваність, респіраторні та неврологічні порушення [15].

Жінки та чоловіки по різному сприйняли пандемію. Більшість досліджень розділяє результати опитувань за гендерністю щодо симптомів після COVID-19. Тож варто зазначити, що згідно з біологічної точки зору, стать є важливою біологічною детермінантою вразливості психологічного стресу. Відповідно було встановлено гендерні відмінності в активації мозку під час стресу. Досліджуючи активність мозку у відповідь на фізіологічні стреси, з'являються значні відмінності між чоловіками та жінками. Коли люди намагаються впоратися з дистресом, «...діяльність префронтальної частки мозку чоловіків асиметрична, в той час, як у жінок діяльність переважно зосереджена на лімбічній системі. Це означає, що чоловіки і жінки будуть вибирати різні дії та стратегії подолання стресового фактора» [16]. Це може відбуватися через різний стиль подолання стресу, оскільки жінки частіше проявляють емоції під час надзвичайних ситуацій, що може ефективно зменшити ймовірність отримати посттравматичний стресовий розлад [5].

Варто зазначити, що саме існування вірусу і можливість ним захворіти вплинула на людей, але карантин та самоізоляція з соціальним дистанціюванням спровокувала негативне підґрунтя сприймання COVID-19 як хворобу. Пандемія посилила проблеми систем охорони здоров'я, проте завдала шкоди економічній, соціальній, культурній та освітній системам. Разом з цим набрав обертів незлічений механізм дезінформації: теорії змови, чутки, недовіра до науки, неправдивість етимології та профілактики даного захворювання. Ситуація погіршувалася тим, що в соціальних мережах та засобах масової інформації поширювалася велика кількість дезінформації про загрозу, яка наближалася, а саме про вірус SARS-CoV-2. Інформація викликала страх та паніку, люди намагалися через ЗМІ та соціальні мережі дізнаватися новини, чим і ускладнювали своє становище, оскільки, постійний перегляд негативної інформації посилює страх, тривогу та може завершитися емоційним розладом. Незлічені інциденти, що були спровоковані цими чутками та дезінформацією

відбулися через інформацію про нещасні випадки по всьому світу. Наприклад, чоловік в Індії завершив життя самогубством після позитивного діагнозу на вірус COVID-19, відбулося масове передозування серед людей Нігерії препаратом хлорохін після того, як поширилася новина про його ефективність проти нового виду вірусної інфекції [1], [7]. Також на людей психологічно впливали заклики відомих людей із сенсом на кшталт «якщо ви не виробили у себе нову корисну звичку, яку хотіли раніше, то у вас не вистачає дисципліни, а не часу» і цим самим підвищували тривогу та страх у тих, хто не мав змоги робити щось нове через події, які він проживав. Карантин з вимушеною самоізоляцією та соціальним дистанціюванням не варто порівнювати зі звичайним дозвіллям, яке необхідно використовувати для покращення особистого функціонування, напрацювання нових навичок – це є колективна травмівна подія, що передбачає серйозну загрозу для людей і призводить до величезних людських втрат [9], [10]. Ризик тривалої соціальної ізоляції може супроводжуватися можливістю відсторонення від соціуму, а в результаті може спровокувати явище хіхікоморі – людина яка не бере участі в житті суспільства (не навчається та не ходить на роботу) і не має бажання робити це, також це людина яка не має близьких стосунків з іншими людьми поза межами родинних зв'язків. Такій поведінці може передувати страх та тривожний стан пов'язаний з небезпекою, яка надходить від SARS-CoV-2.

Страх та тривога є адаптивними емоціями, які забезпечують мобілізацію енергії та ресурсів людини відносно потенційної (фактичної чи уявної) загрози. Однак, якщо страх надмірний, він може мати негативний вплив на людину та провокувати проблеми: з психічним здоров'ям, що проявляються у вигляді фобій; на рівні суспільства та у вигляді панічних атак. Проте коли людина зовсім не відчуває страху – це може завдати шкоди самій особі у вигляді недотримання правил карантину та збільшення ймовірності захворіти. За таким принципом, як наявність страху та його інтенсивність під час карантину діє стан тривоги та її заходи міжособистісної безпеки – вони допомагали пом'якшити загрозу передачі інфекції, але якщо їх було надмірно вони викликали та підсилювали страх, і як зазначалося вище провокували фобії й психосоціальні проблеми. Відповідно до дослідження [18] було встановлено, що COVID-19 викликає пошкодження нервової системи та зміни в імунній системі, що провокують негативні психічні стани: депресію та тривогу [13], [14]. Саме ці стани відзначають респонденти різних наведених нижче досліджень.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у спеціальній літературі, класифікація критеріїв та показників впливу хвороби на психіку та подальший вплив SARS-CoV-2 на якість життя людини.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

У дослідженні, яке базувалося на опитуванні стану психічного самопочуття населення у Китаї через два тижні після початку COVID-19 було встановлено, що третина учасників відзначили, що мають помірний та важкий рівень тривоги, і майже 40,4% молоді мали тенденцію до психологічних проблем [8]. Симптоматичне навантаження та вплив COVID-19 на пацієнтів протягом тривалого часу було вивчено в останніх дослідженнях [6]. Ці результати привели до опису пост-COVID-синдрому (також відомого як Long-COVID), синдрому, що охоплює тривалий перебіг різних фізичних та нервово-психічних симптомів, які зберігаються більше ніж 12 тижнів без альтернативного пояснення [6]. Відповідно до дослідження проведеного в Англії під час першої хвилі пандемії даного вірусу та матриці спільного виникнення [11], було визначено три кластери симптомів постковіду, а саме:

- кластер А – включає міаглію та втому;
- кластер В – включає поганий настрій, тривожність та порушення сну;
- кластер С – включає порушення пам'яті, дефіцит уваги та когнітивні порушення.

Жінки значно частіше повідомляли про залишкові симптоми, що характеризуються кластером А, включаючи тривогу ($p = 0,001$), втому ($p = 0,004$) і міальгія ($p = 0,022$), на відмінно від чоловіків ($p = <0,001$). Для кластерів В та С суттєвих відмінностей між пацієнтами не спостерігалось [6]. Завдяки даним зібраним з додатка призначеного для дослідження симптомів COVID-19 встановлено, що втома – є найпоширенішою скаргою серед великої групи пацієнтів із тривалим захворюванням на COVID-19 [14] і жінки значно частіше повідомляли про залишкові симптоми, включаючи тривогу ($p = 0,001$), втому ($p = 0,004$) і міальгія ($p = 0,022$) [7].

Відповідно до дослідження [12] було з'ясовано, що у людей, які переохворіли на COVID-19 у тяжкій стадії та пережили критичний стан через рік після виписки з лікарні з'явилися «стійкі психічні розлади зі значним рівнем тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу». Також у більшості пацієнтів було встановлено нейрокогнітивне порушення, що включає порушення уваги, концентрації, пам'яті та

швидкості розумової обробки. Також вдалося встановити, що у людей які перехворіли на тяжкий гострий респіраторний синдром та знаходилися тривалий час під апаратом штучної вентиляції легень відбулося значне зниження якості життя у порівнянні з тими хто був госпіталізований через інші захворювання.

Наступне дослідження, яке може підтвердити можливість існування пост-COVID-синдрому полягало в опитуванні громади, щодо їхнього самопочуття та наявності негативних емоцій, які відображають вплив на звичне життя, з кількістю респондентів понад дванадцять тисяч, з'ясувало, що 33% дорослих людей знаходяться в депресії, а 45% дорослих осіб відчувають постійний страх. Ці негативні стани заважають повністю повернутися до звичного способу життя [2].

Описані вище дослідження вказують на те, що існує негативна емоційна динаміка серед людей з різних країн і це може нести небезпеку для психічного здоров'я особистості під час пандемії та після її завершення. Підтвердженням цього може бути дослідження проведене у Канаді результати якого вказали, що через пандемію COVID-19 у населення були зафіксовані стани, які передують депресії, а саме [2]:

- 75% респондентів відзначили, що відчувають постійне занепокоєння;
- 37% респондентів відчувають самотність;
- 32% респондентів відзначили, що у них з'явилися ознаки порушення сну через пандемію, що існує;
- 36% респондентів повідомили, що не хочуть дивитися новини і їм страшно це робити, оскільки з'являється відчуття підвищеної тривоги. Найбільше повідомляли про такі симптоми жінки, які займаються введенням домашнього господарства та молоді канадці.

Подібні результати були зафіксовані у дослідженні, проведеному американськими дослідниками. Так, відповідно до щотижневого дайджесту групи SEAN (Societal Experts Action Network), що підтримує критичні соціальні, поведінкові й економічні дослідження пандемії COVID-19, на кінець квітня 2020 року в американських опитуваннях було зафіксовано наступні результати [3]:

- сім з десяти опитаних продовжують стверджувати, що спалах COVID-19 є джерелом стресу у їхньому житті;
- чисельність людей, які повідомили про те, що їх турбували хоча б легкі симптоми депресії або тривоги, вони відчували занепокоєння, нервозність або роздратування, зросла з середини березня до середини квітня 2020 року з 44% до 57% опитаних;

- 41% респондентів повідомили, що не змогли зупинити або контролювати занепокоєння протягом останніх двох тижнів, проти 31% минулого місяця;
- 38% опитаних відчували себе пригніченими або безнадійними, у порівнянні з 29% за минулий місяць;
- 36% респондентів зазначили, що вони відчували невелику зацікавленість або задоволення у виконанні справ, проти 28% відсотків за минулий місяць;
- 56% опитаних вважають, що занепокоєння або стрес, пов'язані з пандемією, спричинили проблеми для їх здоров'я і добробут, зокрема, проблеми зі сном або прийняттям їжі, часті головні болі, збільшення споживання алкоголю або погіршення хронічних проблем зі здоров'ям.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу, встановлено, що близько 60% людей, що перехворіли відчували симптоми: дистрес, панічні атаки та міальгію. Оперуючи цими даними можна констатувати, що SARS-CoV-2 впливає на нервову систему, викликаючи зміни у поведінці людей. Проведеним дослідженням доведено, що після одужання від зазначеного вірусу люди відчувають негативні залишкові психоемоційні симптоми.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень є початковою ланкою у діагностиці впливу COVID-19 на психоемоційну систему людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] S. Busari, B. Adebayo, Nigeria records chloroquine poisoning after Trump endorses it for coronavirus treatment. 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/KOqqaD> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [2] COVID-19 and Canadians' state of mind: worried, lonely, and expecting disruption for at least 2 to 3 months. [Online] Available: <https://is.gd/6bAoMH> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [3] COVID-19 Survey Summary: April 24, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/gV4Kyx> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [4] S. D'Amico, A. Marano, M. A. Geraci, et al, «Perceived self-efficacy and coping styles related to stressful critical life events», *PLoSOne*, 8(7): e67571, 2013.

- [5] Bingli Du, Xiaozhi Ma, Xiancai Ou, Ye Jin, Pengwei Ren, Jing Li, «The prevalence of posttraumatic stress in adolescents eight years after the Wenchuan earthquake», *Psychiatry Research*; 262:262-269. Apr, 2018. doi: [10.1016/j.psychres.2018.02.019](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.02.019). Epub 2018 Feb 5
- [6] D. L. Sykes, L. Holdsworth, N Jawad, P. Gunasekera, A. H. Morice, Post-COVID-19 Symptom Burden: What is Long-COVID and How Should We Manage It?, Feb, 11, 2021. [Online]. Available: <https://is.gd/Spzrok> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [7] W Joe, «Coronavirus: Indian man 'died by suicide' after becoming convinced he was infected», *The Telegraph*. [Online]. Available: <https://is.gd/8FulzZ> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [8] Leilei Liang, Hui Ren, Ruilin Cao, Yueyang Hu, Zeying Qin, Chuanen Li & Songli Mei, «The effect of COVID-19 on youth mental health», *Psychiatric Quarterly*, 91(3): 841–852, Apr., 2020. doi: [10.1007/s11126-020-09744-3](https://doi.org/10.1007/s11126-020-09744-3)
- [9] E. Mahase, «Covid-19: What do we know about “longcovid”?», *BMJ*. 14;370:m2815, Jul., 2020. doi: [10.1136/bmj.m2815](https://doi.org/10.1136/bmj.m2815)
- [10] S. Mukhtar, S. Mukhtar, «Letter to the editor: Mental health and psychological distress in people with diabetes during COVID-19», *Metabolism*, 108:154248, Jul., 2020. doi: [10.1016/j.metabol.2020.154248](https://doi.org/10.1016/j.metabol.2020.154248)
- [11] S. Mukhtar, W. Rana, «COVID-19 and individuals with mental illness in psychiatric facilities», *Psychiatry Res*, 289: 113075, Jul., 2020. Published online. May 2020. doi: [10.1016/j.psychres.2020.113075](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113075)
- [12] L. Nanni, S. Brahmam, S. Ghidoni, E. Menegatti, «Different approaches for extracting information from the co-occurrence matrix», *PLoS ONE*, 8(12), e83554. doi: [10.1371/journal.pone.0083554](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083554)
- [13] J. P. Rogers, E. Chesney, D. Oliver, T. A. Pollack, P. McGuire, P. Fusar-Poli, M. S. Zandi, G. Lewis, A. S. David, «Psychiatric and neuropsychiatric presentations of severe coronavirus infections: a systematic review and meta-analysis with comparison to the COVID-19 pandemic», *Lancet Psychiatry*, 7:611–627, 2020.
- [14] Ravi Philip Rajkumar, «Ayurveda and COVID-19: Where psycho-neuro-immunology and the meaning response meet», *Brain, Behavior and Immunity*, 87: 8–9. 2020. doi: [10.1016/j.bbi.2020.04.056](https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.056)
- [15] C. H. Sudre, B. Murray, T. Varsavsky, M. S. Graham, R. S. Penfold, R. C. Bowyer, J. C. Pujol, K. Klaser, M. Antonelli, L. S. Canas, E. Molteni, «Attributes and predictors of Long-COVID: analysis of COVID cases and their symptoms collected by the Covid Symptoms Study App», *medRxiv*, Jan., 2020. doi: [10.1101/2020.10.19.20214494](https://doi.org/10.1101/2020.10.19.20214494)

- [16] J. J. Wang, M. Korczykowski, H. Rao, et al, «Gender difference in neural response to psychological stress», *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 2(3):227-39, May, 2007. doi: [10.1093/scan/nsm018](https://doi.org/10.1093/scan/nsm018)
- [17] Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV). World Health Organization, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/GmAqeq> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [18] Y. S. Wu, X. L. Xu, Z. J. Chen, et al, «Nervous system involvement after infection with COVID-19 and other coronaviruses», *Brain Behav Immun*, 87:18-22, Jul, 2020. doi: [10.1016/j.bbi.2020.03.031](https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.03.031)
- [19] Y. H. Xiang, R. F. Wang, Y. Q. Jiang, et al, «Relationships Among Personality, Coping Style and Negative Emotional Response in Earthquake Survivors», *Social Behavior and Personality An International Journal*, 44(3):499-508, April, 2016. doi: [10.2224/sbp.2016.44.3.499](https://doi.org/10.2224/sbp.2016.44.3.499)

IMPACT OF SARS-COV-2 ON PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF PERSONALITY

Anastasiia Mulyavka,

master of psychology, psychologist
Office of the Security Police in the Kirovohrad region.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-0119-3636>
asija0301@gmail.com

Tetyana Gorobets,

candidate of psychological sciences (Ph. D.),
associate professor at the Department of applied psychology
Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi.
Cherkasy, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-6785-3700>
gorobets1902@gmail.com

Annotation. The article reveals the functioning of the psycho-emotional system in people exposed to the viral disease COVID-19. An analysis of scientific sources regarding the symptoms of COVID-19 and its clinical features was carried out. The article presents a theoretical generalization of the results and materials related to research on the impact of SARS-CoV-2 on the psycho-emotional state of people in different countries of the world and the impact of the pandemic and the observance of quarantine on a person's personality. Achieving this goal required specification of the essence and content of atypical pneumonia disease. It was determined that due to the peculiarity of the genetic material of the specified virus, during

the disease there is an effect on the human nervous system, accordingly, due to such an effect of the disease on the nervous system, a person's psychological state changes, which is manifested in a change in behavior, preferences, habits and lifestyle. In 2022, there is enough evidence that COVID-19 was considered a human emergency, the virus continues to be life-threatening, and can cause post-traumatic stress disorder. Because the events related to this disease were unexpected, people felt panic, tension and uncertainty about their future, and uncertainty is one of the factors that provoke distress and lead to psychological PTSD. As a result of the systematization of the theoretical material, the possible prerequisites for the occurrence of residual symptoms with psychological and physiological characteristics were established, the most common groups of residual symptoms were established, and the factors and causes of the occurrence of a lingering syndrome in people after recovery from COVID-19 were clarified. The need for research is due to the fact that COVID-19 continues to exist almost all over the world. It is not fully researched, and accordingly requires the systematization of existing research and additional study of the impact of the "atypical" virus on the psyche of people.

Keywords: COVID-19; SARS-CoV-2; Post-COVID Conditions; anxiety; stress; distress; depression; the virus

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] S. Busari, B. Adebayo, Nigeria records chloroquine poisoning after Trump endorses it for coronavirus treatment. 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/KOqqaD> Assessed on: Aug. 02, 2022.
- [2] COVID-19 and Canadians' state of mind: worried, lonely, and expecting disruption for at least 2 to 3 months. [Online] Available: <https://is.gd/6bAoMH> Assessed on: Aug. 02, 2022.
- [3] COVID-19 Survey Summary: April 24, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/gV4Kyx> Assessed on: Aug. 02, 2022.
- [4] S. D'Amico, A. Marano, M. A. Geraci, et al, «Perceived self-efficacy and coping styles related to stressful critical life events», PLoS One, 8(7): e67571, 2013.
- [5] Bingli Du, Xiaozhi Ma, Xiancai Ou, Ye Jin, Pengwei Ren, Jing Li, «The prevalence of posttraumatic stress in adolescents eight years after the Wenchuan earthquake», Psychiatry Research; 262:262-269. Apr, 2018. doi: [10.1016/j.psychres.2018.02.019](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.02.019). Epub 2018 Feb 5

- [6] D. L. Sykes, L. Holdsworth, N Jawad, P. Gunasekera, A. H. Morice, Post-COVID-19 Symptom Burden: What is Long-COVID and How Should We Manage It?, Feb, 11, 2021. [Online]. Available: <https://is.gd/Spzrok> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [7] W Joe, «Coronavirus: Indian man 'died by suicide' after becoming convinced he was infected», The Telegraph. [Online]. Available: <https://is.gd/8FulzZ> Assessed on: Augt. 02, 2022.
- [8] Leilei Liang, Hui Ren, Ruilin Cao, Yueyang Hu, Zeying Qin, Chuanen Li & Songli Mei, «The effect of COVID-19 on youth mental health», Psychiatric Quarterly, 91(3): 841–852, Apr., 2020. doi: [10.1007/s11126-020-09744-3](https://doi.org/10.1007/s11126-020-09744-3)
- [9] E. Mahase, «Covid-19: What do we know about “longcovid”?», BMJ. 14;370:m2815, Jul., 2020. doi: [10.1136/bmj.m2815](https://doi.org/10.1136/bmj.m2815)
- [10] S. Mukhtar, S. Mukhtar, «Letter to the editor: Mental health and psychological distress in people with diabetes during COVID-19», Metabolism, 108:154248, Jul., 2020. doi: [10.1016/j.metabol.2020.154248](https://doi.org/10.1016/j.metabol.2020.154248)
- [11] S. Mukhtar, W. Rana, «COVID-19 and individuals with mental illness in psychiatric facilities», Psychiatry Res, 289: 113075, Jul., 2020. Published online. May 2020. doi: [10.1016/j.psychres.2020.113075](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113075)
- [12] L. Nanni, S. Brahnam, S. Ghidoni, E. Menegatti, «Different approaches for extracting information from the co-occurrence matrix», PLoS ONE, 8(12), e83554. doi: [10.1371/journal.pone.0083554](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083554)
- [13] J. P. Rogers, E. Chesney, D. Oliver, T. A. Pollack, P. McGuire, P. Fusar-Poli, M. S. Zandi, G. Lewis, A. S. David, «Psychiatric and neuropsychiatric presentations of severe coronavirus infections: a systematic review and meta-analysis with comparison to the COVID-19 pandemic», Lancet Psychiatry, 7:611–627, 2020.
- [14] Ravi Philip Rajkumar, «Ayurveda and COVID-19: Where psycho-neuro-immunology and the meaning response meet», Brain, Behavior and Immunity, 87: 8–9. 2020. doi: [10.1016/j.bbi.2020.04.056](https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.056)
- [15] C. H. Sudre, B. Murray, T. Varsavsky, M. S. Graham, R. S. Penfold, R. C. Bowyer, J. C. Pujol, K. Klaser, M. Antonelli, L. S. Canas, E. Molteni, «Attributes and predictors of Long-COVID: analysis of COVID cases and their symptoms collected by the Covid Symptoms Study App», medRxiv, Jan., 2020. doi: [10.1101/2020.10.19.20214494](https://doi.org/10.1101/2020.10.19.20214494)
- [16] J. J. Wang, M. Korczykowski, H. Rao, et al, «Gender difference in neural response to psychological stress», Social Cognitive and Affective Neuroscience, 2(3):227-39, May, 2007. doi: [10.1093/scan/nsm018](https://doi.org/10.1093/scan/nsm018)
- [17] Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel

coronavirus (2019-nCoV). World Health Organization, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/GmAgeq> Assessed on: Augt. 02, 2022.

- [18] Y. S. Wu, X. L. Xu, Z. J. Chen, et al, «Nervous system involvement after infection with COVID-19 and other coronaviruses», Brain Behav Immun, 87:18-22, Jul., 2020. doi: [10.1016/j.bbi.2020.03.031](https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.03.031)
- [19] Y. H. Xiang, R. F. Wang, Y. Q. Jiang, et al, «Relationships Among Personality, Coping Style and Negative Emotional Response in Earthquake Survivors», Social Behavior and Personality An International Journal, 44(3):499-508, April, 2016. doi: [10.2224/sbp.2016.44.3.499](https://doi.org/10.2224/sbp.2016.44.3.499)

*Стаття надійшла до редакції
04 серпня 2022 року*

ЕКОНОМІКА

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-110-125](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-110-125)

УДК 658. 65.012: 664.6 (045)

Коваленко Надія Олегівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту авіаційної діяльності

Льотної академії Національного авіаційного університету.

Кропивницький, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-1651-9750>

nadinkovalenko508@gmail.com

ЦИФРОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УПРАВЛІННІ ПРОЄКТАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ: S.M.A.R.T. ТА «АТОММ»

Анотація. У статті розглядаються моделі інформаційних технології як елемент підвищення ефективності управління проектами. Включення елементів цифрового менеджменту в традиційний процес управління проектами змінило принципи взаємодії персоналу, час виконання етапів робіт, оформлення документації й механізм комунікації між виконавцями, оскільки більшість операцій, які раніше виконувалися вручну, зараз перенесені в цифрове середовище, й, навіть прикріплення працівника до робочого місця перестало бути обов'язковим. Встановлено, що перехід до цифрового менеджменту робить процес управління проектами мобільнішим та більш ефективним, однак, більшість представників бізнесу, в тому числі України, проявляють неготовність та неспроможність забезпечити даний процес. Визначено, принципи менеджменту адаптуються до цифрової епохи, поєднуючись з емерджентними властивостями підприємств та об'єднань як економічних систем. Конкретизовано, що ефективним інструментом в цифрових умовах розвитку інформаційних технології нового покоління та цифровізації в управлінні проектами є використання бізнес-моделей S.M.A.R.T. менеджменту. Досліджено сучасні тенденції стратегії розвитку інформаційних технології нового покоління та цифровізації в управлінні проектами з використанням бізнес-моделей: S.M.A.R.T. менеджменту та «АТОММ». Доведено, що сучасні бізнес-моделі S.M.A.R.T. менеджменту дедалі частіше розглядається як основа розумного управління розвитком інформаційних технології нового покоління та цифровізації в управлінні проектами. Концептуально,

методологію управління проектами в цифровому середовищі запропоновано представити у вигляді моделі «АТОММ» (Area of knowledges, Technology, Organization, Models, Methods). Обґрунтовано концептуальну модель взаємозв'язку процесів управління, виконання, керування в цифровому проектному менеджменті. Доведено, що концептуальна модель «АТОММ» дозволить забезпечити інтеграцію організаційно-технічних систем й об'єднати інформаційні ресурси підприємства в єдиний пул та ефективно управляти ними. Запропоновано програму впровадження концептуальної моделі, як елементу цифровізації та підвищення ефективності процесу управління проектами. Подальші напрямки дослідження полягають у визначенні економічної ефективності впровадження концептуальної моделі в управління проектами.

Ключові слова: концептуальна цифрова бізнес-модель; модель «АТОММ»; S.M.A.R.T. менеджмент; проєкт; цифровий менеджмент.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Актуальність розвитку процесів діджиталізації в управлінні не зменшується з часом. Розвиток сучасних інформаційних технологій є основою запровадження цифрового менеджменту. Спроби автоматизації управлінських процесів розпочались разом з виникненням комп'ютерної техніки та процесами її активного використання в економіці. Але невідповідність бізнес-моделей та технічних можливостей призвела до неефективного використання різноманітних технічних рішень автоматизації систем управління.

Сьогодні можливості різноманітних цифрових платформ, Інтернет-технологій також не використовується в повній мірі. Причиною цього є низький рівень синергетики знань загального та інформаційного менеджменту в організаціях. Особливо це стосується діяльності підприємств на міжнародному рівні, тому що процеси управління здійснюються дистанційно в мережі. Але таке поєднання потребує дослідження емерджентних властивостей тому що породжуються принципово нові якості та властивості, які можуть бути сформовані тільки в емерджентних цифрових економічних системах.

Моделі цифрового менеджменту розглядаються багатьма науковцями та практиками. Цифрова трансформація розпочалась ще в епоху автоматизації, започаткування організацій, що самонавчаються та мережевої ери бізнесу, який «змінювався зі швидкістю думки». Але епоха Інтернет-речей,

цифрових трансформацій XXI сторіччя докорінно змінили бізнес-моделі, бізнес-процеси та ролі менеджерів.

Особливо це стосується міжнародних відносин та системи комунікацій. Принципи менеджменту адаптуються до цифрової епохи, поєднуючись з емерджентними властивостями підприємств та об'єднань як економічних систем. Саме тому моделювання проєктів та іншої діяльності, їх реалізація в онлайн-просторі є актуальним питанням для багатьох міжнародних організацій, яке на даний час досліджено недостатньо.

Визначено, що незважаючи на численні дослідження з економіки, проектного менеджменту, інформаційних систем, планування, управління діяльністю підприємства, питанню впровадження інформаційної моделі в управління проектами приділяється недостатньо уваги як на теоретичному, так і на методичному рівні.

Уточнено, що аспекти впровадження інформаційних моделі в управління проектами, як елемент підвищення ефективності їх реалізації, скорочення витрат та економії часу на його реалізацію вивчали: А. Балан, С. Філіппова та ін.

Однак, незважаючи на вимоги практики, використання інформаційної моделі як інструменту управління проектами є запозиченим, не чітко визначеним і не адаптованим до умов діяльності українських підприємств, що становить напрямок дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно, пошук оптимальної концептуальної моделі автоматизації процесу управління проектами з метою підвищення ефективності діяльності та розроблення механізму її впровадження, вимагає подальшого дослідження.

Такі науковці, як: В. Козаченко, Ю. Турло, В. Морозов, А. Балан, С. Філіппова, О. Балан, Є. Масленников, Т. Вілфрід та ін. задавалися проблемою дослідження та створення сучасних інформаційних технологій. Науковці мали за мету: проаналізувати особливості управління проектами підприємства; поглибити теоретичні положення щодо ефективності управління проектами; виявити чинники підвищення ефективності управління проектами; дослідити особливості розробки інформаційної технології; розробити інформаційну технологію управління мультипроєктами підприємства.

Проте, незважаючи на вимоги практики, аспекти впровадження інформаційних систем в управління проектами є запозиченими, не чітко визначеними та не адаптованими до умов діяльності підприємств України, що й визначило сутність проблеми дослідження.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є дослідження використання нових підходів до управління проектами за допомогою інформаційних технологій з метою підвищення ефективності підприємств, а також розробки й впровадження концептуальної моделі в управління проектами на підприємстві.

Завданнями статті є дослідження моделі інформаційних технології як елемента підвищення ефективності управління проектами; визначення сучасних тенденцій стратегії розвитку інформаційних технології нового покоління та цифровізації в управлінні проектами з використанням бізнес-моделей: S.M.A.R.T. менеджменту та «АТОММ»; представлення концептуальної моделі взаємозв'язку процесів управління, виконання, керування в цифровому проектному менеджменті; розроблення програми впровадження концептуальної моделі, як елемента цифровізації та підвищення ефективності процесу управління проектами.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Посилаючись на вищезазначене, доведено, що вимоги практики вимагають впровадження цифрового менеджменту, як елемента підвищення ефективності управління проектами.

На даному етапі, не вирішені проблеми системності та опрацювання питань впровадження вибору оптимальної інформаційної моделі як механізму управління проектами. Не розроблена концептуальна модель взаємозв'язку процесів управління, виконання, керування в цифровому проектному менеджменті, не розроблено механізм її впровадження у процес управління проектами вітчизняними компаніями.

Зважаючи на запит практики, вищевикладене підтверджує актуальність досліджуваної проблеми необхідності розробки та впровадження концептуальної моделі в управління проектами в динамічному цифровому середовищі.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі дослідження було використано загальнонаукові та специфічні методи досліджень, а саме: аналізу та синтезу (для обґрунтування теоретичних положень впровадження інформаційних технологій нового покоління та цифровізації в управлінні проектами з використанням бізнес-моделей S.M.A.R.T. менеджменту; комплексний аналіз (при діагностиці бізнес-моделей S.M.A.R.T. менеджменту); аналітичні методи: порівняльний (для аналізу показників діяльності бізнесу за умов автоматизації процесу

управління проєктами); моделювання (при розробленні концептуальної моделі взаємозв'язку процесів управління, виконання, керування в цифровому проєктному менеджменті «АТОММ»); прогностичні (з метою визначення ефективності впровадження концептуальної моделі «АТОММ»).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

У розрізі сучасної динаміки управління проєктами можна зробити висновок, що роль інформаційних технологій збільшуються, й саме вони здатні збільшити ефективність управління та зменшити частку незавершеності проєктів. Фактори інформаційних технологій: адаптація до змін, управління ресурсами, робочою командою, комунікацією, обмеженнями, мають значний вплив на проєкт.

Ефективність моделі сучасних тенденцій в управлінні проєктами, цифрового розвитку суспільства, економіки нового покоління та оцифровки бізнес-процесів вимагає більшої прозорості і більшої лояльності з боку цифрових платформ: нових пошукових ефективних систем, розроблення ефективних і якісних платформ соціальних мереж та сайтів.

Сектор ІТ-послуг, його сегмент програмного забезпечення в управлінні проєктами – є головним промисловим диференціатором і основою для зростаючого спектра інновацій та являє собою одну з найбільш динамічних галузей в світі. Багаточисельні технологічні тренди впливають на розвиток ринку ІТ-послуг. Програмне забезпечення може в значній мірі сприятиме зростанню економіки та підвищувати гарантії чесної і добросовісної конкурентоспроможності в світі і забезпечити створення сотень тисяч робочих місць.

В цифрових умовах розвитку інформаційних технології нового покоління та цифровізації в управлінні проєктами слід впроваджувати сучасні ефективні принципи бізнес-моделей S.M.A.R.T. менеджменту як: штучний інтелект; необхідність швидкого обміну даними; миттєва реакція; оперативне виконання; ефективність концепції управління; формування нової організаційної екосистеми.

Принципи сучасних бізнес-моделей S.M.A.R.T. менеджменту щодо розвитку інформаційних технології нового покоління та цифровізації в управлінні проєктами є одними з найдосконаліших і вони орієнтовані на:

- планування системи дій для досягнення ефективних результатів
- проведення запланованих дій
- перевірки отриманих результатів на їх відповідність попередньо встановленим вимогам;
- коригування системи дій з огляду на якість отриманих результатів

Сучасні бізнес-моделі S.M.A.R.T. менеджменту дедалі частіше розглядається як основа розумного управління розвитком інформаційних технологій нового покоління та цифровізації в управлінні проектами, оскільки він сприяє розвитку економіки в умовах глобалізації та трансформаційних змін на основі постійного вдосконалення та дозволяє модернізувати економічні системи зі штучним інтелектом.

Концепцію цифрового управління проектами, сформульовано ряд термінів, що розвивають області знань методології управління проектами і доповнюють її понятійний апарат [5].

Визначення 1. Цифровий проектний менеджмент (далі – d-PM) – форма проектного менеджменту, в якій типові процеси управління реалізуються в динамічному цифровому середовищі.

Визначення 2. Цифровий менеджер проектів (далі – d-MP) – програмно-інформаційна система, яка реалізує типові процеси управління проектами в d-PM.

В якості динамічного цифрового середовища визначається набір класів об'єктів, які моделюють середовище управління проектами в програмно-інформаційному середовищі сучасних комп'ютерів та залежать від змінних умов зовнішнього середовища.

Така методологія стане основою для продуктивної взаємодії інструментів d-MP з командою проекту на основі чітких правил (інструкцій) по реалізації функцій управління проектами.

Основаючись на результатах проведеного аналізу методологій управління проектами розроблені концептуальні основи методології управління проектами в динамічному цифровому середовищі. Концептуально, методологію управління проектами в цифровому середовищі запропоновано представити у вигляді моделі «АТОММ» (Area of knowledges, Technology, Organization, Models, Methods) – система областей знань, технологій, організації, моделей та методів (рис. 1).

В моделі АТОММ кожний елемент представлений як окремий змістовний «протон»:

- Area of knowledge (Області знань) – це визначені області управління проектом в цифровому середовищі, які мають специфічні складові процесів, входів, виходів, інструментів і методів.
- Technology (Технологія) – сукупність методів та інструментів призначених для управління проектами в цифровому середовищі.
- Organization (Організація) – процес систематизації людської та технологічної діяльності в проекті в цифровому середовищі.

- Models (Моделі) – абстрактне представлення процесів реалізації проекту у цифровому середовищі.
- Methods (Методи) – сукупність правил та дій, необхідних для управління проектами.

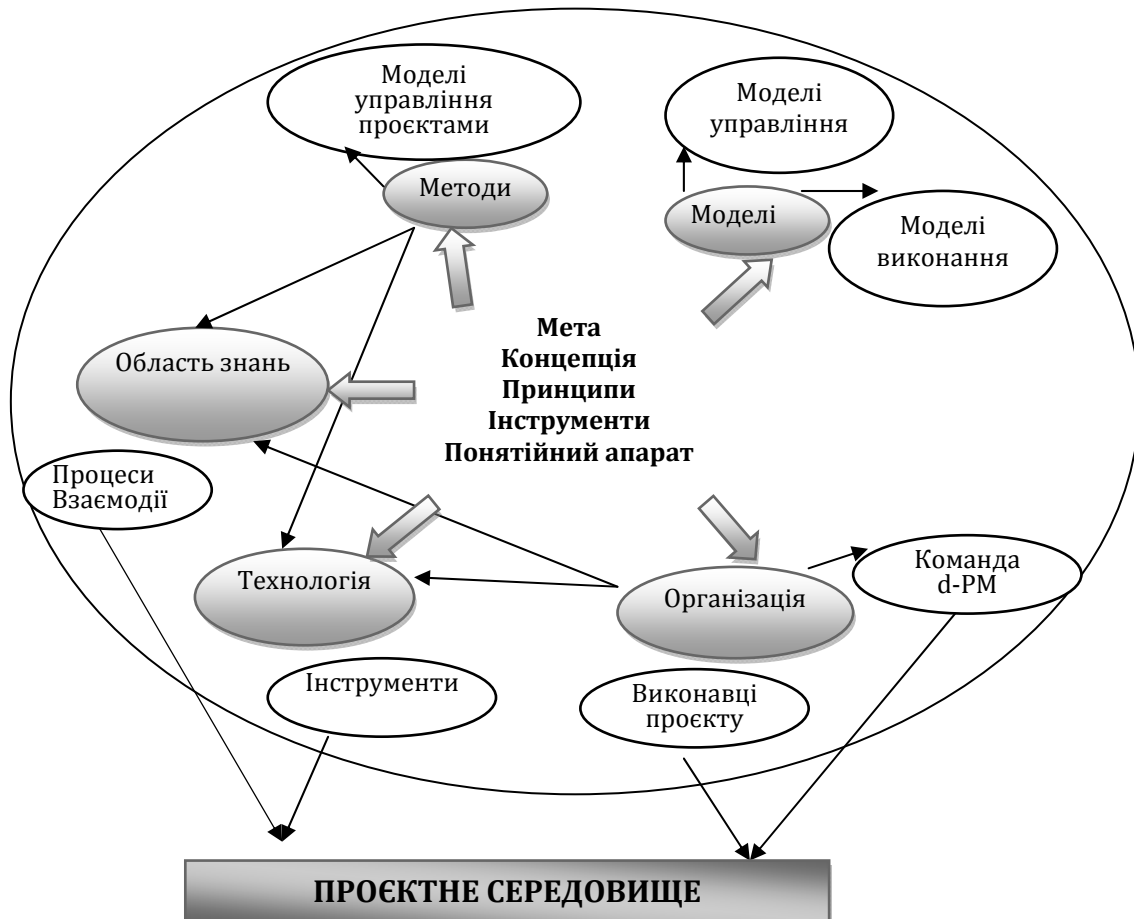

Рис. 1 Модель «АТОММ»

Джерело: складено автором

«Нейтронами» атому є мета, концепція, принципи, інструменти та понятійний апарат методології, які об'єднують протони в одне ціле – ядро атому. «Електронами» атому є засоби методології управління проектами в цифровому середовищі. Сукупність «протонів», «нейтронів» і «електронів» формує методологію управління проектами в цифровому середовищі.

Концептуальна модель «АТОММ» забезпечує визначення усіх компонентів методології управління проектами в динамічному цифровому середовищі, що дозволяє проводити її системне наукове дослідження.

Концептуальну модель взаємозв'язку процесів і принципів управління, виконання, керування в цифровому проектному менеджменті показано на (рис. 2).

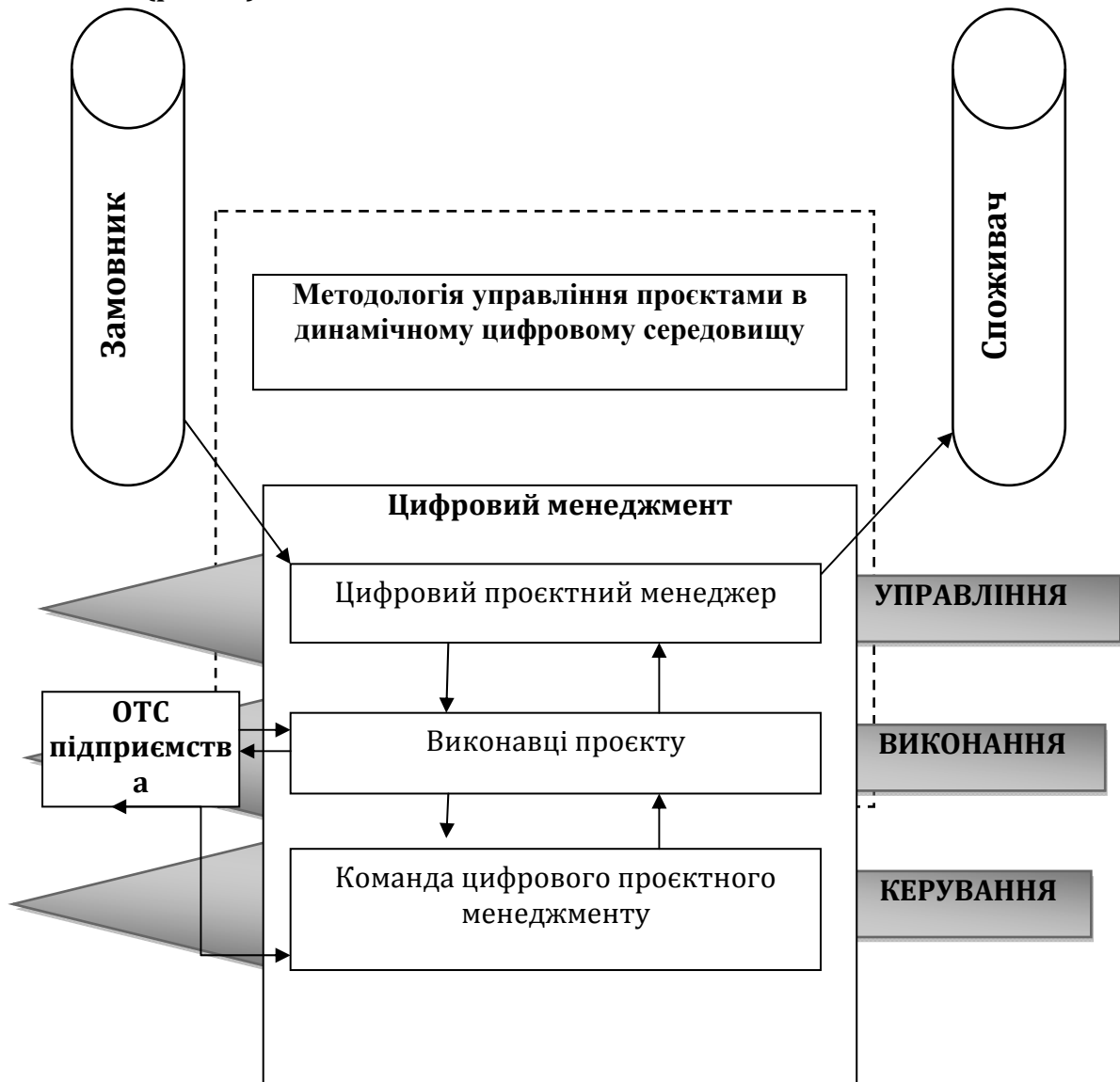

Рис. 2 Концептуальна модель взаємозв'язку процесів управління, виконання, керування в цифровому проектному менеджменті
Джерело: складено автором

Шлях до створення методології управління проектами в динамічному цифровому середовищі пролягає через інформаційне середовище підприємства. Точніше, через інформаційні сховища комп'ютерів, в яких буде зберігатись вся інформація для управління проектами.

Тому спочатку запропоновано побудувати таке інформаційне середовище, яке повною мірою задовольнить всі автоматизовані процеси управління проектами. Визначено, що для цього необхідно побудувати моделі та розробити методи управління інформаційними ресурсами підприємств. Найбільша проблема в управлінні інформаційними ресурсами в d-PM з'являється тоді, коли виникає необхідність отримати консолідовану інформацію з різних підрозділів підприємства та з різних інформаційних систем. Таким чином, при створенні d-PM, насамперед, йдеться про управління всією інформацією, що необхідна для проектної та операційної діяльності. Тому, для ефективної проектної та операційної діяльності головне питання належного управління інформацією. Для його вирішення було розв'язано задачу інтеграції організаційно-технічних систем підприємства. Інтеграція організаційно-технічних систем дозволила об'єднати інформаційні ресурси підприємства в єдиний пул та ефективно управляти цими ресурсами. Це дало можливість контролювати, яка система чи департамент, чи співробітник підприємства повинні отримати чи надати інформаційний ресурс в d-PM та коли ця подія має статись.

Виконуючи ключові задачі, управління проектами проходить декілька етапів [7]:

1. Аналіз ринку, аналіз ризиків, аналіз потреб, аналіз проблем, аналіз ймовірності успіху проекту.
2. Планування загальних принципів здійснення проекту, визначення вихідних даних для планування проектної діяльності.
3. Планування функцій у проекті.
4. Планування і визначення економічності й ефективності проекту.
5. Здійснення проекту.
6. Передача результатів замовнику проекту або клієнту, звіт про проект.
7. Підтримка при впровадженні результатів.

При впровадженні інформаційних технологій, фірми мають змогу вдало керувати проектами, налагоджувати зв'язок між учасниками проекту, знаходити та оперативно реагувати на відхилення, складати звітність по всім етапам проекту та мати змогу швидко здійснювати контроль. Інформаційна технологія – це поєднання процедур, що реалізують функції збору, накопичення, зберігання, обробки і передачі даних на основі використання відібраного комплексу технічних засобів за участі управлінського персоналу [8]. Саме тому існує тісний зв'язок із програмним та технічним оточенням інформаційної технології.

Автоматизована інформаційна технологія має такі складові, як: технічні пристрої, персонал, програмне забезпечення та організаційно-

методичні матеріали, що пов'язані у технологічну лінію. Дана лінія забезпечує збір, передачу, накопичення, зберігання, опрацювання, використання і поширення інформації. Процеси трансформації вхідної інформації в результативну складають основу технології обробки даних. Головною метою інформаційної технології є досягнення необхідної інформації достатнього рівня якості на конкретному носії. І як результат, будь-яка інформаційна технологія завершується виробництвом інформаційного продукту [8].

Нині розроблено кілька сотень систем, за допомогою яких можливо реалізувати функції календарного планування і контролю проєктів. Серед яких – Microsoft Project, Open Plan Professional, Spider Project, Sure Trek Project Manager, Primavera Project Planner (P3), Time Line, CA Super Project, Project Scheduler, Turbo Project, Artemis Views [10].

Підприємства, впроваджуючи інформаційні системи управління проєктами, мають усвідомлювати, що експлуатація даних систем потребують деяких змін в процесі управління проєктами. Їх реалізація включають багато функцій, що мають вплив на роботу всіх підрозділів підприємства. Саме тому підприємство має здійснити структурно послідовні дії щодо підключення нової інформаційної системи управління проєктами. Сам процес необхідно піддати системному підходу, що складається з планування комплексу робіт і контроль за їх здійсненням.

Після проведення теоретичних досліджень моделей впровадження інформаційних технологій підприємство використовує їх для подальшого ефективного управління проєктами та контролю виконання проєктів шляхом автоматизації, що робить керування проєктами підприємства значно швидкою та вірною.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Встановлено, що збільшення кількості і складності проєктів, підвищення вимог до їх результатів вимагає розвитку методологій управління проєктною діяльністю на підприємстві. Ефективне управління неможливо без якісної, повної, своєчасної інформації, однак, більшість представників бізнесу України, проявили неготовність та неспроможність.

Конкретизовано, що розвиток ринкової системи господарювання в Україні в умовах пандемії потребує принципово нових підходів до організації управління проєктною діяльністю займає моделювання процесів управління із впровадженням сучасних інформаційних бізнес-моделей. Визначено, що незважаючи на численні дослідження, невирішеним залишаються проблеми

системності та опрацювання питань впровадження вибору оптимальної інформаційної моделі як механізму управління проектами. Не розроблена концептуальна модель взаємозв'язку процесів управління, виконання, керування в цифровому проектному менеджменті, не розроблено механізм її впровадження у процес управління проектами вітчизняними компаніями. Зважаючи на запит практики, вищевикладене підтверджує актуальність досліджуваної проблеми впровадження сучасних ефективних принципів бізнес-моделей S.M.A.R.T. менеджменту, що включають штучний інтелект; необхідність швидкого обміну даними; миттєва реакція; оперативне виконання; ефективність концепції управління; формування нової організаційної екосистеми.

Розроблено й представлено концептуальну модель взаємозв'язку процесів управління, виконання, керування в цифровому проектному менеджменті, із складовими елементами, яка забезпечить інтеграцію організаційно-технічних систем із об'єднанням інформаційних ресурсів підприємства в єдиний пул та дозволить ефективно управляти ними.

Доведено, що бізнес-план, як основа менеджменту, дозволяє проаналізувати всі елементи діяльності авіакомпанії, визначити фактори негативного впливу, загрози та можливості, розглянути альтернативні варіанти дій, спрогнозувати фінансові результати й визначити суми капіталовкладень, що у свою чергу, дозволить оптимізувати функціонування й мінімізувати ступінь впливу епідемічної кризи.

Перспективами подальших досліджень є прогнозування подальших змін у системі цифрового менеджменту з впровадженням бізнес-моделей S.M.A.R.T. менеджменту та «АТОММ»; розроблення механізмів адаптації керівників і співробітників апарату управління до впровадження цифрових технологій і розширення цифрового простору менеджменту; формування цифрових компетенцій менеджерів згідно зі стратегією цифровізації підприємств. У кінцевому підсумку розвиток процесів цифрового менеджменту сприятиме зростанню ефективності функціонування організацій у цілому в силу підвищення швидкості, точності й якості прийнятих управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] 10 найкращих програм управління проектами у 2022 році для пристроїв Android та iOS. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/iZtein> Дата звернення: Серп. 13, 2022.

- [2] Т. Андреева, «Проектний менеджмент як засіб досягнення мети підприємства», *Вісник економіки транспорту і промисловості*, № 34, с. 364–370, 2021.
- [3] Г. Жекало, «Цифрова економіка України: проблеми та перспективи розвитку», *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, № 26, ч. 1, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/cb16wx> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [4] Н. Іванченко, «Бізнес-моделі в умовах цифрових трансформацій», *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Економіка і управління*, Т. 31, № 3, с. 185–190. 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cxzou> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [5] С. Коляденко, «Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі», *Економіка. Фінанси. Менеджмент*, № 6, с. 105–112, 2022.
- [6] Н. Краус, «Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку», *Ефективна економіка*, № 1, с. 38–45, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ApFvt4> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [7] J. Cenamor, «How entrepreneurial SMEs compete through digital platforms: The roles of digital platform capability, network capability and ambidexterity», *Journal of Business Research*, July, Vol. 100, p. 196–206, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/689o18> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [8] О. Піщуліна, «Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти», *Центр Разумкова*. Київ, жовтень 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3Ti5lv> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [9] Г. Карчева, «Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки», *Фінансовий простір*, № 3, с. 13–21, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/zySgk7> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [10] OECD Digital for SMEs Global Initiative: concept note / OECD, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/BQtXCL> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [11] Кабінет Міністрів України. (2018, Січ. 01). *Розпорядження № 67-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2020-2022 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/IefKRO>

- [12] О. Щербатенко, «Перспективи та перешкоди цифрової економіки в Україні», *Na chasi*. 29.01.2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/DZrR6M> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [13] Стандарт управління проектами РМВоК 6. Інститут управління проектами в США (PMI). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Na5NBQ> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [14] А. Шенгар, Еволюція проектного менеджменту. Інститут управління проектами в США (PMI). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/99UIBr> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [15] Методи управління проектами. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/XeKYfz> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [16] O. Balan, «Investment projects at industrial enterprises: accounting and implementation control», *Економіка: реалії часу*, № 2(7), с. 126-134, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3fjNZO> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [17] E. Maslennikov, «Strategic assessment of the financial sustainability of the industrial enterprise», *Економіка: реалії часу*, № 4(16), с. 111-115, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/tBbsgX> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.

DIGITAL MANAGEMENT IN PROJECT MANAGEMENT USING BUSINESS MODELS: S.M.A.R.T. AND «ATOMM»

Nadiia Kovalenko,

PhD of Pedagogic Sciences, associated professor,
associate professor at the department of management of aviation activity
Flight Academy of National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-1651-9750>
nadinkovalenko508@gmail.com

Abstract. The article examines information technology models as an element of improving the effectiveness of project management. The inclusion of elements of digital management in the traditional process of project management has changed the principles of personnel interaction, the time of execution of work stages, the preparation of documentation and the mechanism of communication between executors, since most of the operations that were previously performed manually are now transferred to the digital environment, and even the attachment of the employee to the workplace ceased to be mandatory. It has been established that the transition to digital management makes the process of

project management more mobile and more efficient, however, most business representatives, including Ukraine, show an unwillingness and inability to ensure this process. It is determined that management principles are adapted to the digital era, combining with the emergent properties of enterprises and associations as economic systems. It is specified that an effective tool in digital conditions for the development of new generation information technology and digitalization in project management is the use of S.M.A.R.T. business models. management. The current trends in the development strategy of new generation information technology and digitization in project management using business models: S.M.A.R.T. management and «ATOMM». It has been proven that modern business models S.M.A.R.T. of management is increasingly considered as the basis of intelligent management of the development of new generation information technology and digitalization in project management. Conceptually, it is proposed to present the project management methodology in the digital environment in the form of the «ATOMM» model (Area of knowledge, Technology, Organization, Models, Methods). The conceptual model of the interrelationship of the processes of management, execution, management in digital project management is substantiated. It has been proven that the conceptual model «ATOMM» will allow to ensure the integration of organizational and technical systems and to combine the company's information resources into a single pool and effectively manage them. A program for introducing a conceptual model as an element of digitization and increasing the efficiency of the project management process is proposed. Further directions of research consist in determining the economic efficiency of the implementation of the conceptual model in project management.

Key words: conceptual digital business model; ATOMM model; S.M.A.R.T. management; project; digital management.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] 10 naikrashchykh prohram upravlinnia proiektamy u 2022 rotsi dlia prystroiv Android ta iOS. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/iZtein> Data zvernennia: Serp. 13, 2022.
- [2] T. Andreieieva, «Proiektnyi menedzhment yak zasib dosiahnennia mety pidpriemstva», Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, № 34, s. 364–370, 2021.
- [3] H. Zhekalov, «Tsyfrova ekonomika Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku», Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu. Serii:

- Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, № 26, ch. 1, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/cb16wx> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [4] N. Ivanchenko, «Biznes-modeli v umovakh tsyfrovyykh transformatsii», Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia, T. 31, № 3, s. 185–190. 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cxzou> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [5] S. Koliadenko, «Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti», Ekonomika. Finansy. Menedzhment, № 6, s. 105–112, 2022.
- [6] N. Kraus, «Tsyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy avanharnoho kharakteru rozvytku», Efektyvna ekonomika, № 1, s. 38–45, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ApFvt4> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [7] J. Cenamor, «How entrepreneurial SMEs compete through digital platforms: The roles of digital platform capability, network capability and ambidexterity», Journal of Business Research, July, Vol. 100, p. 196–206, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/689o18> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [8] O. Pishchulina, «Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty», Tsentr Razumkova. Kyiv, zhovten 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3Ti5lv> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [9] H. Karcheva, «Tsyfrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok natsionalnoi ta mizhnarodnoi ekonomiky», Finansovyi prostir, № 3, s. 13–21, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/zySgk7> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [10] OECD Digital for SMEs Global Initiative: concept note / OECD, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/BQtXCL> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [11] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018, Sich. 01). Rozporiadzhennia № 67-r «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2020-2022 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/JefKRO>
- [12] O. Shcherbatenko, «Perspektyvy ta pereshkody tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini», Na chasi. 29.01.2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/DZrR6M> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [13] Standart upravlinnia proektamy PMBoK 6. Instytut upravlinnia proektamy v SSHa (PMI). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Ha5NBQ> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.

- [14] A. Shenhar, Evoliutsiia proektnoho menedzhmentu. Instytut upravlinnia proektamy v SShA (PMI). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/99UIBr> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [15] Metody upravlinnia proektamy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/XeKYfz> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [16] O. Balan, «Investment projects at industrial enterprises: accounting and implementation control», Ekonomika: realii chasu, № 2(7), s. 126-134, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3fjNZO> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [17] E. Maslennikov, «Strategic assessment of the financial sustainability of the industrial enterprise», Ekonomika: realii chasu, № 4(16), s. 111-115, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/tBbsgX> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
05 вересня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-126-140](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-126-140)

UDC 331.556.4

Zinaida Smutchak,

doctor of economic sciences, professor,
Head of the Department of Management of Aviation activity
Flight Academy of National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-6079-9227>
zinulechka@ukr.net

Oksana Ursol,

candidate of pedagogical sciences, associate professor,
associate professor of the department
of law and social and humanitarian disciplines
Flight Academy of National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-2819-0622>
ursol7@ukr.net

RUSSIAN AGGRESSION AS A FACTOR OF THE MIGRATORY CRISIS AND TRANSFORMATION OF LABOUR MARKET IN UKRAINE

Abstract. The article reveals the situation in the Ukrainian labour market, which developed as a result of the full-scale Russian invasion and the associated with international migration. The main trends of the labour market are described. Today, on the Ukrainian labour market, the demand for labour significantly exceeds its supply. As a result of the economic upheavals, accompanied by large-scale internal displacement and refugee flows, there is a huge loss of jobs and income. The economic damages associated with human losses as a result of the armed aggression of the Russian Federation are characterized. Attention is paid to migration as a key factor affecting the labour market. The need for short-term and long-term assistance to refugees and migrants who left Ukraine and other forcibly displaced persons was emphasized. Directions for updating the employment policy of the post-war economy are proposed. Large-scale labor migration of Ukrainians brings significant benefits to the economy, because it becomes a mechanism for reducing the level of poverty, unemployment and financial burden on the state, as well as a stabilizer of the macroeconomic situation in the country. However, the mass outflow of workforce, and in connection with full-scale war and the mass outflow of refugees, puts under a threat to the post-war recovery of the country, after

all the implementation of strategic plans and programs requires a sufficient number of workers resources. During hostilities and post-war reconstruction, state policy measures in the field of preservation and use of human capital should be as effective as possible. The migration of highly skilled labour is a rather big problem for Ukraine, which can turn into a national disaster.

Keywords: workforce; migration; international migration; labour market; forced displacements; internal displacements; military aggression; human capital.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. The problem of the loss of the country's human capital, which is caused by the departure of millions of Ukrainian citizens abroad in search of asylum due to military operations, as well as large-scale labour migration, is especially acute today, when the state is already planning reconstruction and recovery after the war. Critically important for the economy is the issue of the country's labour supply, as evidenced by the experience of foreign countries that conduct a systematic and coordinated policy of attracting immigrants to cover the labour shortage in their own labour markets. Ukraine significantly loses to other countries in attracting workforce, primarily due to the practical absence of a state migratory policy. Concentration on solving current problems and the lack of strategic planning can be very expensive for the economy, so it is necessary to develop mechanisms for the returning of labour migrants, refugees and the attraction of foreign workers to Ukraine. Undoubtedly, the main role in this process belongs to the state, which should create favourable conditions for such a «returning», stimulate business and local self-government also to participate in this process.

Analysis of recent research and publications. The modern theoretical and methodological basis of the study of migratory flows of the population is made up of numerous works of native and foreign scientists. In Ukraine, the works of A. Haydutskyi [20], K. Kononenko [18] are devoted to the study of migratory processes, problems of human trafficking and illegal migration are considered in the studies of A. Punda [17], A. Topchiya, T. Shevchenko [15] and other native researchers. Important studies on this issue are presented by the names of foreign scientists, such as B. Anderson, B. Rogali [14], S. Castles [19], P. Stalker [16] and many others. These scientists properly revealed the essence of the phenomenon of migration, its typology, regularities, factors, specificity and peculiarities of manifestation in various economic conditions.

However, the issues of regulating migratory flows (especially of an illegal nature) remain insufficiently studied due to lack of adequate awareness of this problem.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The purpose of the article is to analyze international labour migration and the related situation on the labour market in Ukraine, caused by the full-scale invasion of russia.

According to this goal, the article sets the following **tasks**: to analyze the situation in the Ukrainian labour market as a result of the full-scale russian invasion; to investigate the migratory activity of the population as a key factor affecting the labour market; to propose directions for updating the employment policy of the post-war economy.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In the modern conditions of the transformational economy and the full-scale invasion of russia, the problem of employment of the population of Ukraine, the creation of a labour market and the prevention of unemployment receives special attention. Note that the labour market occupies one of the main places among other markets, and the market situation is formed under the influence of the state of the economy, the way of management and structural changes, the technical and organizational level of the enterprise, the quantitative and qualitative balance of the means of production and the workforce. Under the conditions of the development of economic relations, the integration of Ukraine into the world community, the problem of formation and use of labour potential acquires special importance, since it reflects the state of society, industry, territory, enterprises, their viability and those trends that have developed due to the development of production and the system of social and labour relations Without realizing the potential of labour resources, it is practically impossible to ensure the effective use of technical, financial and informational resources. This indicates that solving issues related to the formation of research stages, objective assessment and analysis of the effectiveness of the use of labour potential in order to identify and take into account its existing and potential opportunities are extremely relevant today.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

To solve the set goal, theoretical methods of scientific research were used: *analytical* – for collecting, summarizing and processing scientific information regarding the state of development of migratory processes; *abstract-logical* – to

determine the motivational factors of population movements; *analogies and comparisons* – to determine measures of influence on labour migration; *generalization* – for formulating conclusions based on research results. Also general scientific methods such as synthesis, systematization are used in the study.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Russian aggression in Ukraine has caused a devastating humanitarian crisis, spurring the fastest forced displacement since World War II. After 24 February 2022, more than 5,23 million refugees fled fighting in neighboring countries, namely Poland, Romania, Moldova, Hungary and Slovakia. A significant number of refugees – more than 1.48 million people – left for other countries. At the same time, approximately 7,7 million people have become internally displaced due to the conflict (as of April 17, 2022) [1].

In general, according to estimates, up to 70% of the population of Ukraine was affected by hostilities [2]. In addition, 208,000 citizens of non-EU countries, including many migrant workers and students, fled Ukraine to neighboring countries. The Ukrainian economy has already suffered greatly from the aggression. Due to the damage to the infrastructure and the closing of businesses in many areas of the country, economic activity has stopped. According to some rough estimates, 50% of businesses have closed, and infrastructure facilities, buildings, roads, bridges, hospitals, schools and other tangible assets with a total value of 60 to 100 billion dollars. The US was damaged or destroyed in the first month of the conflict [3].

As a result of the closure of Ukrainian shipping in the Black Sea, grain exports from the country decreased by approximately 90%, and the total volume of exports decreased by half. As a result of these serious economic consequences, Ukraine's GDP is expected to decline significantly in 2022, with available estimates varying. In March 2022, the IMF estimated the losses at between 25% and 35%, while the World Bank projects losses in 2022 at 45% of GDP. If the protracted crisis continues and expands, 90% of the population may face poverty or the risk of poverty, the loss of 18 years of socio-economic achievements of Ukraine and a return to the level of poverty that was last recorded in 2004 [4]. In the context of the above, it should be noted that the geography of vacancies has also changed significantly: the share of vacancies for remote work has increased, and some Ukrainian companies are actively posting vacancies abroad (primarily in Poland).

It is worth noting that one of the tools of labour market regulation is the determination of optimal mechanisms for labour mobility regulation. Labour mobility is an organic feature of the workforce, which characterizes its readiness and ability to change workplaces under the influence of objective and subjective reasons. Among the forms of labour mobility are voluntary and forced, and among the types –

professional qualification, career (status), intra- and inter-organizational, branch and territorial. Territorial labour mobility associated with a change of residence is labour migration. Each of the mentioned forms of labour mobility can exist on two levels – potential and real.

To establish the relationship between these levels, it is necessary to determine the potential degree of readiness and ability of certain groups of the economically active population to change the workplace (for example, by conducting a survey) and analyze the main factors contributing to the transformation of potential mobility into real.

The deployment of hostilities forced a significant part of the population to leave their permanent place of residence: 22% changed their place of residence within Ukraine, in particular, among the population aged 18–24 and 25–34 years – 36% and 34% respectively, 6% were forced to go abroad population of Ukraine [5]. According to estimates of the United Nations Refugee Agency (UNHCR), five million Ukrainians have already crossed international borders from Ukraine. As of mid-March, 70,000 children became refugees in Ukraine every day. According to the United Nations Children's Fund (UNICEF), this means that 55 children fled the country every minute, that is, almost one child every second [6]. An accurate assessment of the international distribution of forced migrants from Ukraine is currently impossible, as migrants change their plans and country of destination, sometimes not even registering for temporary protection, but using the right to stay in EU countries for 90 days without registration. Another social and humanitarian challenge to the distribution of available and potential labour is internal displacement. According to the estimates of the International Organization for Migration, in the first month of the war, 6,48 million people became internally displaced persons in Ukraine, among whom the share of the most socially vulnerable groups is significant [7].

Due to the duration of the hostilities, these numbers are not final, but the delay in time increases the likelihood that internally displaced persons will change their place of residence and look for permanent housing and employment. All this will lead to a change in the structure of labour supply and demand, which is a new challenge for the post-war labour market. As a result of economic upheavals, accompanied by large-scale internal population movements and refugee flows, there are huge losses of jobs and incomes of the population. According to ILO estimates, in the current situation of the active phase of the conflict, compared to the situation before the conflict, 4,8 million jobs have been lost, which is 30% of the jobs that existed in Ukraine before the beginning of the conflict. An immediate cessation of hostilities could rapidly improve the situation and restore 3,4 million jobs, reducing employment losses to 8,9%.

In the event of further military escalation, employment losses could rise even further, up to 7 million jobs, or 43,5%. In addition, the crisis had a significant impact on the Ukrainian social security system, which was reflected in an increase in expenses and a decrease in income. In the context of the above, it is worth noting the economic losses associated with human losses as a result of the armed aggression of the Russian Federation. According to the State Statistics Service, GDP per person in 2021 amounted to UAH 131,944. According to the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, as of April 24.2022; 5,718 cases of death or injury of civilians were recorded in Ukraine: 2,665 dead and 3,053 wounded. According to the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, as of April 25.2022, the number of people who left Ukraine since the beginning of the war reached 5,3 million people. Taking into account the given data and assuming that the share of irreversible migrants will be about 50%, the total amount of economic losses related to the human losses of the war will amount to UAH 348,5 billion, or 6,3% of GDP. And this is only in one year. In ten years, this is already 3,5 trillion. hryvnias not received by the economy. Or \$116 billion. (according to the NBU exchange rate, UAH 29,25/dollar). This is in addition to the destroyed housing stock of 115 billion dollars, as well as to the losses of industrial enterprises and unearned profits – another 200–250 billion dollars.

The number of refugees and forcibly displaced persons who left Ukraine for neighbouring countries is approximately 5,23 million. According to ILO estimates, about 1,2 million people worked out of the total number of refugees before the start of the aggression. Two-thirds of them have a higher education, and 49% are employed in professions that require high qualifications. Most of the refugees are women with children. If hostilities in Ukraine continue, refugees will have to remain in exile for longer, which will cause an additional burden on the labour markets and social protection systems of neighbouring countries. In the absence of the necessary measures, the overall unemployment rate in many of these countries will increase significantly. Millions of refugees moved to neighbouring countries. Despite signs of population mobility and some significant movement westward, a limited number of refugees return home.

There is now a high likelihood that the crisis will drag on, with the UN predicting a continued rise in the number of refugees in the coming months. If the escalation of hostilities forces refugees to stay in host countries longer than expected, they may seek employment in those countries' labour markets. Among the refugees, mostly women, children and people over 60 years old. According to ILO estimates, of the total number of refugees, approximately 2,75 million are of working age. Of these, 43,5%, or 1,2 million, were working before the conflict began, and during the conflict they quit or lost their jobs. More than 87% of

previously employed refugees worked full-time. The vast majority (88%) were employees of enterprises, and the remaining 12% were self-employed. Two thirds have a higher level of education. Almost half (49%) were engaged in high-skilled work, and only 15% were represented in low-skilled occupations.

Ukrainian migrants bring benefits to the economy, and the main one is the stability of the national currency. After all, investments in Ukraine are small, and imports significantly exceed foreign exchange earnings from exports. For example, only in 2019–2021, thanks to migrants' remittances, the balance of payments balance was plus 8 billion US dollars. Without these such transfers, the balance would be negative and equal to minus 30 billion dollars. Migration also helps reduce the level of poverty and reduce the number of unemployed [20].

Poland faces the most acute problem of integrating refugees into the labour market – even from the point of view of their number only: according to estimates, currently there are 410,000 previously employed refugees living in the country, including 200,000 highly skilled, 146,000 medium-skilled, and 64,000 low-skilled. refugees who worked in Ukraine before the beginning of the conflict. Approximately 140,000 Ukrainians who lost their jobs during the hostilities are in Romania. The most difficult thing abroad now is for migrant workers who work illegally. Because they voluntarily deprive themselves of all rights and cannot use the social support of the country where they are. In European countries, there is a fairly high level of medical and social insurance, which reliably protects not only citizens, but also those who are officially employed. The terms of employment, which are written in the employment agreement, cannot be too strict, otherwise they can be challenged. When labour migrants choose a work schedule of 10–12 hours a day, it is often not a requirement of the employer, but their desire to earn more.

It should be noted that it is profitable for foreign employers to deal with illegal migrant workers, because persons who have arrived in the country for the purpose of earning money on illegal grounds do not have legal and social protection. Moreover, they are forced to accept any work – seasonal, difficult and dangerous; the tariff rates that are set for them are much lower than for citizens of their country. Foreign labour migrants from Ukraine in many countries are forced to work long hours and under harmful working conditions, have limited or no access to medical care and social protection, are unprotected from low wages, occupational injuries, and illnesses. Today, the demand for work in the Ukrainian labour market significantly exceeds its supply. According to the State Employment Service, in April, 283,356 unemployed people applied for 25,326 vacancies, i.e. the competition for one job was almost 12 people. According to the portal *grc.ua*, the level of competition for one workplace in

April was somewhat lower and amounted to 7 people on average. Nevertheless, there are professional areas in which this indicator is much higher due to the almost complete lack of job offers [13].

The largest numbers of vacancies are open for specialists in the field of sales (18,6%), in the field of IT, the Internet (13,5%), for specialists in the field of transport and logistics (9%), working personnel (8,8%), in construction (5,9%), in medicine and pharmaceuticals (5,3%). These specialists, in addition to specialists in the field of construction, were most in demand since the beginning of the war. As for builders and other specialists in the field of construction, the positive dynamics of the increase in job offers for them began to be traced from April 2022. It is now most difficult to find work for lawyers, insurers, service workers, security guards, teachers and scientists, domestic staff, specialists who worked in the field of automobile business, purchases. Vacancies are the least relevant for them now. Refugees and migrants who have left Ukraine and other forcibly displaced persons need assistance in the short and long term, including access to the labour market and social protection, as provided for in the 2016 ILO Tripartite Guidelines on Access for Refugees and Other forcibly displaced persons to the labour market and ILO Recommendation No 205 [8].

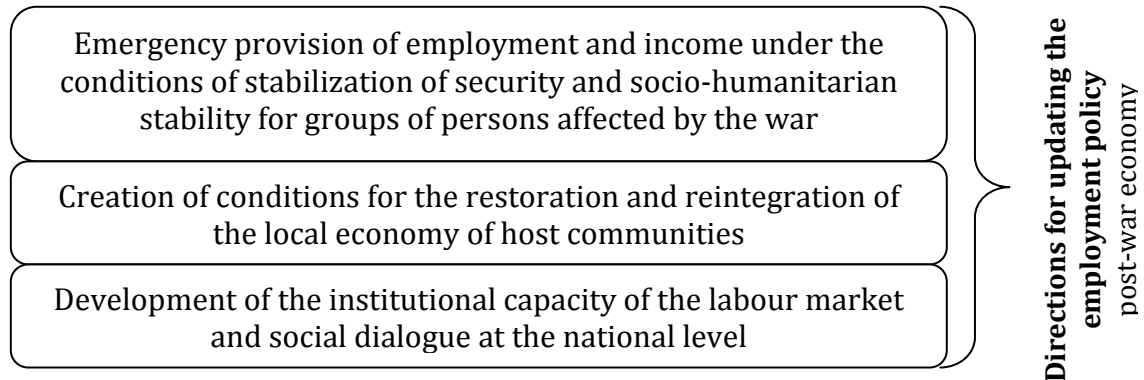
Such assistance can be grouped along five main dimensions:

- providing refugees and displaced persons with social protection, including cash payments, in order to provide them with a stable income and access to health care services;
- ensuring the exchange of Ukrainian currency for the currency of the host country: the central banks of some countries neighbouring Ukraine have expanded their SWOP lines with a fixed exchange rate;
- ensuring childcare and access to schooling to minimize long-term human capital losses and allow parents to enter the labour markets of host countries;
- promoting integration into formal labour markets by minimizing legal obstacles and facilitating the recognition of prior education, work experience and qualifications of refugees, migrants and other forcibly displaced persons;
- providing job search assistance through public employment services of host countries, which can play a crucial role in identifying refugees' professional skills and applying these skills according to the needs of the host country's labour market, as well as in facilitating refugees' job search.

It should be emphasized that the labour market policy should be bipolar and focus on both the internal segment and the external segment – forced migrants outside the country. Regarding the internal labour market: despite its significant gaps, imbalances, huge losses caused by the war, it is necessary to

create conditions for the development of internal mobility in all the above-mentioned forms. Obviously, during the recovery period, there will be a demand for labour related to overcoming the consequences of the destruction of the economy, rebuilding territories, enterprises, and the housing stock. This will require labour displacement. At the same time, revival must take place on a new basis, which will cause the need for new knowledge and skills. In parallel, it is necessary to carry out structural transformation of the economy with corresponding transformations of the labour market. Opportunities to restore the economy and the social and labour sphere should be sought even during military operations – in territories not involved in the conflict. Any opportunities should be used for the revival of institutions, markets and enterprises; infrastructure reconstruction; restoration of trust and expectations. At the end of hostilities, the dividends of peace should be used to improve the life and well-being of the population. The most important thing for the rapid recovery of the economy is the provision of jobs and opportunities for decent employment. This already requires the formulation of the main principles and directions of the updated employment policy of the post-war economy, which should include three main directions (see fig.).

Fig. Directions for updating the employment policy of the post-war economy

The first should focus on emergency provision of employment and income under the conditions of stabilization of security and socio-humanitarian stability for groups of persons affected by the war. The second direction should provide for the creation of conditions for the restoration and reintegration of the local economy of the host communities. And the last direction of the creation and development of jobs should be based on the principles of the concept of decent work and provide for the development of the institutional capacity of the labour market and social dialogue at the national level

The success of the restoration of the social and labour sphere is the basic principles of creating and supporting national leadership, forming economic conditions for reducing the level of conflict and tension in post-war society, which reduces the level of spending on security measures and significantly reduces the level of criminalization of society. The introduction of specially targeted measures aimed at creating jobs specifically for the youth who will be released from the ranks of the Armed Forces of Ukraine during the war and immediately after the establishment of peace should be an economic and political imperative of the state employment policy and donor allocations.

In addition, efforts should be directed to the preservation and stabilization of enterprise personnel. Considerable reserves in this direction include flexible forms of labour organization and its payment. Preservation of the human potential of the state is its highest target priority. In the period of military actions and in the times of post-war reconstruction, measures of state policy in the field of preservation and use of human capital should be as effective as possible. Ensuring the mobility of the workforce, which determines the level of adaptability to changes in working conditions and contributes to meeting the needs of enterprises in the workforce, remains important for attracting the workforce to the field of employment in wartime and the period of economic recovery.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

The migration of highly qualified labour force is a rather big problem for Ukraine, which can turn into a national disaster. The lack of sufficient and unambiguous information on the scale and regional characteristics of the migration of Ukrainians abroad and the quantitative flows of migratory capital, the size of which constitutes a significant share of the social and investment financial resources of the country, is particularly relevant. The situation is not threatening for current generations, as we now have the positive effect of filling the budget with remittances from labour migrants. But in the long term, when labour migrants acquire the status of emigrants and join the numerous Ukrainian diaspora, this effect will gradually lose its significance.

It is worth emphasizing that labour migration is resorted to not only by persons placed in hopeless conditions due to a difficult socio-economic situation and military aggression by Russia. Modular surveys prove that the profile of a migrant's personal qualities includes such traits as activity, initiative, and purposefulness, readiness to invest and overcome numerous difficulties. It is the profile of a potential entrepreneur. And, most importantly, migrant workers

have the ability to integrate into a foreign economic and cultural environment. Therefore, the still unresolved problem of the return of labour migrants is complicated by a new requirement for the development of a high-quality, effective, bureaucracy-free, discrimination, and underfunding system for the reintegration of labour migrants, which determines **the prospects for further research**.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022). *Cedos monitoring*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/7jwh0x> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [2] Think Tank reports on the invasion of Ukraine. [Online]. Available: <https://is.gd/g5Sbkl> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [3] The Development Impact of the War in Ukraine: Initial Projections. [Online]. Available: <https://is.gd/W7pxkn> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [4] IMF, Ukraine: Request for Purchase under the Rapid Financing Instrument and Cancellation of Stand-by Arrangement – Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine, March. 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/5F5seL> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [5] Relief Web, Ukraine Humanitarian Crisis: Topics. [Online]. Available: <https://is.gd/dEuExc> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [6] «Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term», The Vienna Institute for International Economic Studies Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, *Policy Notes and Reports*, No. 59, April 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/zdj7hy> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [7] ReliefWeb, The Development Impact of the War in Ukraine: Initial projections, 16 March, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/UqnNim> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [8] World Bank estimates Ukraine physical damage at roughly \$60 billion so far, David Lawder and Chris Gallagher, 21 April, 2022. *Reuters*. [Online]. Available: <https://is.gd/qzTl9F> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [9] UNDP's response: WAR IN UKRAINE. *UNDP*. [Online]. Available: <https://is.gd/rdLDrC> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [10] Ukraine Refugee Situation, as at 24 April, 2022. *UNHCR*. [Online]. Available: <https://is.gd/pQsDtQ> Дата звернення: Серп. 10, 2022.

- [11] Key messages, 6 April 2022. EU-citizens have also left the country, however so far there are no numbers available on how many. *UNITED NATIONS IN UKRAINE*. [Online]. Available: <https://is.gd/eyL4xA> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [12] Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2022: War in the Region, April, 2022. *World Bank*. [Online]. Available: <https://is.gd/eUzj9M> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [13] Державна служба зайнятості. *Офіційний сайт*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.dcz.gov.ua> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [14] В. Anderson, В. Rogaly, *Forced Labour and Migration to the UK, Study prepared by COMPAS in collaboration with the Trades Union Congress*. 2005, 8.
- [15] А. Топчій, Т. Шевченко, *Висвітлення в засобах масової інформації проблеми торгівлі людьми*. 2007. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/hoMG1r> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [16] Р. Stalker, *Workers without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. 2000.
- [17] А. В. Пунда, «Основні причини та передумови торгівлі людьми в Україні», *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 12, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/h7h7HX> Дата звернення: Серп. 10, 2022.
- [18] *International Security Environment: Challenges and Threats to Ukraine's National Security* / В. А. Parakhonsky, G. M. Yavorskaya, O. O. Reznikova, K. A. Kononenko, Ed. NISD, 2013.
- [19] S. Castles, «Global trends and problems. International migration in the early 21st century: global trends and problems», *International Journal of Social Sciences*, № 032, p. 27–42, 2001.
- [20] А. Гайдучський, «Проблеми та перспективи повернення мігрантів в Україні», *Економіка та суспільство*, № 37, с. 73–78, 2022.

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ЯК ФАКТОР МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Смутчак Зінаїда Василівна,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту авіаційної діяльності
Льотної академії Національного авіаційного університету.
Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-6079-9227>
zinulechka@ukr.net

Урсол Оксана Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін
Льотної академії Національного авіаційного університету.
Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-2819-0622>
ursol7@ukr.net

Анотація. У статті розкривається ситуація на українському ринку праці, яка склалася внаслідок повномасштабного російського вторгнення та пов'язана з міжнародною міграцією. Зазначено основні тенденції ринку праці. Сьогодні на українському ринку праці попит на робочу силу значно перевищує її пропозицію. У результаті економічних потрясінь, що супроводжуються масштабними внутрішніми переміщеннями і потоками біженців, відбувається величезна втрата робочих місць і доходів. Охарактеризовано економічні збитки, пов'язані з людськими втратами внаслідок збройної агресії російської федерації. Приділено увагу міграції як ключовому фактору, що впливає на ринок праці. Наголошено на необхідності допомоги у короткостроковій та довгостроковій перспективі біженцям та мігрантам, які виїхали з України, та іншим вимушено переміщеним особам. Запропоновано напрями оновлення політики зайнятості повоєнної економіки. Масштабна трудова міграція українців приносить значну користь економіці, адже стає механізмом зниження рівня бідності, безробіття та фінансового навантаження на державу, а також стабілізатором макроекономічної ситуації в країні. Проте масовий відтік робочої сили, а у зв'язку з повномасштабною війною і масовий відтік біженців, ставить під загрозу післявоєнне відновлення країни, адже реалізація стратегічних планів і програм вимагає достатньої кількості робочих ресурсів. У період воєнних дій та післявоєнної відбудови заходи державної політики у сфері збереження та використання людського капіталу мають бути максимально ефективними. Міграція висококваліфікованої робочої сили є досить великою проблемою для України, яка може обернутися національною катастрофою.

Ключові слова: робоча сила; міграція; міжнародна міграція; ринок праці; вимушені переміщення; внутрішні зміщення; військова агресія; людський капітал

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Vymushena mihratsiia i viina v Ukraini (24 liutoho – 24 bereznia 2022). Cedos monitoring. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/7jwh0x> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [2] Think Tank reports on the invasion of Ukraine. [Online]. Available: <https://is.gd/g5Sbkl> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [3] The Development Impact of the War in Ukraine: Initial Projections. [Online]. Available: <https://is.gd/W7pxkn> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [4] IMF, Ukraine: Request for Purchase under the Rapid Financing Instrument and Cancellation of Stand-by Arrangement – Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine, March. 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/5F5seL> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [5] Relief Web, Ukraine Humanitarian Crisis: Topics. [Online]. Available: <https://is.gd/dEuExc> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [6] «Russia's Invasion of Ukraine: Assessment of the Humanitarian, Economic and Financial Impact in the Short and Medium Term», The Vienna Institute for International Economic Studies Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Policy Notes and Reports, No. 59, April 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/zdj7hy> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [7] ReliefWeb, The Development Impact of the War in Ukraine: Initial projections, 16 March, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/UqnNim> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [8] World Bank estimates Ukraine physical damage at roughly \$60 billion so far, David Lawder and Chris Gallagher, 21 April, 2022. Reuters. [Online]. Available: <https://is.gd/qzTl9F> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [9] UNDP's response: WAR IN UKRAINE. UNDP. [Online]. Available: <https://is.gd/rdLDrC> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [10] Ukraine Refugee Situation, as at 24 April, 2022. UNHCR. [Online]. Available: <https://is.gd/pQsDtQ> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [11] Key messages, 6 April 2022. EU-citizens have also left the country, however so far there are no numbers available on how many. UNITED NATIONS IN UKRAINE. [Online]. Available: <https://is.gd/eyL4xA> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [12] Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2022: War in the Region, April, 2022. World Bank. [Online]. Available: <https://is.gd/eUzj9M> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.

- [13] Derzhavna sluzhba zainiatosti. Ofitsiinyi sait. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.dcz.gov.ua> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [14] B. Anderson, B. Rogaly, Forced Labour and Migration to the UK, Study prepared by COMPAS in collaboration with the Trades Union Congress. 2005, 8.
- [15] A. Topchii, T. Shevchenko, Vysvitlennia v zasobakh masovoi informatsii problemy torhivli liudmy. 2007. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/hoMG1r> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [16] P. Stalker, Workers without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration. 2000.
- [17] A. V. Punda, «Osnovni prychny ta peredumovy torhivli liudmy v Ukraini», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 12, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/h7h7HX> Data zvernennia: Serp. 10, 2022.
- [18] International Security Environment: Challenges and Threats to Ukraine's National Security / B. A. Parakhonsky, G. M. Yavorskaya, O. O. Reznikova, K. A. Kononenko, Ed. NISD, 2013.
- [19] S. Castles, «Global trends and problems. International migration in the early 21st century: global trends and problems», International Journal of Social Sciences, № 032, p. 27–42, 2001.
- [20] A. Haidutskyi, «Problemy ta perspektyvy povernennia mihrantiv v Ukrainy», Ekonomika ta suspilstvo, № 37, s. 73–78, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
25 серпня 2022 року*

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-141-159](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-141-159)

УДК 351:628.1:331

Крилов Максим Сергійович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

krilov@ukr.net

ПОНЯТТЯ ТА БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ВОДОВІДВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджуються основні поняття та базові принципи публічного регулювання сфери водовідведення в Україні. Наведено визначення основних понять, які зумовлюють належне функціонування сфери водовідведення та її публічного регулювання, таких як «водовідведення», «централізоване водовідведення», «система централізованого водовідведення», «нецентралізоване водовідведення», «система нецентралізованого водовідведення», «послуга з централізованого водовідведення», «стічні води», «регулювання», «державне регулювання», «публічне регулювання», «публічне регулювання сфери водовідведення». Виявлено законодавчі прогалини у визначенні основних понять досліджуваної сфери, надано пропозиції щодо їх врегулювання. Визначено, що мета публічного регулювання сфери водовідведення формується з урахуванням соціального, екологічного та економічного факторів. Проаналізовано наукові підходи до визначення принципів державної політики, державного управління, державного регулювання, публічного адміністрування, а також принципів державної політики у сфері водопостачання та водовідведення, державного регулювання природних монополій, закріплені в законах України, а також запропоновані в законопроекті про водовідведення. Описано загальні та специфічні принципи державної політики у сфері водопостачання та водовідведення в Україні. Здійснено аналіз міжнародних принципів управління та регулювання у сфері водопостачання та водовідведення. Зокрема, принципи, які передбачають розвиток стратегії «*Good governance*», принципи з ефективного управління водними ресурсами Організації економічного співробітництва та розвитку, принципи впровадження ефективного

регулювання сфери інфраструктури в нестабільних умовах Світового банку. З урахуванням проведеного вивчення різних наукових підходів, нормативних визначень, міжнародного досвіду запропоновано систему принципів публічного регулювання сфери водовідведення, яка складається із загальних та спеціальних принципів.

Ключові слова: водовідведення; каналізація; стічні води; публічне регулювання; державне регулювання; принципи публічного регулювання.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Сучасний стан сфери водовідведення в Україні свідчить про наявність у ній кризи, що зумовлено як накопиченими за попередні роки технічними, економічними, правовими, екологічними, соціальними проблемами, так і наслідками неефективного управління та регулювання. Проблеми сталого розвитку сфери водовідведення вказують на важливість їх розв'язання завдяки ефективному здійсненню публічного управління та регулювання в Україні. В умовах сьогодення відкриваються нові можливості для перегляду та реформування сучасної системи публічного управління та регулювання сфери водовідведення. В такому випадку дуже важливим насамперед є чітке визначення понять та принципів публічного регулювання сфери водовідведення, оскільки поняття відображають істотні властивості, зв'язки, необхідні ознаки публічного регулювання сфери водовідведення, а принципи є вихідними ідеями, що визначають напрям його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного управління і регулювання, регіонального управління, регулювання природних монополій, сфери житлово-комунального господарства, в тому числі сфери водопостачання та водовідведення, розкрито в працях таких вітчизняних дослідників: В. Авер'янова [5], В. Базилевича [6], О. Берданової [7], В. Вакуленка [11], В. Бодрова [8], В. Венгера [12], І. Дегтярьової [17], Н. Олійник [23], Г. Семчука [32], О. Ігнатенка [22], Ю. Ковбасюка [20] та ін.; пізнанню понять та принципів державного регулювання, публічного управління та адміністрування присвячені праці О. Шатила [35], В. Щербини [37], Н. Шури [36], А. Азарової [31], О. Скидана [30], З. Бурик [10], Ю. Орел [24], В. Гриньової [16], Л. Дідківської [19] та ін.

Однак дослідження науковців щодо публічного регулювання у сфері водовідведення не розкривають всіх понять та базових принципів, необхідних для ефективного функціонування галузі, що зумовлює актуальність даної проблематики.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є визначення основних понять та базових принципів публічного регулювання сфери водовідведення в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- визначити основні поняття, які зумовлюють належне функціонування сфери водовідведення в Україні та її публічного регулювання;
- визначити комплекс базових принципів публічного регулювання сфери водовідведення в Україні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання та загальнонаукові методи пізнання. Теоретичною базою дослідження є наукові та літературні джерела, праці вітчизняних і зарубіжних учених та відповідні наукові дослідження, а також законодавчі та нормативно-правові акти, що встановлюють правові та організаційні основи суспільних відносин у сфері водовідведення в Україні та її публічного регулювання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі дослідження використано емпірично-теоретичний метод заснований на вивченні літератури та інших джерел; аналізі та синтезі даних; структурний метод; порівняльного аналізу; абстрактно-логічного узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Визначення механізмів регулювання сфери водовідведення неможливе без чіткого визначення основних понять та принципів.

Поняття та базові принципи публічного регулювання сфери водовідведення формуються з огляду на наявні проблеми, стратегії розвитку сфери водовідведення, цілі її досягнення, стан реформування галузі тощо, зокрема на основі системного підходу. Тому дослідження публічного регулювання сфери водовідведення потребує насамперед уточнення комплексу базових понять, які дозволяють визначити його особливості та сутнісні характеристики, зокрема таких, як «водовідведення», «централізоване водовідведення», «система централізованого водовідведення», «нецентралізоване водовідведення», «система нецентралізованого водовідведення», «послуга з централізованого водовідведення», «стічні води», «регулювання», «державне

регулювання», «публічне регулювання» і, нарешті, «публічне регулювання сфери водовідведення».

Згідно із Законом України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» *водовідведення* – це сфера господарської діяльності із збирання, транспортування та очищення стічних вод за допомогою систем централізованого водовідведення або інших споруд відведення та/або очищення стічних вод [28].

В енциклопедіях та технічній літературі під поняттям «водовідведення» визначено:

- сукупність санітарних заходів і технічних пристроїв, які забезпечують відведення стічних вод за межі населеного пункту або промислового підприємства за допомогою промислової, побутової внутрішньої та зовнішньої каналізації; послугу, яка передбачає відведення стічних вод з кожної квартири (приватного будинку) за допомогою санітарно-технічних приладів та каналізаційної мережі [21, с. 137];

- технологічний процес, сукупність заходів щодо забезпечення видалення стічних вод за межі населеного пункту або промислового підприємства (комплекс інженерних заходів щодо організації збирання, транспортування, очищення та знезаражування стічних вод, що використовувалися для певних потреб і набули додаткового забруднення) [9], [14, с. 9], [33];

- каналізування, питома кількість стічних вод, що приймається за нормою на одного жителя при проектуванні систем каналізації [15, с. 59].

Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» розрізняє централізоване і нецентралізоване водовідведення, але, при цьому, регулює лише централізоване водовідведення:

- «*централізоване водовідведення*» – це господарська діяльність із відведення та очищення стічних вод за допомогою системи централізованого водовідведення;

- «*система централізованого водовідведення*» – це сукупність технічних засобів, включаючи мережі, споруди, устаткування (пристрої), для централізованого відведення та очищення стічних вод, що пов'язані єдиним технологічним процесом [28].

Поняття «нецентралізоване водовідведення», як ми вже зазначили, в Законі України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» не наводиться. Відповідно і сфера нецентралізованого водовідведення в Україні не регулюється цим Законом, хоча спроби запровадити регулювання є. Зокрема, проектом Закону «Про

водовідведення стічних вод населених пунктів» за реєстраційним № 6478 від 28.12.2021 р. запропоновані наступні визначення понять:

- *«нецентралізоване водовідведення»* – це діяльність із збирання, транспортування та/або очищення і скидання стічних вод, що провадиться суб'єктами господарювання за допомогою об'єктів водовідведення чи окремих споруд;

- *«система нецентралізованого водовідведення»* – це сукупність об'єктів водовідведення для збирання, транспортування та/або очищення та скидання стічних вод від окремих споживачів або груп споживачів [26].

На наш погляд, поняття *«система нецентралізованого водовідведення»* може бути сформульоване таким чином: нецентралізованою системою водовідведення є сукупність об'єктів водовідведення для збирання, транспортування та/або очищення та скидання стічних вод (споруди та пристрої, вигрібні ями та септики тощо), які не підключені (технологічно не приєднані) до централізованої системи водовідведення, призначені для прийому та накопичення стічних вод. Таке трактування дозволить охопити всі види діяльності нецентралізованого водовідведення, що підлягають регулюванню.

Відповідно до ст.5 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» централізоване водовідведення є комунальною послугою – результатом господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та/або перебування осіб у житлових і нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил, що здійснюється на підставі відповідних договорів про надання комунальних послуг [27].

Основним компонентом водовідведення є стічні води. Від того, що закладено нормотворцем в поняття «стічні води» залежать склад послуг з водовідведення, особливості сфери водовідведення, її ефективне функціонування та прийняття правильних управлінських рішень. Зокрема, Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» не містить визначення поняття «стічні води» та їх класифікацію. Поняття «вода стічна» визначено Водним кодексом України, як вода, що утворилася в процесі господарсько-побутової і виробничої діяльності (крім шахтної, кар'єрної і дренажної води), а також відведена із забудованої території, на якій вона утворилася внаслідок випадання атмосферних опадів [13]. В залежності від походження стічні води поділяються на чотири основні категорії: 1) господарсько-побутові; 2) виробничі (промислові); 3) сільськогосподарські; 4) дощові (поверхневі, зливові) [15, с.215]. Відповідно, Водним кодексом України передбачена можливість

водовідведення стічних вод і через каналізаційну мережу, і через зливну (поверхневу) каналізацію. Разом з тим, стічні води, отримані та зібрані у вигляді атмосферних опадів (дощові, снігові), не підпадають під регулювання Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення». На відміну, у більшості країн ЄС до послуг з водопостачання та водовідведення відносять послугу з управління дощовими водами, захисту від повені та рекультивації водопостачання [4].

В Україні системи поверхневого водовідведення визначають як складові елементи різних об'єктів благоустрою територій населених пунктів та за їх межами, основною метою яких є інженерний захист територій від підтоплення та затоплення. Призначенням систем поверхневого водовідведення є забезпечення сприятливих умов проживання населення та функціонування інфраструктури населених пунктів з метою інженерного захисту цих територій від затоплення та підтоплення поверхневими стічними водами, збору та відведення на очисні споруди найбільш забрудненої частини поверхневого стоку, який утворюється в періоди випадіння дощів, танення снігу або від мийки, в аварійних ситуаціях при проривах водопровідних та каналізаційних колекторів, витоках із водосховищ, гасінні пожеж, при поливанні вулиць та доріг тощо [22, с. 8; 37–38], [25].

На нашу думку, важливим є визначення поняття «*стічних вод*» в Законі України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», а також доповнення нормами щодо складу і властивості стічних вод, їх класифікації за походженням тощо.

Таким чином, підсумуємо, що *сфера водовідведення* – це широке поняття, яке включає в себе саму сферу господарства та основні її елементи: стічні води та їх класифікацію, об'єкти (споруди, устаткування, пристрої, системи, заходи, процеси тощо) та суб'єкти господарської діяльності із збирання, транспортування та очищення стічних вод, а також супутні сфери (водопостачання, житлово-комунальне господарство, відходи, екологія, охорона здоров'я, промисловість тощо), відносини та фактори (управлінський і регулюючий, економічний, екологічний, соціальний, технічний тощо), які впливають на її функціонування.

Для прийняття конкретних публічно-управлінських рішень дуже важливим є врахування та визначення понять всіх елементів сфери, оскільки публічне регулювання сфери водовідведення направлене на вирішення важливих питань захисту прав людини на санітарію, забезпечення доступності життєво необхідної послуги з водовідведення, екологічної безпеки, економічного розвитку тощо.

Тому регулюючий фактор, який впливає на сферу водовідведення через органи державної влади, органи місцевого самоврядування, споживачів, громадські організації тощо, заслуговує окремої уваги.

За визначенням Енциклопедичного словника з державного управління «*регулювання*» – це спосіб управління зі зворотним зв'язком, що ґрунтується на виявленні відхилення об'єкта від програмної траєкторії і виробленні та здійсненні впливу для повернення об'єкта на цю траєкторію; здійснюється за допомогою правил і обмежень, охоплює контроль, заохочення і планування [20, с. 614].

Державне регулювання визначається як сукупність цілеспрямованих форм, методів і напрямів впливу, що застосовуються органами державного управління для впорядкування системи суспільно-економічних відносин з метою стабілізації і пристосування існуючої суспільно-політичної системи до умов, що змінюються; діяльність, спрямована на коригування роботи системи (елементів системи) з метою забезпечення досягнення системою (елементами системи) такого стану, який забезпечує її (їх) роботу відповідно до визначених характеристик; цей вид діяльності розглядається як регуляційний процес, метою якого є досягнення відповідного рівня взаємодії та злагодженості окремих частин [20, с. 148].

Відповідно, публічне регулювання – це вплив публічних органів (органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій тощо) на систему суспільно-економічних відносин з метою її коригування для досягнення відповідного рівня.

З огляду на вище викладені поняття та керуючись системним підходом, пропонуємо власне визначення поняття «*публічне регулювання у сфері водовідведення*» – це цілеспрямований вплив органів публічної влади та суб'єктів громадянського суспільства за допомогою правових, організаційних, фінансових, інформаційних та інших важелів на відносини у сфері водовідведення для забезпечення справедливого і рівного доступу до послуг водовідведення, захисту екологічної системи, вироблення послуг водовідведення належної якості, в достатньому обсязі за економічно обґрунтованими цінами.

Так, коло суб'єктів регулювання є дуже широким, це органи державної влади, які формують та реалізують державну політику у сфері водовідведення, органи місцевого самоврядування, на території яких розміщено об'єкти водовідведення, підприємства водовідведення, споживачі послуг з водовідведення, громадські організації тощо.

Основною метою публічного регулювання сфери водовідведення, на нашу думку, є: забезпечення та захист права людини на санітарію та

водовідведення (соціальний фактор), забезпечення екологічної безпеки населення, збереження та забезпечення раціонального використання водних ресурсів (екологічний фактор), недопущення необґрунтованого підвищення цін або обмеження доступу до послуг з водовідведення належної якості (економічний фактор).

Особливе значення для публічного регулювання сфери водовідведення мають принципи, які є фундаментальними засадами, що визначають найважливіші правила організації та здійснення публічного регулювання. Поняття «принцип» (від лат. *principium* – початок, основа) означає: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеології; засада; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хтось у житті і поведінці [34].

За визначенням, наданим в Енциклопедії державного управління, «принцип» – це основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи права, державного устрою тощо. Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. У державному управлінні принцип розглядається як прояви закономірностей, відношення або взаємозв'язки суспільно-політичного характеру і інших груп елементів державного управління, відображені у вигляді певного наукового положення, що застосовується в теоретичній і практичній діяльності людей у сфері державного управління [20, с. 560–561].

Традиційно принципи державної політики поділяються на загальні (універсальні) та галузеві (специфічні). Універсальні принципи застосовуються в усіх видах державної політики. До них відносять: об'єктивність; конкретність; оптимальність; зворотні зв'язки; відповідність юридичним нормам тощо. Галузеві принципи діють в управлінні окремими сферами суспільства або застосовуються лише в державній політиці, політиці політичних партій та громадсько-політичних організацій [18, с. 17].

Базовими принципами державної політики у сфері водопостачання та водовідведення в Україні, визначеними Законом України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» є принципи: державного управління і регулювання відносин у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення; пріоритетності питного водопостачання перед іншими видами спеціального водокористування;

гарантованого першочергового забезпечення питною водою населення для забезпечення питних, фізіологічних, санітарно-гігієнічних та побутових потреб; раціонального використання питної води; науково обґрунтованого нормування якості питної води, нормативів її споживання та формування тарифів на послуги централізованого водопостачання і водовідведення; наближення технологій виробництва питної води, нормативів щодо очищення стічних вод, а також засобів вимірювання і методів оцінки до відповідних нормативів, технологій, засобів і методів, прийнятих у Європейському Союзі; запобіжного характеру заходів щодо охорони джерел і систем питного водопостачання; дотримання оптимального балансу використання поверхневих і підземних вод для питного водопостачання; обов'язковості державної експертизи і оцінки експлуатаційних запасів підземних вод для питного водопостачання; обов'язковості оцінки впливу на довкілля і державної санітарно-епідеміологічної експертизи проєктів господарської, інвестиційної та іншої діяльності, яка може негативно вплинути на стан джерел і систем питного водопостачання; економічного стимулювання раціонального використання питної води споживачами; невідворотності відповідальності у разі порушення законодавства у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення; відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення законодавства у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення; забезпечення вільного доступу до інформації про якість питної води, стан джерел та систем питного водопостачання та водовідведення, порядку формування нормативів питного водопостачання та тарифів на послуги централізованого водопостачання і водовідведення; додержання єдиних правил і норм усіма суб'єктами відносин у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення; ліцензування господарської діяльності із централізованого водопостачання та водовідведення; заборони відключення об'єктів питного водопостачання та централізованого водовідведення від системи енерго-, газо-, тепlopостачання як об'єктів життєзабезпечення і стратегічного значення [28].

У проєкті Закону «Про водовідведення стічних вод населених пунктів» за реєстраційним № 6478 від 28.12.2021 р. пропонуються такі базові принципи державної політики у сфері водовідведення: державного управління і регулювання відносин у сфері водовідведення; формування економічно обґрунтованих тарифів на послуги з централізованого водовідведення; запобіжного характеру заходів щодо охорони поверхневих вод, підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод та

територіального моря; проведення експертизи проєктів господарської, інвестиційної та іншої діяльності у сфері водовідведення; додержання єдиних правил і норм усіма суб'єктами відносин у сфері водовідведення; ліцензування господарської діяльності із централізованого водовідведення; заборони відключення об'єктів водовідведення стічних вод населених пунктів від системи енерго-, газо-, водо-, тепlopостачання як об'єктів життєзабезпечення і підвищеної небезпеки [26].

Принципи управлінської діяльності розділяють на: 1) загальні принципи застосування методів для всього управлінського процесу, такі як: принцип поєднання методів різної змістовної природи (наприклад, економічних, соціально-психологічних, адміністративних та ін.); принцип адекватності, тобто відповідності методу управлінським завданням; принцип своєчасності та оперативності; принцип ефективності; 2) спеціальні принципи використання методів на певних стадіях управлінського процесу, зокрема на етапі реалізації управлінського рішення принципу переваги переконання над примусом [35, с. 34].

До принципів державного регулювання науковці відносять: науковість, погодження інтересів, цілеспрямованість, пріоритетність, системність, комплексність, принцип адаптації, достатності, принципи організаційно-правового та економіко-організаційного забезпечення [19]; принцип невід'ємності; принцип наявності регулюючих механізмів; принцип вирівнювання регіонального розвитку; принцип селективності (пріоритетності) надання допомоги регіонам; принцип пріоритетності вирішення соціальних проблем; принцип лагу; принцип мультиплікативності державного регулювання; принцип стратегічного ціле покладання; принцип дворівневості суб'єкта управління; принцип демократичності державного регулювання; принцип урахування інтересів об'єктів регулювання; принцип правового забезпечення; принцип субсидіарності; принцип легітимності заходів державної підтримки; принцип ініціативного характеру заходів; принцип установлення часових меж кожної регулятивної дії; принцип адресності; принцип відповідальності і контролю [24]; цілеспрямованість, погодженість та обґрунтованість усіх дій у системі державного регулювання економіки, відповідальність за прийняття рішень і кінцеві результати, високий професіоналізм суб'єктів державного регулювання економіки, ефективне використання ресурсів, пріоритетність вирішуваних проблем, орієнтованість на забезпечення економічного розвитку та на його основі соціального благополуччя для всього населення [16].

Враховуючи належність сфери централізованого водовідведення до природної монополії, базовими принципами державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, визначеними в Законі України «Про природні монополії» є принципи: гласності та відкритості процедур регулювання; адресності регулювання, його спрямованості на конкретний суб'єкт природної монополії; самоокупності суб'єктів природних монополій; стимулювання підвищення якості товарів і задоволення попиту на них; забезпечення захисту прав споживачів; підвищення ефективності функціонування суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках у сфері комбінованого виробництва електричної та теплової енергії шляхом застосування стимулюючого регулювання [29].

У публічному регулюванні принципи можуть означати основні положення, на яких ґрунтується і функціонує система регулювання і які можуть бути сформульовані у вигляді певних правил, стандартів, норм, закріплених в законодавстві. Принципи регулювання обґрунтовують зв'язки між суб'єктом та об'єктом регулювання, відображають властивості системи публічного регулювання в цілому, а також її окремих елементів, процесів тощо.

Загальний аналіз базових принципів державної політики у сфері водопостачання та водовідведення, а також державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, показав велику кількість принципів, але, при цьому, більшість з них залишається принципами декларативного характеру, які не дотримуються на практиці.

Практично корисним є аналіз міжнародних принципів управління та регулювання у сфері водопостачання та водовідведення. В основі ефективного публічного управління закладено модель «*Good governance*», яка ґрунтується на демократичних принципах розподілу влади, виборності та змінюваності вищих посадових осіб, підзвітності інститутів виконавчої влади, пріоритету законності, політичного плюралізму і свободи слова [1].

Зокрема, Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначено принципи з ефективного управління водними ресурсами, які розроблені на базі загальних принципів належного управління: легітимність, прозорість, підзвітність, права людини, верховенство закону та інклюзивність: 1) результативність (потенціал, узгодженість політик, басейнова система управління, чітке розмежування повноважень); 2) ефективність (інформація, фінансування, нормативно-правова база, інноваційне управління); 3) довіра та участь (моніторинг та

оцінка, залучення зацікавлених осіб, цілісність та прозорість, компроміси між зацікавленими сторонами) [3].

Світовим банком було розроблено принципи впровадження ефективного регулювання сфери інфраструктури в нестабільних умовах (англ. *Governing Infrastructure Regulators in Fragile Environments*): 1) чіткі завдання для регуляторів та багаторівневих систем регулювання (центральний, регіональний і місцевий рівень); 2) достатність повноважень для прийняття рішень в рамках сфери регулювання за умови верховенства права; 3) незалежність органів регулювання, в тому числі відповідальність за незалежні рішення, які вони приймають; 4) управління органів регулювання; 5) фінансові ресурси; 6) сумлінність; 7) прогнозованість; 8) взаємодія; 9) звітність і прозорість; 10) оцінка ефективності [2].

На підставі проведеного аналізу, пропонуємо свою систему принципів публічного регулювання сфери водовідведення, яка складається із загальних та спеціальних принципів, які закріплені і мають бути закріплені в законах. До *загальних принципів* пропонуємо віднести принципи: розмежування повноважень; прозорості; підзвітності; захисту прав людини; стратегічного планування.

До *спеціальних принципів* пропонуємо віднести принципи: державного управління і регулювання відносин у сфері водовідведення; справедливого і рівного доступу до послуг водовідведення; задоволення споживачів із забезпеченням захисту екологічної системи; економічного обґрунтування тарифів щодо водовідведення; запобіжного характеру заходів щодо охорони поверхневих вод, підземних вод та джерел, внутрішніх морських вод та територіального моря; ліцензування діяльності у сфері водовідведення; визнання об'єктів водовідведення стічних вод населених пунктів від системи енерго-, газо-, водо-, теплопостачання як об'єктів підвищеної небезпеки.

Запропоновані принципи повинні враховуватися на кожному етапі формування та реалізації рішень щодо публічного регулювання сфери водовідведення, у процесі визначення показників ефективності в цій сфері, визначенні потреб та викликів галузі тощо. Практична цінність запропонованих принципів полягає в тому, що вони можуть бути використані при розробці відповідних нормативних актів органів публічної влади. Разом з тим, комплекси цих принципів мають розвиватися відповідно для потреб та можливостей на певному етапі суспільного розвитку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Проаналізовано низку основних понять, які окреслюють предметне поле публічного регулювання сфери водовідведення, та запропоновано законодавчо визначити поняття «системи нецентралізованого водовідведення», що заповнить прогалину системного понятійного забезпечення такого регулювання. При цьому поняття «публічне регулювання у сфері водовідведення» визначено з урахуванням потреби спільного впливу органів публічної влади та суб'єктів громадянського суспільства на відносини у сфері водовідведення та цільових орієнтирів відповідної діяльності.

Не менш важливе значення для ефективного публічного регулювання сфери водовідведення мають принципи, – як ціннісні засади її побудови та сталого розвитку, а також цільові орієнтири діяльності суб'єктів публічного регулювання. На основі результатів аналізу різних наукових підходів, запропоновано систему принципів публічного регулювання сфери водовідведення, яка складається із загальних та спеціальних принципів, де останні визначені виходячи зі специфіки функціонування сфери водовідведення та її впливу на довкілля.

Визначення у нормативно-правових актах базових понять та принципів дасть змогу попередити проблеми функціонування сфери водовідведення та забезпечить єдині підходи і стандарти щодо її публічного регулювання.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням особливостей та основних недоліків механізмів державного регулювання сфери водовідведення і визначенням можливості їх удосконалення, систематизацією інструментів публічного регулювання сфери водовідведення в Україні в рамках публічно-управлінських механізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Good Governance. Wikipedia. [Online]. Available: <https://is.gd/XfZVKL> Дата звернення. Берез. 22, 2022.
- [2] «Governing Infrastructure Regulators in Fragile Environments», in *Principles and Implementation Manual. International Development in Practice*. World Bank Group, 2019. Washington, DC: World Bank. [Online]. Available: <https://is.gd/7TWtZA> Дата звернення. Лют. 22, 2022.
- [3] Principles on Water Governance. OECD, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/wUcVf6> Дата звернення. Лют. 22, 2022.

- [4] The governance of water services in Europe. EurEau. [Online]. Available: <https://is.gd/0xZy09> Дата звернення. Січ. 22, 2022.
- [5] В. Б. Авер'янов, *Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики*. Київ, Україна : Факт, 2003.
- [6] В. Д. Базилевич, Г. М. Філюк, *Природні монополії*. Київ, Україна: Знання, 2006.
- [7] О. В. Берданова, В. М. Вакуленко, *Стратегічне планування регіонального розвитку*. Київ, Україна: Вид-во НАДУ, 2007.
- [8] В. Г. Бодров, *Державне регулювання економіки та економічна політика*. Київ, Україна: Академвидав, 2010.
- [9] Большой энциклопедический словарь. Словари и энциклопедии на Академике. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://dic.academic.ru/> Дата звернення. Берез. 15, 2022.
- [10] З. М. Бурик, А. В. Лисачок, «Основні принципи державного регулювання сталим розвитком», *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, № 1, с.13–19, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cxzzf> Дата звернення. Січ. 20, 2022.
- [11] В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук, *Державна регіональна політика*. Київ, Україна: НАДУ, 2007.
- [12] В. В. Венгер, *Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика*. Київ, Україна: Ін-т економіки та прогнозування, 2007.
- [13] Верховна Рада України. (1995, Черв. 06). *Водний кодекс України № 213/95-ВР*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/W13X4N>
- [14] *Водопостачання та водовідведення*, В. О. Орлов, Я. А. Тугай, А. М. Орлова, Ред. Київ, Україна: Знання, 2011.
- [15] «Водоснабжение и водотведение», в *Энциклопедия* / В. В. Кобзар, А. В. Кобзар; А. Е. Попова, Ред. Киев, Украина: Логос, 2002.
- [16] В. М. Гриньова, *Державне регулювання економіки*. Київ, Україна: Знання, 2008.
- [17] І. О. Дегтярьова, «Інноваційні підходи в управлінні регіональним розвитком» в *Державна політика*. Київ, Україна: Вид-во НАДУ, 2014, с. 318–322.
- [18] *Державна політика*, Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін., Ред. Київ, Україна: НАДУ, 2014.
- [19] Л. І. Дідківська, Л. С. Головка, *Державне регулювання економіки*. Київ, Україна: Знання, 2006.
- [20] *Енциклопедичний словник з державного управління* / Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського,

- Ю. П. Сурміна, Ред. [Електронний ресурс]. Київ, Україна: НАДУ, 2010. Доступно: <https://is.gd/fyYRN6> Дата звернення. Лют. 22, 2022.
- [21] *Енциклопедія житлово-комунальної сфери*, Р. Дяківа, Ред. Київ, Україна: Міжнар. екон. фундація, 2007.
- [22] О. П. Ігнатенко, О. Р. Дутко, В. І. Полевой, В. І. Шандрук, *Будівництво та експлуатація систем поверхневого водовідведення*. 2 вид. Київ, Україна, 2013.
- [23] Н. І. Олійник, «Державне регулювання ринку житла в Україні», дис. д-ра наук. Київ: НАДУ, 2011.
- [24] Ю. Л. Орел, «Сучасні підходи та принципи державного регулювання регіонального економічного розвитку», *Актуальні проблеми державного управління*, № 1(43), с. 202–210, 2013.
- [25] Верховна Рада України. (2005, Верес. 06). *Закон № 2807-IV «Про благоустрій населених пунктів»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/5hEN6A>
- [26] Верховна Рада України. (2021, Груд. 28). *Проект Закону № 6478 «Про водовідведення стічних вод населених пунктів»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/1Eycer>
- [27] Верховна Рада України. (2017, Листоп. 09). *Закон № 2189-VIII «Про житлово-комунальні послуги»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ptNJ59>
- [28] Верховна Рада України. (2002, Січ. 10). *Закон № 2918-III «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/adaxg>
- [29] Верховна Рада України. (2000, Квіт. 20). *Закон № 1682-III «Про природні монополії»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/WdBGzg>
- [30] *Публічне управління та адміністрування* / О. В. Скидан, В. П. Якобчук, Н. В. Дацій, Є. І. Ходаківський та ін. Житомир, Україна: ЖНАЕУ, 2017.
- [31] *Публічне управління та адміністрування* / А. О. Азарова, Л. М. Ткачук, Л. О. Нікіфорова та ін. Вінниця, Україна: ВНТУ, 2019.
- [32] Г. М. Семчук, О. П. Ігнатенко, *Керівництво з оцінки управління послугами з водопостачання*. Київ, Україна, 2013.
- [33] Словарь бизнес-терминов. Словари и энциклопедии на Академике. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://dic.academic.ru/> Дата звернення. Січ. 01, 2022.
- [34] Словник іншомовних слів. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/nZBaW6> Дата звернення. Лют. 22, 2022.
- [35] О. А. Шатило, *Публічне адміністрування*. Житомир, Україна: ЖДТУ, 2014.

- [36] Н. О. Шура, «Принципи публічного адміністрування як регулятори соціально-економічних процесів у національній економіці», *Вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського*, Вип. 14, с. 260–263, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cxzzs> Дата звернення. Січ. 01, 2022.
- [37] В. Щербина, «Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності», *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*, № 94, с. 10–15, 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ZGWxG9> Дата звернення. Січ. 01, 2022.

CONCEPTS AND BASIC PRINCIPLES OF PUBLIC REGULATION OF WASTEWATER IN UKRAINE

Maksim Krylov

Postgraduate student of Department Administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
krilovm@ukr.net

Abstract. The article explores the basic concepts and basic principles of public regulation of wastewater in Ukraine. The meanings of the basic concepts that determine the proper functioning of wastewater and its public regulation, such as "wastewater", "centralized wastewater", "centralized drainage system", "non-centralized drainage system", "wastewater service", "sewage", "regulation", "state regulation", "public regulation", "public regulation of the wastewater". Legislative gaps in the definition of the main concepts of the researched area were identified, proposals for their settlement were provided. It was determined that the goal of public regulation of the wastewater sector is formed taking into account social, ecological and economic factors. Scientific approaches to determining the principles of state policy, state administration, state regulation, public administration, as well as the principles of state policy in the field of water supply and wastewater, state regulation of natural monopolies, enshrined in the laws of Ukraine, as well as proposed in the draft law on wastewater, are analyzed. General and specific principles of state policy in the field of water supply and wastewater in Ukraine are described. An analysis of international principles of management and regulation in the field of water supply and wastewater was carried out. In particular, the principles that provide for the development of the "Good governance" strategy, the principles of effective management of water

resources of the Organization for Economic Cooperation and Development, the principles of the implementation of effective regulation of the infrastructure sector in unstable conditions of the World Bank. Taking into account the study of various scientific approaches, normative definitions, and international experience, a system of principles of public regulation of the wastewater sector is proposed, which consists of general and special principles.

Key words: wastewater; drainage; sewerage; public regulation; state regulation; principles of public regulation.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Good Governance. Wikipedia. [Online]. Available: : <https://is.gd/XfZVKL> Data zvernennia. Berez. 22, 2022.
- [2] «Governing Infrastructure Regulators in Fragile Environments», in Principles and Implementation Manual. International Development in Practice. World Bank Group, 2019. Washington, DC: World Bank. [Online]. Available: : <https://is.gd/7TWtZA> Data zvernennia. Liut. 22, 2022.
- [3] Principles on Water Governance. OECD, 2015. [Online]. Available: <https://is.gd/wUcVf6> Data zvernennia. Liut. 22, 2022.
- [4] The governance of water services in Europe. EurEau. [Online]. Available: <https://is.gd/0xZy09> Data zvernennia. Sich. 22, 2022.
- [5] V. B. Averianov, Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky. Kyiv, Ukraina: Fakt, 2003.
- [6] V. D. Bazylevych, H. M. Filiuk, Pryrodni monopolii. Kyiv, Ukraina: Znannia, 2006.
- [7] O. V. Berdanova, V. M. Vakulenko, Stratehichne planuvannia rehionalnoho rozvytku. Kyiv, Ukraina: Vyd-vo NADU, 2007.
- [8] V. H. Bodrov, Derzhavne rehuliuвання ekonomiky ta ekonomichna polityka. Kyiv, Ukraina: Akademydav, 2010.
- [9] Bol'shoj enciklopedicheskij slovar'. Slovare i enciklopedii na Akademike. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://dic.academic.ru/> Data zvernennia. Berez. 15, 2022.
- [10] Z. M. Buryk, A. V. Lysachok, «Osnovni pryntsypy derzhavnogo rehuliuвання stalym rozvytkom», Dniprovskiyi naukovyi chasopys publicnogo upravlinnia, psykholohii, prava, № 1, s. 13–19, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cxzzf> Data zvernennia. Sich. 20, 2022.
- [11] V. M. Vakulenko, N. M. Hrynchuk, Derzhavna rehionalna polityka. Kyiv, Ukraina: NADU, 2007.

- [12] V. V. Venher, Rehuliuвання diialnosti pryrodnykh monopolii: teoriia i praktyka. Kyiv, Ukraina: In-t ekonomiky ta prohnozuvannya, 2007.
- [13] Verkhovna Rada Ukrainy. (1995, Cherv.06). Vodnyi kodeks Ukrainy № 213/95-VR. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/W13X4N>
- [14] Vodopostachannia ta vodovidvedennia, V. O. Orlov, Ya. A. Tuhai, A. M. Orlova, Red. Kyiv, Ukraina: Znannia, 2011.
- [15] «Vodosnabzhenie i vodootvedenie», v Encyklopediya / V. V. Kobzar, A. V. Kobzar; A. E. Popova, Red. Kiev, Ukraina: Logos, 2002.
- [16] V. M. Hrynova, Derzhavne rehuliuвання ekonomiky. Kyiv, Ukraina: Znannia, 2008.
- [17] I. O. Dehtiarova, «Innovatsiini pidkhody v upravlinni rehionalnym rozvytkom» v Derzhavna polityka. Kyiv, Ukraina: Vyd-vo NADU, 2014, s. 318–322.
- [18] Derzhavna polityka, Yu. V. Kovbasiuk, K. O. Vashchenko, Yu. P. Surmin ta in., Red. Kyiv, Ukraina: NADU, 2014.
- [19] L. I. Didkivska, L. S. Holovko, Derzhavne rehuliuвання ekonomiky. Kyiv, Ukraina: Znannia, 2006.
- [20] Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnogo upravlinnia / Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in.; Yu. V. Kovbasiuka, V. P. Troshchynskoho, Yu. P. Surmina, Red. [Elektronnyi resurs]. Kyiv, Ukraina: NADU, 2010. Dostupno: <https://is.gd/fyYRN6> Data zvernennia. Liut. 22, 2022.
- [21] Entsyklopediia zhytlovo-komunalnoi sfery, R. Diakiva, Red. Kyiv, Ukraina: Mizhnar. ekon. fundatsiia, 2007.
- [22] O. P. Ihnatenko, O. R. Dutko, V. I. Polevoi, V. I. Shandruk, Budivnytstvo ta ekspluatatsiia system poverkhnevoho vodovidvedennia. 2 vyd. Kyiv, Ukraina, 2013.
- [23] N. I. Oliinyk, «Derzhavne rehuliuвання rynku zhytla v Ukraini», dys. d-ra nauk. Kyiv: NADU, 2011.
- [24] Yu. L. Orel, «Suchasni pidkhody ta pryntsypy derzhavnogo rehuliuвання rehionalnogo ekonomichnogo rozvytku», Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia, № 1(43), s. 202–210, 2013.
- [25] Verkhovna Rada Ukrainy. (2005, Veres.06). Zakon № 2807-IV «Pro blahoustrii naselenykh punktiv». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/5hEN6A>
- [26] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Hrud. 28). Proekt Zakonu № 6478 «Pro vodovidvedennia stichnykh vod naselenykh punktiv». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/1Eycer>

- [27] Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, Lystop. 09). Zakon № 2189-VIII «Pro zhytlovo-komunalni posluhy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ptNJ59>
- [28] Verkhovna Rada Ukrainy. (2002, Sich. 10). Zakon № 2918-III «Pro pytnu vodu, pytne vodopostachannia ta vodovidvedennia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/adaxg>
- [29] Verkhovna Rada Ukrainy. (2000, Kvit. 20). Zakon № 1682-III «Pro pryrodni monopolii». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/WdBGzg>
- [30] Publichne upravlinnia ta administruvannia / O. V. Skydan, V. P. Yakobchuk, N. V. Datsii, Ye. I. Khodakivskiy ta in. Zhytomyr, Ukraina: ZhNAEU, 2017.
- [31] Publichne upravlinnia ta administruvannia / A. O. Azarova, L. M. Tkachuk, L. O. Nikiforova ta in. Vinnytsia, Ukraina: VNTU, 2019.
- [32] H. M. Semchuk, O. P. Ihnatenko, Kerivnytstvo z otsinky upravlinnia posluhamy z vodopostachannia. Kyiv, Ukraina, 2013.
- [33] Slovar' biznes-terminov. Slovare i enciklopedii na Akademike. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://dic.academic.ru/> Data zvernennia. Sich. 01, 2022.
- [34] Slovnyk inshomovnykh sliv. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/nZBaW6> Data zvernennia. Liut. 22, 2022.
- [35] O. A. Shatylo, Publichne administruvannia. Zhytomyr, Ukraina: ZhDTU, 2014.
- [36] N. O. Shura, «Pryntsypy publichnoho administruvannia yak rehulatory sotsialno-ekonomichnykh protsesiv u natsionalnii ekonomitsi», Visnyk Mykolaiivskoho nats. un-tu imeni V. O. Sukhomlynskoho, Vyp. 14, s. 260–263, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cxzss> Data zvernennia. Sich. 01, 2022.
- [37] V. Shcherbyna, «Poniattia ta vydy zasobiv derzhavnoho rehuliuвання hospodarskoi diialnosti», Visnyk Kyivskoho nats. un-tu im. T. Shevchenka, № 94, s. 10–15, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ZGWxG9> Data zvernennia. Sich. 01, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
20 липня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-160-220](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-160-220)

УДК 351.76:347.73:330.341

Кудь Александр Александрович,

Генеральний директор ТОВ «СІМКОРД»;

член правління громадської організації

«Науково-дослідний центр економіко-правових рішень

у сфері застосування технологій розподіленого реєстру».

Харків, Україна.

<https://orcid.org/0000-0001-5753-7421>

Alexander.Kud@simcord.com

JEL Classification: A10, A12, B15, B49

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ОСНОВІ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПЛАТФОРМ

Анотація. Спираючись на логіку формування значущої суспільної цінності для сучасного суспільства і методологію теорії управління та кібернетики, у статті запропоновано авторський підхід до формування механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ. Його сутність полягає у послідовному описі складових елементів перспективного механізму модернізації, побудові комбінації засобів впливу та «підштовхувань», розробленні власного визначення механізму модернізації з використанням наведеного прикладу утворення нової і значущої суспільної цінності й, нарешті, рекомендацій для більшої керованості та стійкості модернізованої системи публічного управління після запровадження механізму модернізації. З теоретичного погляду, на наведеному прикладі формування нової і беззаперечної суспільної цінності через обґрунтування підходу до вирішення проблеми «зайвих людей» у XXI столітті пропонується механізм модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ може вважатися черговим і нестандартним кроком у публічній політиці та у державному будівництві. Завдяки задіяним інструментам і допоміжним механізмам цей механізм модернізації здатний нейтралізувати або компенсувати розрив між нижчим рівнем економічного та культурного розвитку і більш високими формами політичного режиму, що стає можливим завдяки цінним властивостям децентралізованих інформаційних платформ забезпечувати прозорість, демократичність і проблематичність для адміністративних

зловживань керівною владою. У статі розроблено методологічний підхід до формування механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ. Головним пропонованим способом вирішення проблеми «зайвих людей» у найближчому майбутньому вбачається прямий наслідок застосування децентралізованої інформаційної платформи – це легке утворення численних мікродецентралізованих інформаційних платформ підготовленими їх користувачами у межах «материнської» децентралізованої інформаційної платформи і, відповідно, нарощування ділової активності у цих численних екосистемах сервісів і самозайнятості. З практичного погляду, більшість елементів пропонованого механізму модернізації вже реально апробовані на практиці та запроваджуються зараз у вигляді побудованої з нуля екосистеми децентралізованої інформаційної платформи «Система **Bitbon**» українського походження.

Ключові слова: децентралізована інформаційна платформа; механізм модернізації; елементи системи; цифровий актив; суспільна цінність; система публічного управління.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Із дедалі більшим поширенням у світі віртуальних активів та інформаційних платформ рано чи пізно постали б два питання: чи може суспільство брати з них краще, а чималі ризики навчитися оминати та як держава має поводитися щодо цих двох феноменів XXI століття? У цьому сенсі сфера публічного управління є сферою перетину, мабуть, максимальної кількості інтересів і дуже складних суспільних процесів та вже ніяк не може керуватися у ручному, авторитарному режимі. Але якщо це так, то державу і систему публічного управління з усіма її управлінськими технологіями, процесами, зв'язками, різнопорядкованими об'єктами слід належним чином підготувати й оновити. Тобто це вже запит з боку практики на нові наукові рішення – рішення методологічної якості, а не просто поради та рекомендації, які щодня швидко з'являються і так само швидко забуваються.

Поки що залишаючи осторонь феномен віртуальних активів, наразі слід сконцентруватися на інформаційних платформах, а саме – децентралізованих інформаційних платформах (далі – ДІП), які несуть і чималі можливості, і «знаки питання» для публічного управління, права й економіки. Нове і складне питання не може мати простого та зручного рішення, до якого усі б були готові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштабне поширення цифрових технологій і особливо технології розподіленого реєстру (блокчейн) давно сформувало запит із боку практики на нові наукові рішення – рішення методологічної якості ([6], [9], [16], [36], [51]), а не просто поради та рекомендації, які щодня швидко з'являються і так само швидко забуваються. Базуючись на технології розподіленого реєстру, децентралізовані інформаційні платформи [19] несуть і чималі можливості, і «знаки питання» для публічного управління, права й економіки. Оскільки нове і складне питання не може мати простого та зручного рішення, то йдеться про пошук нового методологічного підходу до оновлення системи публічного управління [9], [26] з використанням того новітнього феномену, який щодня «поглинає» все більше і більше охочих в екосистемі власних сервісів – децентралізовані інформаційні платформи. За задумом, це має дозволити запропонувати і суспільству, й уряду новий підхід до більш дбайливого та раціонального, більш демократичного чи, можливо, меритократичного врядування [40] завдяки оперуванню справжніми і підтвердженими цінностями [51] людства.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження. Усі вищенаведені матеріали й аргументація дозволяють сформулювати мету дослідження – запропонувати методологічний підхід до формування нового механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ. Це зумовило формування певної покрокової логіки розгляду всіх необхідних елементів механізму, що врешті дозволило теоретично виявити зазначений механізм через надання способу утворення нової та значущої суспільної цінності.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено три **завдання**:

- 1) описати складові елементи перспективного механізму модернізації;
- 2) побудувати комбінацію засобів впливу і «підштовхувань» під час спроби утворити нову суспільну цінність за допомогою децентралізованих інформаційних платформ;
- 3) дати власне визначення механізму модернізації.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

В основі цієї статті лежать одразу декілька відносно нових феноменів, таких як децентралізовані інформаційні платформи та цифрові активи. Отримані результати досліджень раніше було покладено в основу

авторської статті «Комплексна класифікація віртуальних активів» [20] у 2021 році, у якій наведено багаторівневий аналіз віртуальних активів, на підставі якого той чи інший набір властивостей визначає їхні сутнісні характеристики. Так, цифровий актив є різновидом токенизованого активу, який зі свого боку становить вид віртуального активу розподіленого реєстру [20]. Наявність у цифрового активу унікальних сутнісних характеристик і властивостей дозволяє визначити його як найперспективніший інструмент для реалізації механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ. У літературі є чимало статей, у яких розглядаються (інколи довільно) ті чи інші аспекти цих феноменів XXI століття. Слід зауважити, що науковці та навіть практики зі сфери цифрового бізнесу досі по-різному розуміють їх, а словосполучення «цифрові активи», попри свою «модність» і велике поширення, досі має значні сутнісні розбіжності у висловах не лише політиків, громадських діячів, а й навіть науковців майже з усіх країн. Відтак ця стаття спирається, по-перше, на кращі міжнародні наукові здобутки вчених і, по-друге, на результати власних досліджень автора. Ця стаття є логічним продовженням циклу авторських статей, присвячених цифровому активу як різновиду токенизованого активу та децентралізованим інформаційним платформам, що регулярно публікуються з широкою географією.

Логіка формування механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ прив'язується до формування значущої суспільної цінності для сучасного суспільства і пропонується такою:

1) крок 1 – спираючись на типові елементи механізму державного управління (рис. 1), описати *складові елементи перспективного механізму модернізації*, а саме – його мету, принципи формування, методи його дії, головні інструменти, ключові задіяні суспільні інститути (формальні й неформальні), допоміжні механізми регулювання і самоорганізації децентралізованих інформаційних платформ, три шари (рівні) утворення суспільної цінності;

2) крок 2 – побудувати *комбінацію засобів впливу і «підштовхувань»* (за поведінковою теорією підштовхування) під час спроби утворити нову суспільну цінність за допомогою децентралізованих інформаційних платформ. Для цього буде запропоновано один приклад, як саме досягти нової значущої суспільної цінності для сучасного суспільства XXI століття за допомогою децентралізованих інформаційних платформ. У сукупності згодом цей приклад досягнення нової суспільної цінності може бути

реалізовано і закріплено у суспільстві на прикладі України у середньостроковій перспективі;

3) крок 3 – дати *власне визначення* механізму модернізації, керуючись наведеним прикладом утворення нової і значущої суспільної цінності.

Визначення ключових понять

Перед тим як перейти до викладу основних положень, потрібно визначити ключові та спеціальні терміни:

- *інформаційні (цифрові) платформи* можна розглядати як своєрідне регулююче середовище, як неперсоніфікований суб'єкт управління на основі програмного коду. Це дозволяє приватним розробникам, користувачам та іншим особам взаємодіяти один із одним, обмінюватися даними, послугами та додатками, а урядам, що запровадили надання певних адміністративних послуг через інформаційні платформи, дозволяє легше відстежувати процеси і сприяти появі простих та інноваційних рішень і сервісів;

- *суть ідеї* інформаційної платформи полягає в тому, щоб створити спільноту [18] та надалі підтримувати її за допомогою цифрових сервісів, а як управлінський наслідок цього – набути вигід від зниження транзакційних витрат через усунення частини посередників [10, с. 278], збільшити охоплення та забезпечити достатній рівень взаємного контролю з боку користувачів і власників такої платформи (рис. 1);

- під *децентралізованою інформаційною платформою* розуміють «програмно-апаратний комплекс, інфраструктура якого складається з компонентів і сервісів, містить систему обліку токенів розподіленого реєстру й надає своїм користувачам можливість реалізувати майнові та особисті немайнові відносини через здійснення фінансового й управлінського обліку своїх майнових і особистих немайнових прав за допомогою цифрових активів» [20];

- *соціальний (або суспільний) інститут* – це «історично сформована або створена цілеспрямованими зусиллями форма організації спільної життєдіяльності людей, існування якої диктується необхідністю задоволення соціальних, економічних, політичних, культурних чи інших потреб суспільства загалом або його частини» [13]. У контексті цієї статті виокремлюються шість соціальних інститутів: громадянство, державна служба, власність, законодавство, ринок і культура.

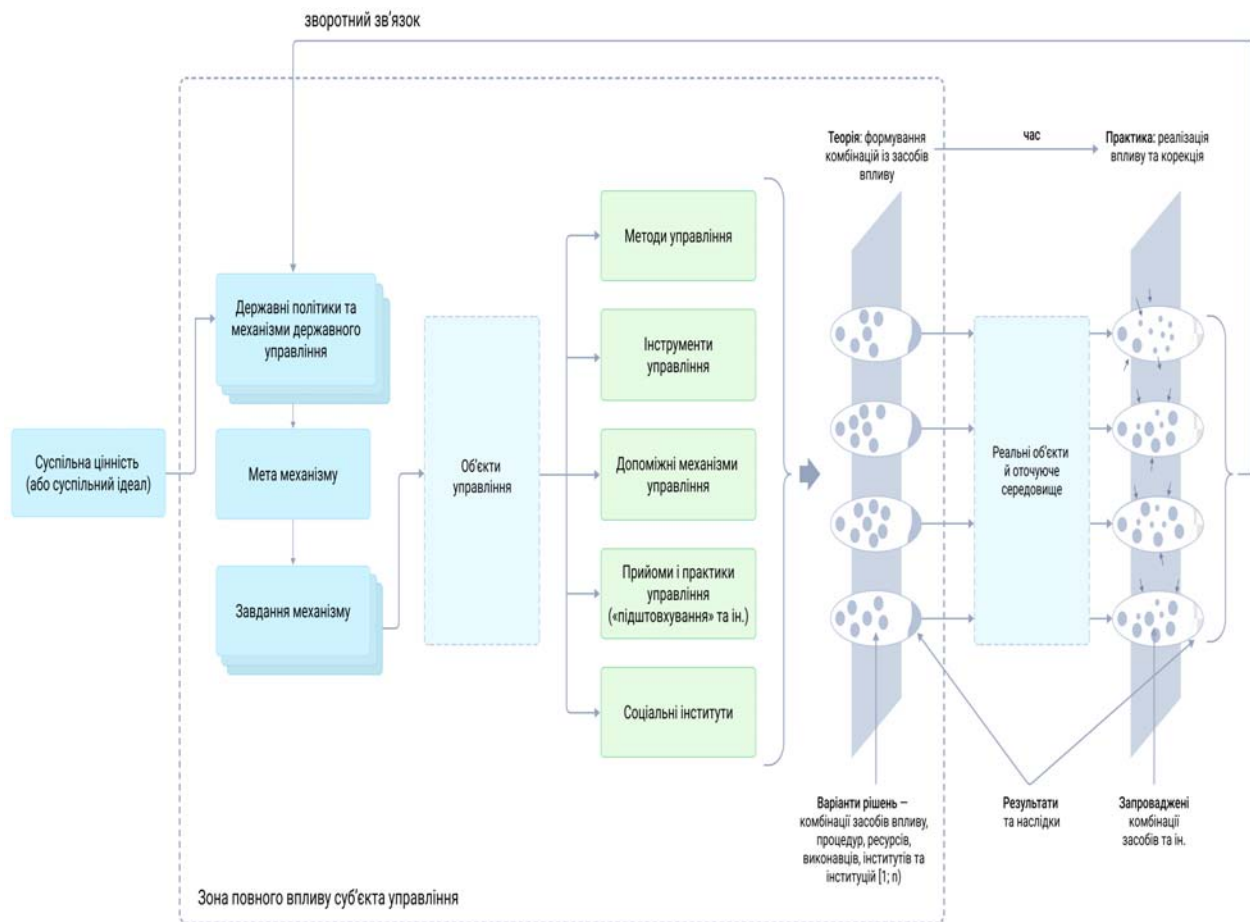

Рис. 1 Типові елементи механізму державного управління
 *Джерело: розробка автора.

Отже, передусім слід відштовхуватися від головного: від того, заради чого взагалі існує державне управління. Варто погодитися із засадничим поглядом авторів Доповіді про світовий розвиток за 2017 рік від Світового банку на те, що «будь-яке суспільство прагне звільнити своїх членів від постійної загрози насилля (безпека), забезпечити їх добробут (економічне зростання) і досягти розподілу благ серед усіх верств суспільства (соціальна справедливість). Передбачається також, що суспільство намагається вирішити ці завдання екологічно стійким чином» [6, с. 4]. Такий підхід знаходиться «у руслі переходу від діалогу на основі ідеології до діалогу на основі ідеалів, що ведеться протягом останніх десятиліть глобальною спільнотою, яка опікується проблемами розвитку» [6, с. 4]. Відповідно до цього, і поява нової суспільної цінності для держави та системи публічного управління завдяки використанню децентралізованих

інформаційних платформ, і, власне, побудова нового механізму модернізації пов'язуються нами саме з початковими та бажаними ідеалами безпеки, економічного зростання і соціальної справедливості (рис. 2).

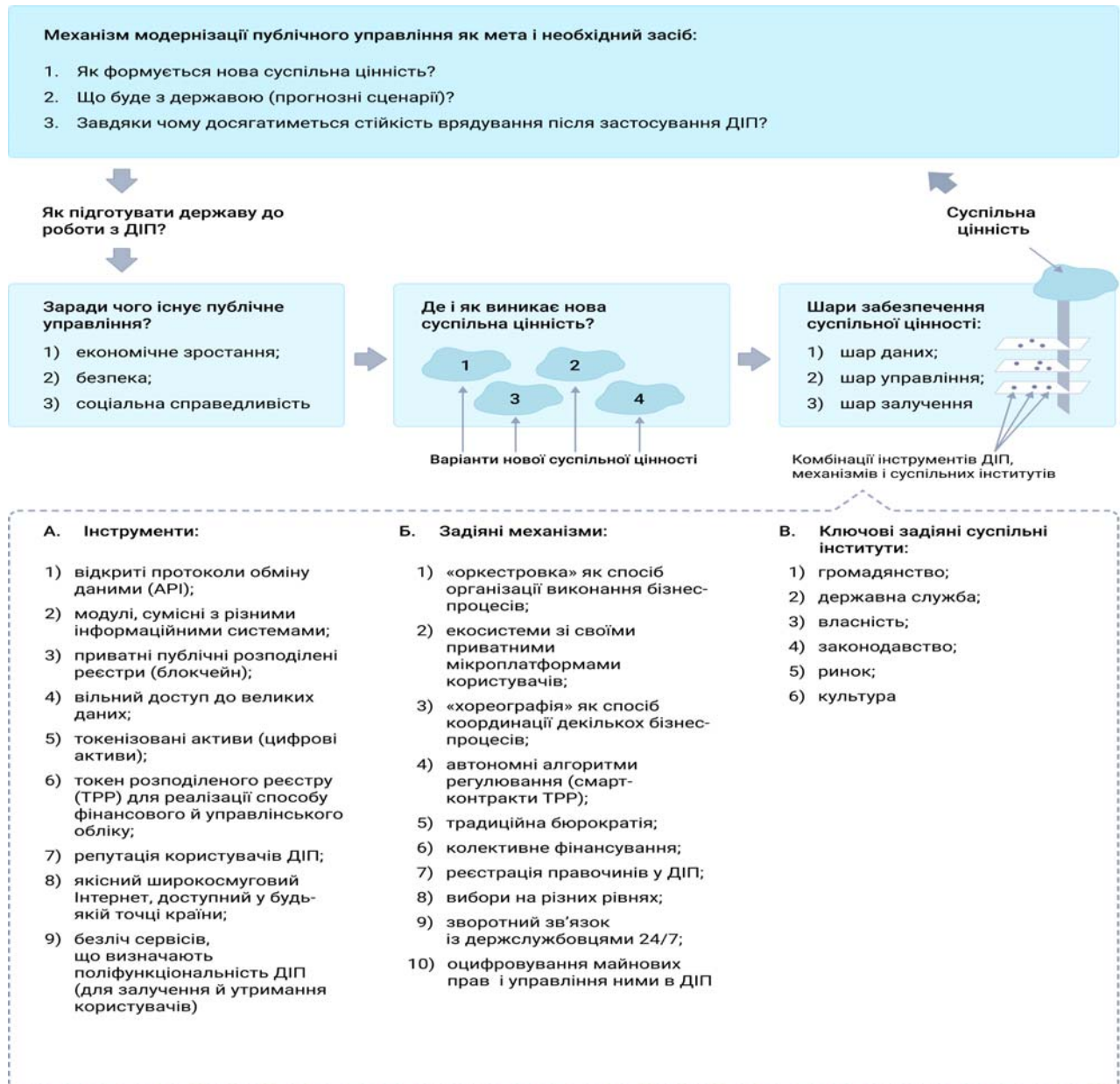

Рис. 2 Дослідницький цикл формування механізму модернізації системи публічного управління на основі ДІП

* Джерело: розробка автора.

Інший, прагматичний, бік пошуку нового способу обґрунтування нової суспільної цінності із використанням ДІП полягає ще й у тому, що у разі застосування ДІП жоден політик чи державний діяч у демократичній країні не зможе їй заперечити або тривалий час ігнорувати, оскільки через такі платформи чітко відчувається суспільна думка і можливий зворотний зв'язок [22].

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / MATERIALS AND RESEARCH METHODS

У статті використано чималий апарат методів наукового пізнання, але оскільки ця стаття значною мірою підсумовує певні попередні наукові розробки, здійснені протягом 2018–2021 рр., то слід зазначити два відповідні методи дослідження – синтез та індукцію, що стали головними застосованими методами у цьому дослідженні та майже повністю забезпечили покроковий рух за авторською логікою формування механізму модернізації.

Фактологічна база дослідження була забезпечена узагальненим досвідом формування і розвитку унікальної глобальної цифрової екосистеми сервісів – децентралізованої інформаційної платформи «Система **Bitbon**» українського походження [15], до створення якої автор має безпосереднє відношення. Це є дуже суттєвою відмінністю від решти спроб інших науковців і експертів надати аргументовані рекомендації до оновлення публічного управління, що спираються лише на полемічні міркування та власні суб'єктивні судження без проєкції на працюючий об'єкт – реальну децентралізовану інформаційну платформу з охопленням понад 30 країн світу і поки що десятків тисяч осіб як її користувачів. Розглядаючи принцип децентралізації Системи **Bitbon**, можна виокремити три її аспекти: правову, економічну та технологічну децентралізацію, що дозволяє говорити про конкретизацію однієї з базових характеристик Системи **Bitbon** як децентралізованої інформаційної платформи з огляду на різну спрямованість і цілі перерахованих аспектів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Отже, у чіткій прив'язці до трикрокової логіки формування механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ, що була вказана вище у підпункті «Теоретичні основи», авторська аргументація буде викладатися нижче.

1. Крок перший: виокремлення принципів, методів, інструментів управління, механізмів і доречних соціальних інститутів

Спираючись на ці три загальні ідеали, зазначені вище [6, с. 4], можна визначити *мету майбутнього механізму* модернізації системи публічного управління – надати існуючій системі публічного управління нових кращих якостей задля використання історичних можливостей цифрових технологій, зокрема технології розподіленого реєстру, в ім'я більшої соціальної справедливості, сталого економічного зростання і більшої безпеки своїх громадян [23]. Такими новими і бажаними якостями пропонується вважати: більшу гнучкість й адаптивність до мінливих умов цифрового сьогодення, більшу чутливість до очікувань значної частини громадян і більшу відповідальність за перспективні та прийняті публічно-управлінські рішення. Відповідно, такі новації передбачають пошук і запровадження нових організаційних рішень і прихованих організаційних та інституційних резервів у державі, і це має дати відповідь на запитання: як підготувати державу до роботи з децентралізованими інформаційними платформами, які вже є даністю сьогодення?

А. Принципи формування механізму модернізації

Наступним етапом у межах першого кроку є визначення *принципів формування механізму* модернізації. Оскільки сам процес модернізації є нестихійним, керованим і дискретним (переривчастим) процесом із деякими бажаними станами і параметрами [37], то процес управління модернізацією можна вважати: а) цілісним процесом без спеціального виокремлення у ньому якихось окремих складових, а також б) процесом, що підпадає під принципи управління складними динамічними системами і процесами, а це є принципами кібернетики [11]. Для того щоб додатково довести, що принципи кібернетики дійсно задовольняють умовам оновлення системи публічного управління на основі ДІП, зазначимо, що «кібернетичним управлінням є таке управління, яке... забезпечує оптимальне вирішення різноманітних динамічних завдань організації, використовує специфічні методи, висунуті кібернетикою (зворотний зв'язок, саморегулювання і самоорганізацію тощо), широко застосовує механізацію та автоматизацію управлінських робіт на основі використання обчислювальної і керуючої техніки та комп'ютерних технологій» [11] (рис. 3).

Отже, принципами формування механізму модернізації системи публічного управління на основі ДІП слід вважати кібернетичні принципи, що є необхідними та достатніми умовами для охоплення головних об'єктів, чинників і системи зв'язків між ними. На (рис. 3) наводяться такі сім основних кібернетичних принципів та, відповідно до них, стисло те, що саме прямо зумовлюється дією того чи іншого принципу. У (табл. 1)

наведені вищезгадані принципи формування механізму модернізації та зв'язки з логікою децентралізованого управління, яка реалізована за допомогою нового інструменту публічного управління – ДІП.

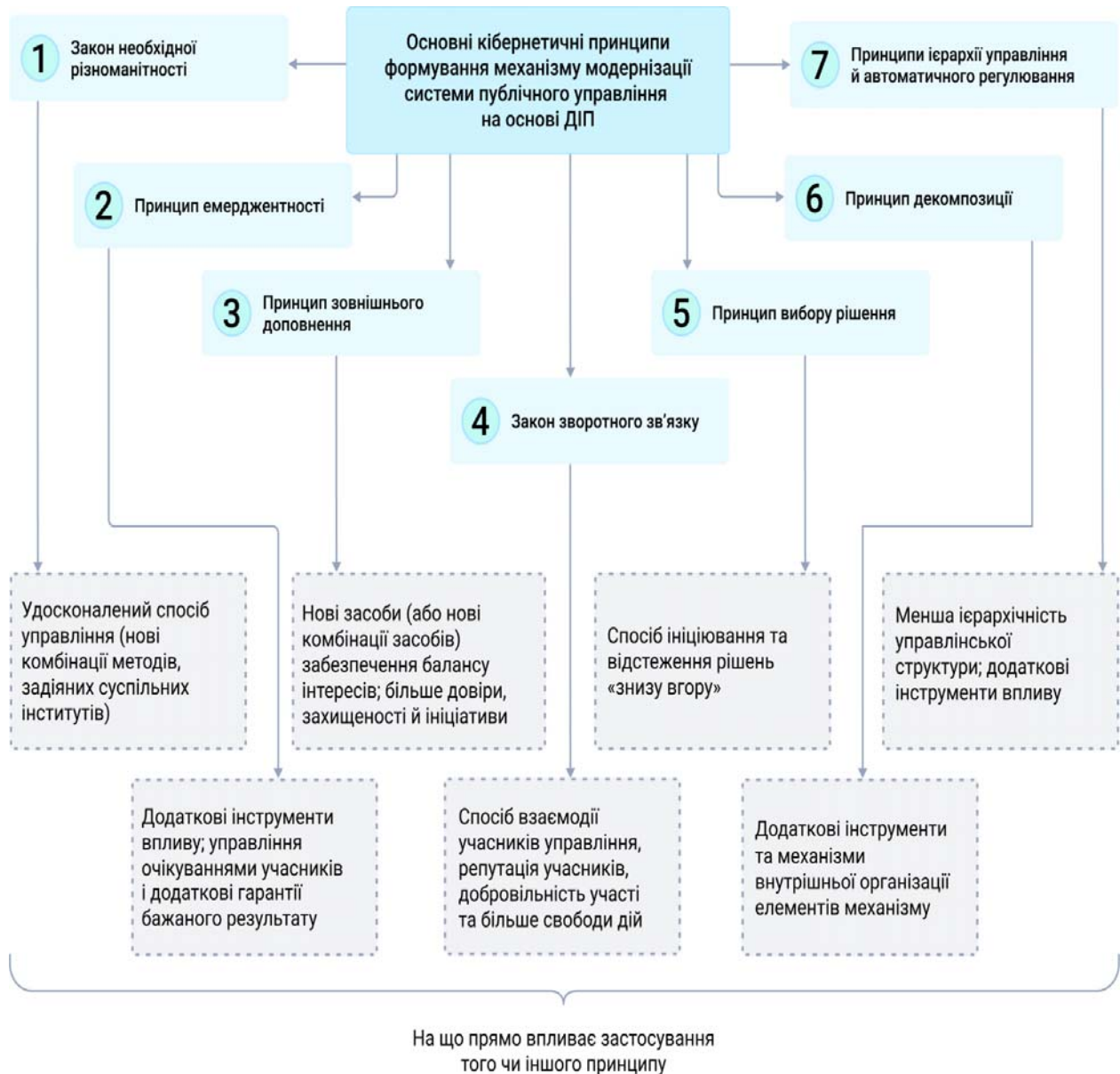

Рис. 3 Основні кібернетичні принципи формування механізму модернізації системи публічного управління на основі ДІП

* Джерело: розробка автора на основі [11].

Таблиця 1

Запозичені з кібернетики принципи формування механізму модернізації системи публічного управління на основі ДІП

Назва принципу	Загальне пояснення принципу	Зв'язок із логікою децентралізованого управління на основі ДІП
1	2	3
Закон необхідної різноманітності	Різноманітність складної системи вимагає управління, яке, у свою чергу, має деяку різноманітність. Процес управління в кінцевому підсумку зводиться до зменшення різноманітності станів керованої системи, до зменшення її невизначеності	Технологія розподіленого реєстру і продукти на її основі (наприклад, ДІП) пропонують новий спосіб управління складними системами через додання (наприклад, під час першої інтеграції ДІП із наявними централізованими інформаційними платформами) або навіть заміщення неефективних елементів управлінської системи тими елементами, що мають технологічно підтвержений статус, зміну ієрархічності на децентралізований порядок з алгоритмами консенсусу та перевірки даних
Принцип емерджентності	Чим більшою є система і чим більшою є розбіжність у розмірах між частиною і цілим, тим вища ймовірність того, що властивості цілого сильніше відрізнятимуться від властивостей частин	Управління на основі ДІП пропонує зменшити різкі відмінності між правдивими очікуваннями та цілями різних груп користувачів (наприклад, політико-адміністративних еліт і решти населення) завдяки цифровим інструментам забезпечення більшої довіри (приватні публічні розподілені реєстри, смарт-контракти), а також відповідальності (репутація та вільний доступ до великих даних)
Принцип зовнішнього доповнення	Будь-яка система управління потребує «чорної скрині» – певних резервів, за допомогою яких компенсуються невраховані впливи зовнішнього та внутрішнього середовища	Приховані резерви («чорна скриня») містяться у: 1) самій технології розподіленого реєстру; 2) широкій, незалежній, приватній ініціативі, що живиться ширшими можливостями від свободи та довіри, наданих технологією розподіленого реєстру. ДІП дозволяють це розкрити і використати на благо
Закон зворотного зв'язку	Усі організовані системи є відкритими, і їх замкнутість забезпечується тільки через контур прямого та зворотного зв'язку	Механізм зворотного зв'язку закладений у технології розподіленого реєстру і втілений в однорангових способах комунікацій, накопиченні та підтвердженні репутації користувачів ДІП, добровільній системі надання послуг в екосистемах на базі ДІП

Продовження табл. 1

1	2	3
Принцип вибору рішення	Рішення має ухвалюватися на основі вибору одного з кількох варіантів. Якщо ухвалення рішення базується на аналізі одного варіанта, то має місце суб'єктивне управління	Управління на основі ДІП пропонує простий спосіб ініціювання альтернативних варіантів рішень, широку участь у їх обговоренні та, головне, заходи із забезпечення відповідальності як за якість варіанта рішення, так і за його ухвалення та реалізацію (наприклад, завдяки урахуванню репутації учасників ДІП у розподілених реєстрах за допомогою цифрових активів тощо)
Принцип декомпозиції	Керований об'єкт завжди можна розглядати як суму відносно незалежних складників	Управління на основі ДІП пропонує декомпозицію загальної системи публічного управління за допомогою: а) використання довірених приватних реєстрів; б) спрощення обігу та обліку ресурсів через їх токенізацію; в) модульності
Принципи ієрархії управління й автоматичного регулювання	Чим менш різноманітні сигнали, тим швидше реакція – відповідь на інформацію. Цей принцип безпосередньо вказує на необхідність максимальної децентралізації – саморегулювання і самоорганізації системи без підключення вищих рівнів управління	ДІП є типовим прикладом зменшення ієрархічності та децентралізації. Усередині ДІП об'єктами публічного управління стають: а) екосистеми зі своїми приватними мікроплатформами користувачів; б) інтегровані з централізованими інформаційними платформами модулі; в) нові та типові для ДІП інструменти (протоколи, цифрові активи, приватні публічні розподілені реєстри та ін.)

*Джерело: розробка автора на основі [11].

Б. Методи управління, доречні для нового механізму модернізації

Наступним кроком є визначення доречних методів управління. Як відомо, «методи управлінської діяльності – це способи та прийоми аналізу й оцінки управлінських ситуацій, використання правових і організаційних форм впливу на свідомість і поведінку людей у керованих суспільних процесах, відносинах і зв'язках» [28, с. 18], тобто цей метод відповідає на питання: як, у який спосіб, за допомогою яких засобів реалізується управління. Відповідно до цього можна навести низку методів, доречних для регулярного застосування у майбутньому механізмі модернізації (див. табл. 2). Але слід зауважити, що у разі орієнтації на нову суспільну

цінність і певні важко досяжні ідеали (зокрема, керуючись [6, с. 4]) «методи» матимуть менше значення, аніж «цілі», тобто існує перевага «що?» над «як?». Це означає, що, наприклад, економічне врядування і відповідні технократичні й економічні методи, що мали місце у концепціях класичної бюрократії, «нового публічного менеджменту» та частково у good governance, не витісняють політичне управління в державі: акцент радше ставиться на «що?», а не на «як?».

Таблиця 2

Методи управління, що є доречними під час запровадження механізму модернізації системи публічного управління на основі ДІП

Методи управління		Деякі приклади або спосіб застосування методу під час модернізації на основі ДІП	Суб'єкт застосування методу
Група методів	Назва методів		
1	2	3	4
Універсальні	Переконання	1) неперсоніфіковане переконання особи долучитися до ДІП через широкі можливості доступних сервісів усередині ДІП, простоту і довіру, що забезпечені технологічно й неупереджено; 2) неперсоніфіковане інформування та переконання громадян (пропаганда) отримати електронне посвідчення особи; 3) роз'яснювальна робота серед населення	1) зазвичай – розробник ДІП; 2) уповноважені публічні органи та розробники ДІП із використанням відповідних технологічних рішень; 3) те саме
	Заохочення	1) делегування частини державних повноважень недержавним суб'єктам – користувачам ДІП; 2) заохочення сторонніх фізичних і юридичних осіб вільно користуватися сервісами інформаційних платформ, зокрема ДІП	1) уряд або парламент; 2) уряд і розробники ДІП
	Примус	не виявлено	не виявлено
Регламентуючі	Організаційно-розпорядчі (дисциплінарні, правові, розпорядчі)	1) державний контроль (або спеціальний нагляд) за дотриманням приватними децентралізованими інформаційними платформами вимог безпеки та надійного збереження даних;	1) уряд; розробник ДІП або інша юридична особа за визначеною процедурою;

Продовження табл. 2

1	2	3	4
Регламентуючі	Організаційно-розпорядчі (дисциплінарні, правові, розпорядчі)	2) визначення суворо цільового призначення коштів; 3) токенизація майнових та/або особистих немайнових прав; 4) вирішення юридичних спорів через досудовий арбітраж; 5) створення захищених цифрових записів (сертифікатів, відкритих реєстрів, угод), що зберігаються та передаються онлайн; 6) токенизація виборчих процесів волевиявлення та громадського контролю за діяльністю обранців	2) розробник ДІП за визначеною процедурою; 3) те саме; 4) спільно – уряд, парламент і розробник ДІП
Стимулюючі	Економічні (зарплата, премії, пільги та заохочення)	1) фінансове та нефінансове стимулювання взаємодії з громадянами і користувачами сервісів засобами програм лояльності, безготівкових платежів та ін.;	Розробник ДІП, який розробив програмний код і загальні правила користування ДІП
		2) додаткові та стабільні джерела доходів для громадян і малого бізнесу (через надання усїєї готової інфраструктури ДІП для утворення та легалізації)	
	Соціально-психологічні (підвищення мотивації, узгодження цілей особистості з цілями компанії чи більших утворень, формування спільних цінностей)	1) управління громадянином – користувачем ДІП своєю персональною репутацією усередині ДІП (добропорядна поведінка з історією попередніх недобропорядних дій і відгуків); 2) підвищення статусу та іміджу громадянства для доступу до певних сервісів у ДІП; 3) поширення довірчих відносин між користувачами сервісів через обмін даними в ДІП	Розробник ДІП, який розробив програмний код і загальні правила користування ДІП

*Джерело: розробка автора.

В. Головні інструменти механізму модернізації

Відповідно, з огляду на зазначену вище перевагу «що?» над «як?» і згідно з (табл. 2), пропонуються для використання у механізмі модернізації:

1) такі *способи застосування методу управління* у разі модернізації на основі ДІП, які дозволять зробити акцент саме на «що?» (третій стовпчик у табл. 2). Проте водночас можуть виявитися і деякі нові особливості через застосування саме децентралізованих інформаційних платформ у широкій одноранговій мережі користувачів;

2) такі *інструменти механізму модернізації*:

- засновані на технології розподіленого реєстру, а саме – приватні публічні розподілені реєстри, токенизовані активи (цифрові активи), токен розподіленого реєстру (TRP) для реалізації способу фінансового й управлінського обліку, велика кількість сервісів, що визначають поліфункціональність ДІП (для залучення та утримання користувачів) (табл. 3);

- не засновані на технології розподіленого реєстру, а саме – якісний широкопasmовий Інтернет, доступний у будь-якій точці країни, – 3G/4G/5G; відкриті протоколи обміну даними (API); модулі, сумісні із різними інформаційними системами; вільний доступ до великих даних; репутація користувачів ДІП (табл. 3), які також сукупно дозволяють робити стійкий акцент на «що?» замість «як?». Це стає можливим завдяки тому, що, використовуючи їх разом і комплексно, а не поодинокі, недержавні користувачі децентралізованої інформаційної платформи передусім керуються принципами простоти та надійності операцій і це активізує приватну ініціативу, підвищує активність користувачів цієї платформи заради принаймні особистого інтересу (вигоди) користувача, що є запорукою для підтримки інтересу багатьох учасників усієї системи.

Таблиця 3

Головні інструменти механізму модернізації, що є доречними для оновлення системи публічного управління на основі ДІП

Назва інструменту	Сутність і природа інструменту	На що може впливати інструмент	Як проявляє себе у ДІП	Як застосовується разом з іншими інструментами
1	2	3	4	5
1. Приватні публічні розподілені реєстри	Є приватними закритими, приватними відкритими, публічними реєстрами [8] з усіма відомими	Впливають на ступінь довіри уряду до розподіленого реєстру, який пропонується в основі ДІП,	Як обов'язкові технологічно захищені засоби обліку та середовище обліку в ДІП. Вид застосованого	Завжди проектуються і застосовуються як обов'язковий елемент ДІП. Зміна типу реєстру [32]

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
1. Приватні публічні розподілені реєстри	вадами і перевагами технології розподіленого реєстру	до рівнів допуску в ньому та ін.	розподіленого реєстру для його розміщення реєстру може впливати на функціональну повноту екосистеми і навіть ДІП	залежить від прагнень його розробника чи власника. Є основою для токенизації (створення цифрових активів) [17]
2. Токенізовані активи (цифрові активи)	Вирізняють технологічну природу, економіко-правову природу, інформаційно-прикладну природу [20] з виявленими властивостями інструменту. Інструмент має доведений правовий зв'язок із майном	На встановлення коректного правового режиму для кожного із зазначених видів віртуальних активів	Є засобом фінансового й управлінського обліку майна, яке може виступати самостійним об'єктом правовідносин. ДІП є ідеальною системою обліку цих інструментів і майна, з яким вони пов'язані	Для застосування важлива їхня правильна класифікація, що дозволяє встановити коректний правовий режим для кожного із видів віртуальних активів
3. Токен розподіленого реєстру (ТРР) для реалізації способу фінансового й управлінського обліку	Є основним інструментом розподіленого реєстру й одним із визначальних засобів для технології розподіленого реєстру і ДІП	ТРР як унікальний об'єкт обліку дозволяє вести облік будь-яких правочинів із майновими й особистими немайновими правами у єдиній довірній (завдяки розподіленому реєстру) системі обліку (у ДІП)	Користувачі системи обліку (розподіленого реєстру) у ДІП можуть самостійно створювати цифрові активи	Може легко застосовуватися разом із токенизованими активами (цифровими активами) у публічних розподілених реєстрах; може легко виступати засобом накопичення і підтвердження репутації користувачів ДІП та бути дієвим і простим інструментом в усіх сервісах усередині ДІП

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
4. Велика кількість сервісів, що визначають поліфункціональність ДІП (для залучення й утримання користувачів)	Це безліч сервісів, що: 1) узгоджені між собою відкритими протоколами обміну даними (API); 2) утворюють екосистему сервісів, і це формує нову додану вартість і суспільну цінність від ДІП	Прямо впливає на кількість користувачів, їхню лояльність до екосистеми та ДІП, на позиціонування і держави, і, власне, ДІП	Елемент екосистеми сервісів, що має власний чіткий функціонал і орієнтацію на створення нової суспільної користі та цінності	Є прямим наслідком застосування відповідних відкритих протоколів обміну даними (API) та загальної архітектури екосистеми і ДІП

* Джерело: розробка автора на основі [20], [24], [46].

Такий підхід уже чітко доведений на прикладах ДІП на приватних і публічних розподілених реєстрах, зокрема в давно існуючій міжнародній децентралізованій інформаційній платформі українського походження – у Системі **Bitbon**. Наприклад, у Системі **Bitbon** уся екосистема сервісів спроектована та налаштована на досягнення спільної користі. Така спільна користь синтезується з користі, отриманої індивідуальними учасниками у вигляді *цифрового активу – «інформаційного ресурсу, похідного від права на цінність і такого, що обертається в розподіленому реєстрі у вигляді унікального ідентифікатора»* [21]. Основним механізмом Системи **Bitbon** є реалізація способу фінансового й управлінського обліку щодо обміну товарами та послугами за допомогою цифрових активів [15].

Особливу увагу слід приділити тому, хто саме є користувачами ДІП і як вони розподіляються у ДІП, оскільки такий розподіл підтверджує правовий статус (навіть із правами та обов'язками) таких користувачів принаймні у децентралізованій інформаційній платформі й утворює нові певні правовідносини, які є суттєвим аргументом на користь підвищення ділової активності громадян і нового обігу майнових та особистих немайнових прав у державі, що як мінімум важливо з огляду на зайнятість і доходи. Так, учасників відносин у сфері застосування токенизованих активів, зокрема цифрових активів, можна визначити як користувачів децентралізованої інформаційної платформи. Оскільки такі ДІП є результатом людської діяльності, то очевидно, що є користувачі, які

забезпечують підтримання їх роботи, а є такі користувачі, чії дії спрямовані на споживання корисних властивостей ДІП. З огляду на це користувачів децентралізованої інформаційної платформи можна класифікувати як «постачальників послуг» і «споживачів послуг» [24] (рис. 4).

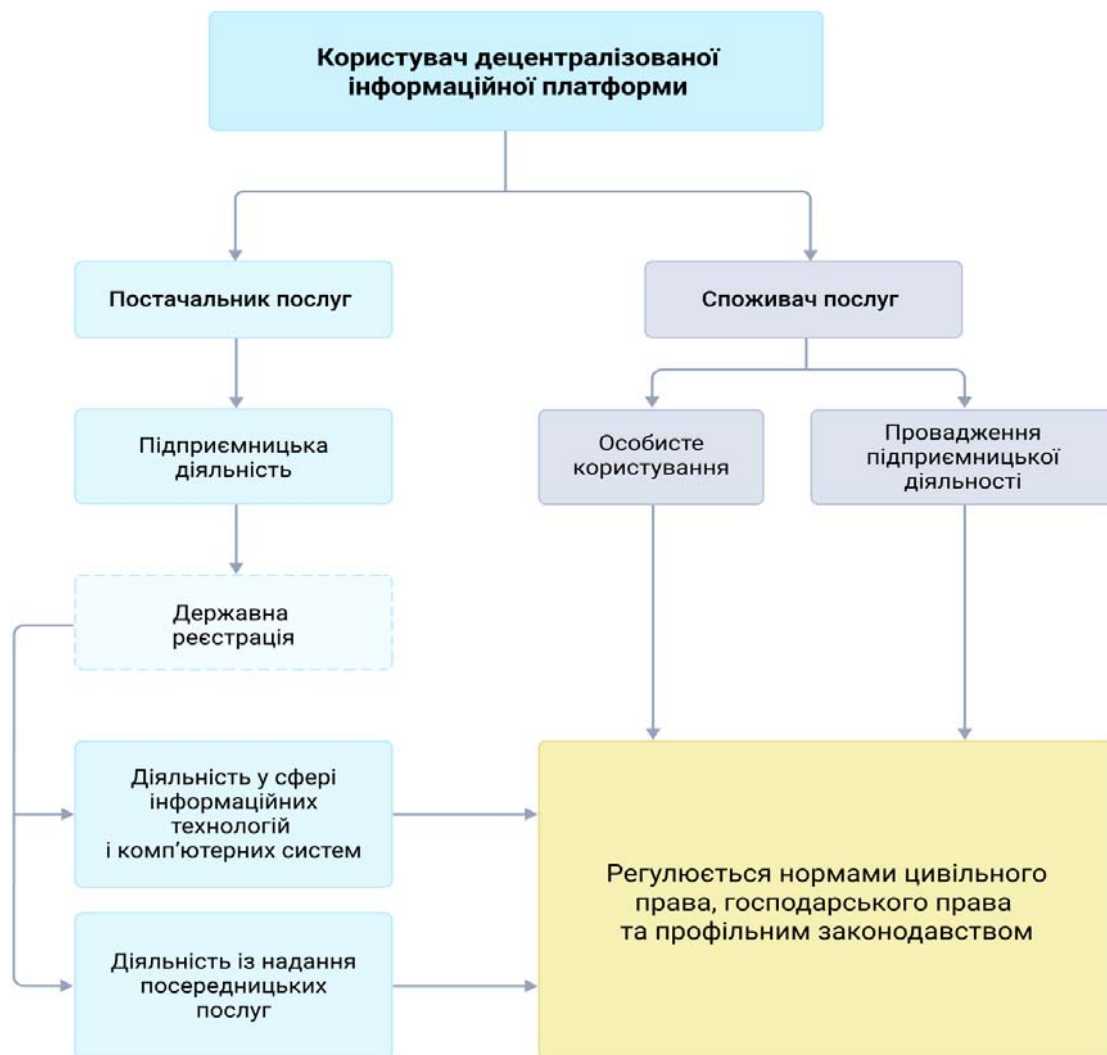

Рис. 4 Суб'єктний склад суспільних відносин, що здійснюються на базі ДІП
*Джерело: розробка автора на основі [24], [43].

«Діяльність постачальників послуг може бути спрямована на надання послуг іншим користувачам, що, власне, тягне за собою реалізацію суспільних відносин у системах обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру з віртуальними активами... Діяльність постачальників послуг є підприємницькою і визначається як діяльність у

сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем або як посередницькі послуги... Зі свого боку, інші користувачі системи обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру (споживачі послуг) споживають послуги для власного користування, а також із метою провадження підприємницької діяльності. Отже, систему обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру можна використовувати вже як середовище укладання правочину, де контрагенти, верифіковані самою системою обліку цифрових даних (тобто самою ДІП) на базі технології розподіленого реєстру, мають облікові записи (особисті кабінети), а всі дії автоматично реєструються в такій системі. Такі відносини мають вважатися договірними та підпадати під сферу регулювання цивільного та/або господарського законодавств» [24].

Г. Допоміжні механізми регулювання і самоорганізації

Наступним етапом у межах першого кроку є визначення доречних допоміжних механізмів регулювання та самоорганізації децентралізованих інформаційних платформ. Ці десять запропонованих механізмів, що вперше зазначені на (рис. 2), можна вважати допоміжними, оскільки вони вже давно існують у межах інших процесів (наприклад, виборів і боротьби за владу, організації виконання рішень, координації й упорядкування відносин і технологічних процесів та ін.), є достатньо відпрацьованими з процесуального погляду і можуть бути застосовані як елементи для інших процесів та управлінських механізмів.

Окрім цих ознак спільним і корисним для модернізації системи публічного управління у допоміжних механізмах є те, що:

1) стовідсотково для усіх із них вже існують правові підстави для їх застосування у тій чи іншій мірі, тобто усі вони є легальними та дозволеними;

2) вони або лежать в основі відкритих процедур публічного управління (наприклад, механізм виборів на різних рівнях, механізм традиційної «веберівської» бюрократії), або ж легко можуть бути застосовані у сфері публічного права до відповідних об'єктів чи відносин;

3) усі вони за своєю будовою і морфологією вже є організованими або законодавчим чином, або відкритим програмним кодом, або публічними документами (правилами) від своїх розробників;

4) зважаючи на кібернетичні принципи 1–3 і 6 (див. рис. 3), усі вони безпосередньо можуть використовувати існуючі властивості публічного управління або впливати на них (чи змінювати їх) із метою, як це зазначено вище щодо мети майбутнього механізму модернізації системи публічного управління, надати існуючій системі публічного управління

нових кращих якостей задля використання історичних можливостей цифрових технологій.

Серед зазначених (рис. 2) десяти допоміжних механізмів можна виокремити за ознакою «природа походження механізму» дві групи механізмів: а) механізми інформаційно-технологічної природи; б) механізми політико-адміністративної природи. Такий поділ дозволяє надалі, по-перше, влучніше співвідносити ці механізми із методами й інструментами механізму модернізації та комбінувати їх за трьома шарами забезпечення нової суспільної цінності, про що буде сказано трохи нижче, і, по-друге, застосовувати їх разом. Отже:

а) механізми інформаційно-технологічної природи: 1 – «оркестровка» як спосіб організації виконання бізнес-процесів, 2 – екосистеми зі своїми приватними мікроплатформами користувачів, 3 – «хореографія» як спосіб координації кількох бізнес-процесів, 4 – автономні алгоритми регулювання (смарт-контракти ТРР), 6 – колективне фінансування, 7 – реєстрація правочинів у ДІП, 9 – зворотний зв'язок із держслужбовцями 24/7, 10 – оцифрування майнових прав і управління ними в ДІП;

б) механізми політико-адміністративної природи: 4 – автономні алгоритми регулювання (смарт-контракти ТРР), 5 – традиційна бюрократія, 8 – вибори на різних рівнях, 9 – зворотний зв'язок із держслужбовцями 24/7.

У вищенаведеному поділі серед десяти механізмів є два механізми (4 і 9), що присутні в обох групах, оскільки:

по-перше, для них в Україні й інших країнах вже існують достатні правові підстави для реалізації не тільки як механізмів інформаційно-технологічної природи у сучасному цифровому середовищі (наприклад, смарт-контракти давно використовуються банками для автоматичних платежів із рахунку за попередньою згодою власника цього банківського рахунку);

по-друге, вони можуть бути реалізовані у сучасному цифровому середовищі за допомогою цифрового активу. У цьому випадку цифровий актив виступатиме як захищений засіб вираження і забезпечення довіри умовного виборця до державного діяча та громадського контролю за публічними голосуваннями, що також давно вже не є технічно складним для виконання.

Нижче стисло наведено сутність згаданих вище десяти допоміжних механізмів, що можуть бути використані з метою формування механізму модернізації системи публічного управління.

1. Механізм «оркестровки», як нами зазначалося у [25], є способом організації виконання бізнес-процесів, який може взаємодіяти із

зовнішніми та внутрішніми веб-сервісами й у такий спосіб безперервно формувати технологічну й інституційну конфігурацію «уряд як платформа» (GaaS). За своєю суттю він завжди є «фоновим» механізмом для забезпечення інших процесів.

2. *Феномен екосистем зі своїми приватними мікроплатформами користувачів* є новітнім засобом самоорганізації користувачів ДІП і утворення власних ієрархій та є унікальною похідною саме децентралізованих інформаційних платформ і, швидше за все, технічно неможливий для централізованих інформаційних платформ через проблематичність утворення власних екосистем у межах однієї платформи. За природою своєї організації такі екосистеми є радше механізмом, ніж просто інструментом чи засобом. За логікою будови вони повністю відповідають принципам функціонування ДІП [19], але по суті є складовою частиною ДІП більшого порядку. За своїм походженням вони утворюються в межах більшої (умовно – «материнської») екосистеми, що відповідно організована на децентралізованій інформаційній платформі; технологічно екосистеми зі своїми приватними мікроплатформами користувачів організовані завдяки тим самим програмно-апаратним комплексам, що й «материнська» екосистема і ДІП. Таке явище, як мікро-ДІП, виникає завдяки тому, що у «материнській» ДІП, по-перше, дозволено усім ідентифікованим користувачам утворювати власні сервіси та формувати свої мікроспільноти й надалі підтримувати їх за допомогою базових сервісів. По-друге, користувачі бажають і мають здатність утворювати власні сервіси та формувати свої мікроспільноти з метою принаймні отримання додаткових фінансових вигід чи інших вигід від обслуговування інших користувачів у межах власної малої екосистеми і мікро-ДІП, які співвідносяться з «материнськими» як часткове та загальне. Завдяки властивостям технології розподіленого реєстру технічно неможливо утворити дві абсолютно ідентичні екосистеми і мікро-ДІП.

3. *Механізми «хореографії» як способу координації кількох бізнес-процесів* [25] – це організаційний спосіб координації одночасно кількох бізнес-процесів через технологічні протоколи спільної роботи у вигляді запитів і підтверджень між різними гілками бізнес-процесів і малими екосистемами сервісів, які координуються й «оркеструються» [30]. За своєю суттю завжди є «фоновими» механізмами для забезпечення інших процесів.

4. *Автономні алгоритми регулювання (смайт-контракти TRP)* розглядаються як механізми автоматичної або напівавтоматичної реалізації управлінських рішень у разі виконання певних умов. Смайт-

контракт – це невелика комп'ютерна програма, що забезпечує автоматичне чи напівавтоматичне виконання зобов'язань за укладеним контрактом (чи алгоритмом) і виконує дві функції: або безпосередньо виконання, або відстеження виконання (порушення) волі, узгодженої в договорі між сторонами (або в нормативно-правовому акті). Реалізуються на публічних і корпоративних платформах на базі технології розподіленого реєстру з унікальними заданими параметрами мережі, політикою доступу, що дозволяє і надалі розширювати можливості для використання смарт-контрактів. Є два параметри, за якими відбирають кейси для впровадження смарт-контрактів: а) є зрозумілий практичний ефект, і з цього погляду є сенс автоматизувати повторювані відносини, великі угоди з ризиками несплати; б) є технічна можливість впровадження, коли, наприклад, виконання угоди пов'язане з об'єктивними та вимірюваними параметрами, що піддаються токенизації.

5. *Механізм традиційної бюрократії* лежить в основі традиційного публічного управління: державні службовці чітко дотримуються правил і наказів керівництва, а їхня діяльність заснована виключно на професійних знаннях та вміннях. Як відомо, основою класичної (традиційної) концепції публічного управління є розробки Вудро Вілсона та теорія бюрократії Макса Вебера [26]. Для традиційної бюрократії властивим є те, що установи публічного сектору повинні забезпечувати послуги, що визначені голосуванням середнього виборця, а не пошуком і пропозицією на ринку; вони мають чітко визначений предмет діяльності та завдання для виконання [3], ієрархічну інтеграцію будови і професійність виконавців.

6. *Коллективне фінансування в межах децентралізованої інформаційної платформи* – це вид діяльності користувача децентралізованої інформаційної платформи, спрямований на отримання додаткової вигоди від участі в реалізації вибраного бізнес-проекту за публічними правилами й умовами цього бізнес-проекту. Сьогодні тільки одна ДІП у світі заклала у своїй архітектурі елементи, що дозволяють здійснювати колективне фінансування в реальних, а не спекулятивних проектах із реальною цінністю, – це Система **Bitbon**. У цій ДІП процес колективного фінансування визначається як контриб'ютинг, а величина вигоди прямо пропорційно залежить від кількості наявних у користувача платформи спеціальних одиниць обліку – цифрових активів конкретного бізнес-проекту [14]. У межах цієї статті колективне фінансування за допомогою інструментів ДІП розглядається і як допоміжний механізм, оскільки у новий спосіб вирішує проблему добровільної участі фізичних і юридичних

осіб у захищеному інвестуванні в реальні об'єкти, охоплює майнові відносини, формує нові зв'язки та залежності між суб'єктами й об'єктами, має порівняно складну систему організації. Щодо модернізації системи публічного управління такий вид управління своїм майном відіграє важливу роль для значного підвищення фінансової мотивації громадян ставати користувачами певної платформи, а також для розвитку екосистеми сервісів у межах ДІП або численних приватних мікро-ДІП.

7. *Реєстрація правочинів у ДІП* є процедурою внесення цифрових даних у захищені приватні чи публічні бази даних, засновані на технології розподіленого реєстру, що може провадитися або вручну, або автоматично чи напівавтоматично із застосуванням смарт-контрактів. Будучи порівняно нескладною адміністративною процедурою, така реєстрація, з управлінського погляду, може набути вищого статусу – статусу механізму. Це відбувається тому, що для цілей управління важливим є не лише простий факт внесення даних, а й захищене зберігання та висока довіра до такої інформації, що породжує і вже набагато вищі вимоги до інших забезпечувальних процедур (тобто фактично до розробника ДІП і до держави, яка погоджується з цим) та до особистого і суспільного сприйняття наслідкових станів об'єкта, про який така інформація вноситься у реєстри ДІП. Йдеться, зокрема, про автоматичну зміну персонального рейтингу об'єкта у ДІП, рейтингу довіри до об'єкта у ДІП, правового статусу об'єкта чи навіть про зміну правового режиму щодо об'єкта, якщо з цим пов'язана та чи інша норма чинного законодавства, наприклад кримінального.

8. *Вибори на різних рівнях* є процедурою обрання особи чи партії шляхом відкритого або таємного голосування. Вибори є однією з найбільш поширених форм участі громадян у суспільно-політичному житті, важливим інститутом функціонування політичної системи та політичного режиму, їхньої легітимності. З публічно-управлінського погляду, вибори є механізмом забезпечення народовладдя. У контексті цієї роботи вибори віднесені до головних допоміжних механізмів, оскільки є складним способом вирішення суспільної проблеми чи суперечності, а саме – головним способом забезпечення легітимності державних рішень і державних посадових осіб. Наразі саме у цих питаннях концентрується значна публічно-управлінська проблема – брак довіри до влади, яка формується шляхом представницької демократії, що є радше владою еліт, ніж народу. Це вимагає перегляду наявних на сьогодні поглядів на взаємні обов'язки держави і людини та на цінність інституту громадянства. Одним

із перших кроків до цього буде модернізація системи публічного управління на основі ДІП.

9. Зворотний зв'язок із держслужбовцями 24/7 є політичним і технологічним способом підтримання зворотного зв'язку між громадянами та держслужбовцями із забезпеченням взаємної етики, що безпосередньо впливатиме на ступінь суспільної довіри до держслужбовця та, відповідно, на його дисциплінарну і політичну відповідальність перед виборцями. Останніми десятиліттями в Україні та в більшості країн світу наростає криза у зворотному зв'язку з виборними особами, відбувається стрімке поширення популізму і політичної безвідповідальності, що викликає численні деформації у довірі до влади, державних інституцій і букви закону. Наслідком цього є послаблення якості публічного управління як системи. У контексті цієї роботи зворотний зв'язок із держслужбовцями 24/7 розглядається і як допоміжний механізм у головному механізмі модернізації, і як важливий наслідок такої модернізації. Такий наслідок може бути досягнутий завдяки новітнім інструментам: індивідуальним унікальним цифровим активам для кожного виборця в децентралізованій системі обліку цифрових даних на технології розподіленого реєстру (тобто ДІП), до якої підключена значна частка виборців та у якій обліковуються й обертаються цифрові активи.

10. *Оцифрування майнових прав і управління ними в ДІП* – це процес створення користувачем децентралізованої інформаційної платформи свого цифрового активу [29]. Сьогодні тільки одна ДІП у світі заклала у своїй архітектурі елементи, що дозволяють, по суті, проводити токенизацію майнових та особистих немайнових прав (токенизацію активів), – це Система **Bitbon**. Утім цей факт ніяк не обмежує інші децентралізовані інформаційні платформи проводити токенизацію активів у той чи інший спосіб. Токенізувати активи може кожен користувач Системи **Bitbon**, який прийняв рішення створити свій цифровий актив для зручного та безпечного способу управління правами на своє майно, зокрема й для рівноцінного обміну такими правами з іншими користувачами цієї системи. У межах цієї статті токенизація існуючих активів розглядається і як допоміжний механізм, оскільки у новий спосіб вирішує проблему добровільної участі фізичних та юридичних осіб у захищеному управлінні правами на майно, а також сприяє вирішенню проблеми розвитку сучасного ринку інформаційних ресурсів, товарів і послуг на базі технологій розподіленого реєстру.

Нижче у (табл. 4) наведено якості допоміжних механізмів, що можуть бути використані з метою формування механізму модернізації системи

публічного управління. Попередні авторські узагальнення, зафіксовані у четвертому стовпчику цієї таблиці, підтверджують, що запропоновані десять допоміжних механізмів процедурно і технологічно забезпечують збільшення здатності організацій публічного сектору реагувати на очікування та потреби суспільства. Власне, на це і має бути орієнтована будь-яка національна практика запровадження «держави як платформи» з відомим девізом «робити більше з меншими витратами».

Таблиця 4

Якості допоміжних механізмів регулювання та самоорганізації децентралізованих інформаційних платформ, що можуть бути використані з метою формування механізму модернізації системи публічного управління

Назва допоміжного механізму	Головний дієвий (активуючий) елемент у механізмі	Що може змінитися у системі публічного управління завдяки механізму	Внесок у створення нової суспільної цінності
1	2	3	4
1. «Оркестровка» як спосіб організації виконання бізнес-процесів	Алгоритмічно регульований порядок виконання різних веб-сервісів (завдань) у межах однієї екосистеми (безперебійність операцій)	Доступність довірених приватних публічних розподілених реєстрів (блокчейн). Щільніша та ширша інтеграція з державними централізованими платформами (у межах GaaS)	Дозволяє одночасно охопити безліч державних, комунальних і приватних екосистем із власними реєстрами та джерелами даних, як наслідок – миттєва доступність перевірених даних
2. Екосистеми зі своїми приватними мікроплатформами користувачів	Приватна ініціатива користувача ДІП, що технологічно заснована на розподіленому реєстрі	Радикально збільшується кількість надавачів і користувачів послуг, зокрема публічних. Використання нових інструментів (наприклад, цифрових активів) під час надання послуг та обігу товарів і послуг; зростає кількість доступних послуг (модульність)	Нові конфігурації публічних послуг. Швидкість і сталість поширення схвалених інновацій через користувачів ДІП та ієрархічно підключених до неї мікро-ДІП. Зменшена собівартість послуг; більше довіри

Продовження табл. 4

1	2	3	4
3. «Хореографія» як спосіб координації кількох бізнес-процесів	На основі штучного інтелекту чи алгоритмічно регульований порядок виконання різних веб-сервісів (завдань) у межах однієї чи кількох екосистем і платформ (безперебійність операцій)	Щільніша та ширша інтеграція з державними централізованими платформами (у межах GaAP). Доступність довірених приватних публічних розподілених реєстрів	Завдяки декомпозиції та модульності буде забезпечувати громадян більшою кількістю можливостей для особистого використання державної і недержавної цифрової інфраструктури послуг
4. Автономні алгоритми регулювання (смарт-контракти TRP)	Автоматичність виконання зобов'язань на основі захищеного коду	Зниження ролі людини як адміністратора процесів і підвищення ролі – для утворення процесів і продуктів (більше творчості); істотна частина норм може бути алгоритмізована, а регулювання стає сприйнятним для машини (machine-readable)	Головна цінність смарт-контрактів – можливість зробити зобов'язання такими, що автоматично виконуються (самовиконання)
5. Традиційна бюрократія	Чітке дотримання правил, наказів та ієрархії	Виконання норм і правил частково зміщується з людей на алгоритми; суттєво більша орієнтація на потреби громадян	Як мінімум забезпечуватиме порядок і координацію у разі тривалого перехідного періоду під час транзиту до децентралізованої моделі врядування; знижується залежність від волі та настрою контрагента (менше шансів не заплатити, приховати важливі факти, пропустити терміни)

Продовження табл. 4

1	2	3	4
6. Колективне фінансування	Приватна комерційна ініціатива, заснована на довірі багатьох інших користувачів	Стрімкий розвиток економічних методів управління та заохочення; суттєве поширення нових систем обліку даних; управління очікуваннями користувачів і гарантіями набуття бажаного результату; нові комбінації інструментів механізму модернізації та ін.	Сприяння формуванню (через створення нових об'єктів інвестування або полегшення доступу до них) глобального ринку (попиту та пропозиції) інформаційних ресурсів, товарів і послуг та, відповідно, нових засобів праці, нових навичок і вмінь у мільйонів людей
7. Реєстрація правочинів у ДІП	Незворотність записів у публічних розподілених реєстрах	Регламентуючі та економічні методи управління; поява нових комбінацій інструментів (токени, приватні публічні розподілені реєстри, цифрові активи); зростає роль права як суспільного регулятора; більша якість зворотного зв'язку в управлінській системі та ін.	Забезпечується суттєво вищий рівень довіри до даних та їх безпека; миттєва доступність публічних даних, що внесені у реєстр
8. Вибори на різних рівнях	Найвища політична легітимність змін	Значне зростання обліку як функції управління; значне посилення ролі та значення інституту громадянства	Більша операційна прозорість і більша суспільна довіра навіть без зміни наявних моделей держави; додатковий захист прав громадянина та його набутих можливостей завдяки інструментам ДІП

Продовження табл. 4

1	2	3	4
9. Зворотний зв'язок із держслужбовцями 24/7	Політична відповідальність держслужбовця	Процедури зворотного зв'язку та відстеження діяльності держслужбовця; зміна й поширення деяких регламентуючих і стимулюючих методів управління	Більш свідомий і активний вибір у громадян; суттєво більша міра політичної відповідальності у суспільстві, вища довіра між громадянами та до інститутів влади; менше напруженості та ін.
10. Оцифрування майнових прав і управління ними в ДІП	Набуття громадянином додаткової вигоди (зокрема – економічної) від наявних прав на певний реальний актив, що виражено у цифровому вигляді	Стрімкий розвиток економічних методів управління; суттєве зростання ролі права і захищеної інтелектуальної власності у суспільстві; суспільний запит на переоцінку активів; значний розвиток відносин власності та захисту майнових прав; значне переформатування ринків праці (більше самозайнятості та інтелектуалізації праці); створення нових бізнесів та ін.	Сприяння формуванню (через утворення нового засобу обігу та цінності) глобального ринку (попиту і пропозиції) інформаційних ресурсів, товарів і послуг, а також, відповідно, нових засобів праці, нових навичок і вмій у мільйонів людей

*Джерело: розробка автора.

Г. Соціальні інститути

Наступним кроком є узагальнення впливу головних соціальних інститутів на стан системи публічного управління. З урахуванням власних висновків у раніше опублікованих статтях [25, с. 65–66] і зараз не відволікаючись на обґрунтування появи соціальних інститутів, наразі можна назвати шість головних і найбільш впливових соціальних інститутів, що використовуються чинною системою публічного управління та отримують виклик від існуючих практик публічного врядування із використанням централізованих платформ. До них

віднесено такі суспільні інститути: 1) громадянство; 2) державна служба; 3) власність; 4) законодавство; 5) ринок; 6) культура (табл. 5).

Таблиця 5

Головні соціальні інститути, вплив яких почав змінюватися під тиском цифрових трансформацій і запровадження платформного врядування

Назва соціального інституту	Виклик системі публічного управління у співвіднесенні із функцією соціального інституту	Головні засоби та механізми публічного управління, що зараз застосовуються у відповідь на виклик системі публічного управління
1	2	3
1. Громадянство	Послаблення правового зв'язку й апатичність виборців через «замикання у собі» правлячих еліт («переродження інститутів демократії»)	<ul style="list-style-type: none"> • засоби представницької демократії: вибори, зворотний зв'язок із держслужбовцями, «соціальний ліфт»; • політичні, соціальні та безпекові гарантії своїм громадянам; • установлення правових умов отримання громадянства
2. Державна служба	Функції держави можуть виконуватися не лише професійними службовцями, але й алгоритмами цифрових платформ	<ul style="list-style-type: none"> • підготовка кадрів для публічної служби, створення бюрократичних оргструктур; • відпрацьовані технології державного управління
3. Власність	Власність і майно, що раніше обліковувалися тільки у державних реєстрах, породжують легальні похідні від права на цінність, які обертаються у приватних публічних розподілених реєстрах	<ul style="list-style-type: none"> • різні правові юрисдикції; • страхування майнових ризиків; • нотаріат; • ведення державних реєстрів даних; • судовий арбітраж для вирішення майнових спорів
4. Законодавство	Принцип «верховенства права» (rule of law) перестає бути ключовим для упорядкування суспільних відносин у демократичних країнах	<ul style="list-style-type: none"> • нові владні інституції та розширення держапарату; • громадська антикорупційна діяльність; • пряма демократія через референдум; • політичний консенсус ділових і політичних еліт

Продовження табл. 5

1	2	3
5. Ринок	«Баланс між публічними і приватними благами недосяжний: масовий дисбаланс на користь ринку і порушення балансу ринку» [5, с. 228]	<ul style="list-style-type: none"> • грошово-кредитна політика; • політичний консенсус ділових і політичних еліт; • правила міжнародної торгівлі; • провадження секторальних реформ, що не мають підтримки більшості [5, с. 194–195]
6. Культура	Відкрите суспільство послаблює традиційні цінності як неформальні регулятори	<ul style="list-style-type: none"> • представницька демократія; • посилення принципу «захисту прав людини» у врядуванні, зокрема посилення впливу маргінальних і нечисельних груп

*Джерело: розробка автора з урахуванням [5], [40].

З огляду на величезний шар дуже складних суспільних відносин і соціально-економічних проблем за участі цих шістьох інститутів, наразі увага приділяється аспекту майбутніх змін у системі публічного управління завдяки порівнянню можливих відповідей централізованих і децентралізованих інформаційних платформ на ключові виклики системі публічного управління, що постають через співвіднесення системи публічного управління з головною функцією того чи іншого соціального інституту (рис. 5). Для цього буде доцільно використати, по-перше, результати порівняння децентралізованих інформаційних платформ з іншими формами надання публічних адміністративних послуг у вигляді SLEPT-аналізу та, по-друге, всеохоплюючі висновки і синтез провідних світових мислителів – доповідь Римського клубу 2017 року [5]. Доповідь Римського клубу є однією із найбільш резонансних і авторитетних публікацій останніх років [27], що ідеологічно відштовхується від ідеї «повного світу» (англ. *full world* [36]). Орієнтири, закладені у цій доповіді, можуть бути розцінені як дещо ідеалістичні, але на них уже акцентувала увагу світова інтелектуальна еліта, а разом вони можуть бути чи не найкращим уособленням «що?» у згаданій вище дилемі «що? vs як?». «Повний світ» – це і є переповнений благами світ, але з неясними перспективами подальшого розширення кордонів через споживацьке

ставлення до всіх ресурсів і знань та майже готовий перетворитися на колапс «порожнього світу» [36].

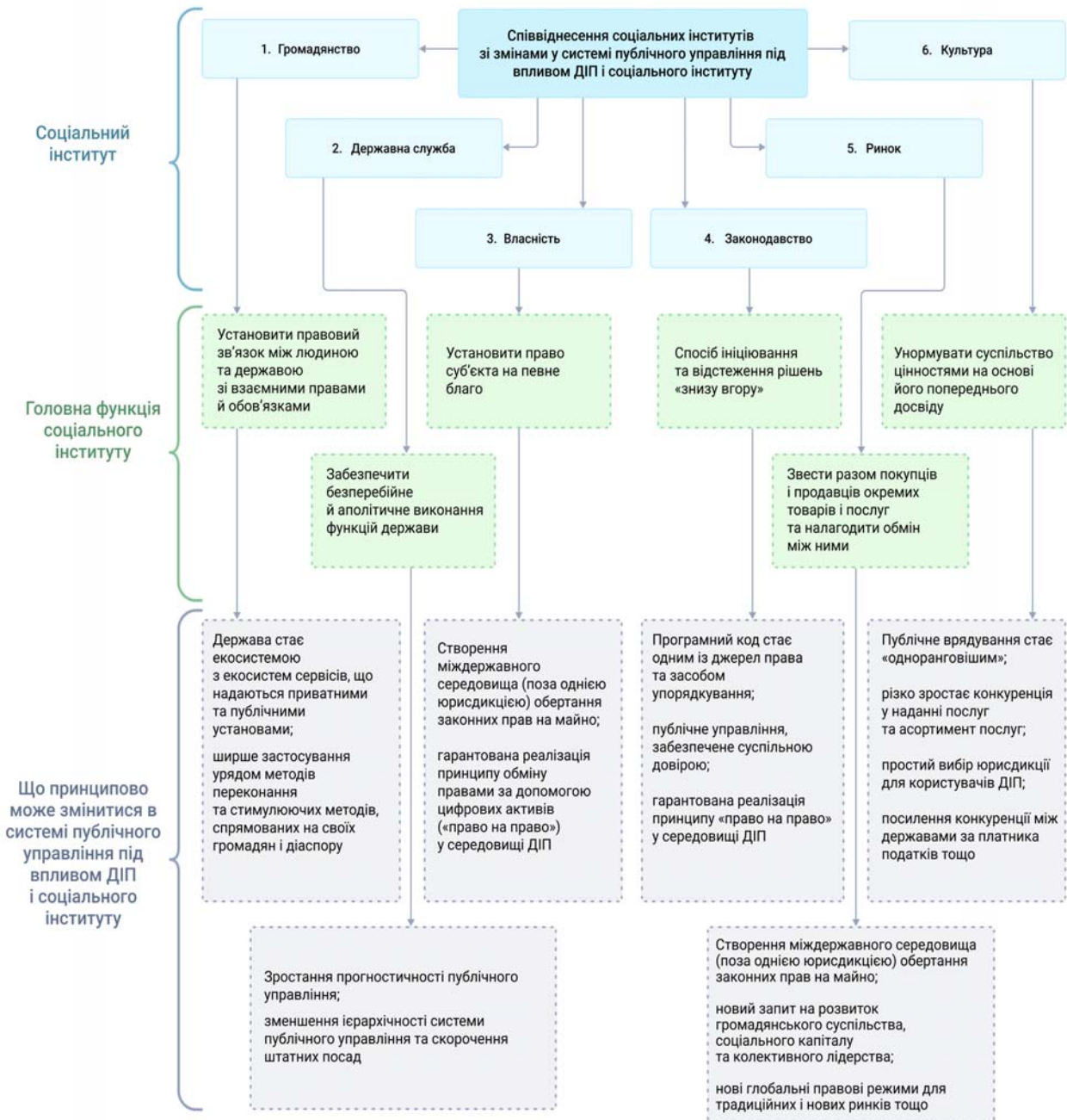

Рис. 5 Співвіднесення виокремлених соціальних інститутів зі змінами у системі публічного управління під впливом ДІП і соціальних інститутів

* Джерело: розробка автора.

Д. Три рівні утворення суспільної цінності

Зафіксовані на (рис. 5) та у (табл. 5) узагальнення щодо використання соціальних інститутів дозволяють ще щільніше наблизитися до механізму модернізації завдяки керованому управлінню розподілом суспільної цінності, як це було показано на (рис. 1). Так, авторська ідея надати можливі «цифрові» відповіді, які пропонуються і централізованими, і децентралізованими інформаційними платформами, на проблеми, що існують у системі публічного управління, крізь призму шістьох соціальних інститутів та, відповідно, формування власного механізму модернізації системи публічного управління дозволяє триматися глибинного і ціннісного акценту щодо «що? vs як?». Отже, виникає питання: чи приховують (або зміщують акцент) соціальні інститути щось важливе у сучасних відносинах між людиною і державою та, якщо це так, що саме приховано (спотворено)? Можна виокремити три найважливіші пункти, які також будуть враховані нами у подальшому способі пошуку нової суспільної цінності.

По-перше, це місце людини в сучасній системі суспільних і економічних відносин всередині держави [34], [38], [41], [45], [50]. Можна дещо розсунути межі й без того широкого поняття «повного світу»: його заповнення та екологічність відносин у ньому отримують більший сенс, якщо знайти спосіб, як знизити дисонанс між класичною економічною дилемою (апріорі ресурсна недостатність проти зростаючих людських потреб) і цінностями, переконаннями, оцінкою вже створених людських активів, надати їм нового життя в новому зверненні. По суті, важливим стає те, як надати нову цінність за старою шкалою. Для цього потрібно пояснити спосіб, як зняти токсичність і вийти з глухого кута звичних ринкових відносин, що призводять до все більш руйнівних економічних криз, та досягти балансу і врівноваженості громадських взаємозв'язків. Це – найважливіше завдання для нових інформаційних технологій, вчених, державних лідерів і «постачальників» цифрових рішень. У разі успіху це стане новим кроком до ощадливості й екологічності суспільних відносин, до «повного світу», який було збудовано на повазі до людини і захищеності її приватної та інтелектуальної власності. А сучасні цифрові технології дають відповідь на це. Йдеться про нові інструменти підтвердження довіри та людиноцентричні державні сервіси, що побудовані на розподіленому реєстрі. Але розкриття цього боку сучасного економічного глухого кута традиційного капіталізму, побудованого на позиковому відсотку, зробить свій внесок у зняття розгубленості та невизначеності національних еліт і зміцнить надію на більш справедливе державне управління.

По-друге, *свобода людини та широке ставлення до свободи* – це наступна важлива пропущена ланка у відносинах між людиною і державою, що зараз підлягає переосмисленню за допомогою цифрових технологій. Сучасний світ живе на все більш зростаючих швидкостях. Сучасна людина не хоче упускати нові можливості (знання, подорожі, роботу, любов та ін.), і вона свідомо й несвідомо обростає новими соціальними зв'язками. Так і світ, і публічне врядування стають більш «одноранговими» (але ще не «пласкими» [9, с. 321]): порушуються колишні ієрархії, поступово «відмирають» непотрібні посередники, а люди все більше намагатимуться заощадити на транзакційних витратах [4, с. 8–10]. Це означає, що підлягають перегляду й способи публічного управління в державі, місцевих спільнотах, регіонах. Але що ж вагомого можуть додати сучасні цифрові технології і дух часу в ці управлінські відносини, не руйнуючи моральних підвалин? Звичайно, це новий спосіб вираження свободи. І це – друга важлива пропущена ланка ланцюга. Це означає більше довіри та верифікації даних, більше зручності, ширший вибір, менше операційних витрат. Як не парадоксально, але питання «більшої свободи» одночасно належить і до наддержавного рівня (бо давно існує перекис на користь фінансових спекуляцій), і до національного рівня (бо існує велика зарегульованість урядами), і навіть до мікрорівня кожної персони (бо існує занадто багато невидимих посередників навіть для базових благ). На жаль, наявні способи регулювання соціально-економічних відносин уже не здатні вивести нації та суспільства із цього глухого кута [16], [39], [51].

Віддаючи належне об'єктивності, потрібно визнати, що, хоча «діджиталізація є гаслом сучасності» [51, с. 56], вона, як і раніше, має конотацію таємничості, неясності та навіть недовіри [35]. Зараз у світі не так багато «техноутопістів» навіть серед науковців і успішних підприємців. Щоб опанувати уми й серця мільйонів освічених людей, цифровізація має принаймні забезпечити збереження і безпеку того, що вже було створено. Цифровий світ повинен бути аналогічним реальному, а не підміняти об'єкти, цінності та вартості реального світу, в такий спосіб надалі провокуючи як нові афери й фінансові «бульбашки», так і моральний розклад суспільства та виклик усім устоям, наприклад через закріплення постправди.

Третя найважливіша, на нашу думку, загублена ланка ланцюга зі створення нової суспільної цінності була влучно сформульована у спільному заклик у Римського клубу: «*Не чіпляйтеся за старі філософії!*» [51]. Сьогодні ці слова актуальні як ніколи. Вихід із «замкненого кола» звичного фінансового капіталізму та соціальної нерівності сьогодні

ближче, як ніколи за останні 50 років: технології підкажуть відповідь. Сьогодні світовий і суспільний запит на нові способи врегулювання головних проблем дійсно великий.

Нарешті переходимо до останнього етапу в межах першого кроку – описання *шарів утворення суспільної цінності*. Пропонуються три шари (або рівні): 1) шар даних; 2) шар управління; 3) шар залучення. Їх поява чітко корелює з усіма кібернетичними принципами (див. рис. 3), але з особливим акцентом на принципи 1, 6 і 7 для забезпечення стійкості бажаної траєкторії руху під час модернізації системи публічного управління та сталості бажаних змін у часі (табл. 6).

Таблиця 6

**Три шари (рівні) утворення суспільної цінності
 для їх використання у механізмі модернізації**

Назва шару	Головне призначення шару	Основні операції на рівні шару	Головне управлінське завдання на рівні шару та засоби його реалізації
1	2	3	4
1. Шар даних	Технологічно забезпечити довіру до інформації, доступної майже для усіх учасників, та її облік	Збір і передача даних про будь-які операції (транзакції, згоди, протоколи подій та ін.), інтеграція публічних електронних і приватних реєстрів	Забезпечити інтеграцію розрізнених баз даних (реєстрів) та їх захищене накопичення. Засоби: технологія розподіленого реєстру, вільний доступ до великих даних, алгоритми, система реєстрів
2. Шар управління	Підготувати існуючу управлінську систему, що заснована на традиційній бюрократії з елементами централізованої інформаційної платформи, до сприйняття нової (модернової) ідеї (або підходу, норми поведінки, продукту)	Надання прав доступу та реплікація (копіювання) даних, адміністративні операції з правами на майно; ідентифікація особи і дій суб'єкта ДІП; утворення «колаборативних ієрархій» [9, с. 321]	Закласти сталі стимули всередині управлінської системи. Засоби: використання інститутів ринку, власності, громадянства, державної служби, права; технологія розподіленого реєстру, система реєстрів

Продовження табл. 6

1	2	3	4
3. Шар залучення	Забезпечити сталу подальшу самоорганізацію управлінської системи та закріпити в ній позитивне сприйняття нової ідеї (норми поведінки, продукту)	Поширення сервісів у малих екосистемах, створення мікро-ДІП, ідентифікація особи та реєстрація дій особи за допомогою ТРР	Змінювати оточуюче середовище, щоб запускалися автоматичні когнітивні процеси для досягнення бажаного результату («поведінка, що підштовхується»). Засоби: використання інститутів культури та власності; технологія розподіленого реєстру і система реєстрів

*Джерело: розробка автора.

Чим є ці шари (рівні)?

По-перше, головною умовою для появи саме таких трьох шарів є здатність управлінської системи забезпечувати свою самоорганізацію під час тиску з боку цифрових трансформацій і накопичених державних проблем. Це буде досягтися завдяки технологічному утворенню «середовища довіри» (завдяки технології розподіленого реєстру) і малим «підштовхуванням» учасників ДІП і громадян, спираючись на сучасну теорію поведінкової економіки (автори – нобелівські лауреати Деніел Канеман (Нобелівська премія 2002 року), Річард Талер [49] (Нобелівська премія 2017 року) та Касс Санстейн [48]).

По-друге, ці шари по суті є абстрактними середовищами, на яких утворюються численні комбінації технологічних і публічно-управлінських рішень та формується певна згода між учасниками (див. рис. 1). Такі комбінації складаються з методів управління, інструментів, допоміжних механізмів (табл. 7), але кожна комбінація має відповідати головній заданій меті – надати існуючій системі публічного управління нових кращих якостей, як це було зазначено вище у меті механізму модернізації.

Таблиця 7

Розподіл основних засобів реалізації за трьома шарами утворення суспільної цінності для їх використання у механізмі модернізації

Назва шару	Методи	Інструменти	Допоміжні механізми регулювання та самоорганізації децентралізованих інформаційних платформ
1. Шар даних	Державний контроль за дотриманням ДІП вимог інформаційної безпеки; організаційно-розпорядчі	Усі реєстри як поєднана система реєстрів (захищені публічні та приватні); вільний доступ до великих даних; приватні публічні розподілені реєстри (блокчейн); токени розподіленого реєстру; відкриті протоколи обміну даними (API)	«Оркестровка»; «хореографія» між процесами; традиційна бюрократія; реєстрація правочинів у ДІП
2. Шар управління	Пільги та заохочення; узгодження; організаційно-розпорядчі	Токенізовані активи (цифрові активи); поширення довірчих відносин; доступні сервіси всередині ДІП; якісний широкосмуговий Інтернет, доступний у будь-якій точці країни; відкриті протоколи обміну даними (API); модулі, сумісні з різними інформаційними системами	«Оркестровка»; «хореографія» між процесами; автономні алгоритми регулювання (смарт-контракти TRP); традиційна бюрократія; вибори на різних рівнях (пряма демократія і сервіси для волевиявлення) на базі ДІП
3. Шар залучення	Управління користувачем своєю репутацією; економічні (премії, пільги, заохочення); соціально-психологічні з акцентом на «підштовхування» та створення стійкої системи стимулів	Токенізовані активи (цифрові активи); доступні сервіси всередині ДІП; модулі, сумісні з різними інформаційними системами; репутація користувачів ДІП	Екосистеми зі своїми приватними мікроплатформами користувачів; колективне фінансування; вибори на різних рівнях; зворотний зв'язок із держслужбовцями 24/7; оцифрування майнових прав та управління ними в ДІП

*Джерело: розробка автора.

По-третє, на образному рівні ці три запропоновані шари утворення суспільної цінності є своєрідними «ємностями», у яких змішуються різні «інгредієнти» із методів, інструментів, допоміжних механізмів, варіантів вибору та спеціальних поведінкових прийомів – «підштовхувань», що важливо для соціуму, який розвиває суспільні відносини на базі ДІП.

Теорія підштовхування – це концепція у сучасній поведінковій економіці, політичній теорії та поведінкових науках [47], що пропонує позитивне підкріплення і непрямі навіювання як способи впливу на поведінку та прийняття рішень групами або окремими людьми. Ця теорія передбачає «можливість впливати на процес прийняття групових та індивідуальних рішень за допомогою позитивного підкріплення і немовби непрямих вказівок» [33]. «Підштовхування» контрастують з іншими, більш традиційними способами досягнення відповідності, такими як освіта, законодавство або правозастосування, але не виключають їх під час застосування.

Відомо, що «підштовхування» підвищують імовірність того, що людина зробить конкретний вибір або буде поводитися певним чином, змінюючи навколишнє середовище у такий спосіб, щоб запускалися автоматичні когнітивні процеси, що сприяють досягненню бажаного результату. Це відбувається тому, що поведінка людини не завжди відповідає її намірам, тобто є розрив між цінностями та діями [44]. Також загальновідомо, що люди не є повністю раціональними: вони часто робитимуть щось, що не відповідає їх особистим інтересам, навіть якщо вони усвідомлюють, що їхні дії не в їхніх інтересах [42]. Наприклад, голодні люди, які практикують дієту, інколи недооцінюють свою здатність схуднути, а їхні наміри харчуватися здоровою їжею можуть бути тимчасово ослаблені, поки вони не втамують свій голод.

Чому на «підштовхуванні» у роботі робиться такий акцент під час запровадження нових рішень? Визнаючи, що «підштовхування» не завжди є бездоганною практикою з погляду етики (наприклад, через використання не завжди переконливих аргументів) і довгострокових змін у людській поведінці, зауважимо, що:

1) сама практика публічного управління й особливо публічної політики вже далека від тих ідеалів, заради яких вони формувалися, особливо у частині людської гідності, свідомого вибору з декількох варіантів, підзвітності влади, раціонального споживання спільних ресурсів (зокрема, публічних бюджетів);

2) практика «підштовхування» під час запровадження ДІП не може бути відокремленою від законодавства та освіти, що також мають змінюватися, але це вже лежить далеко від предмету цього дослідження;

3) приватні особи (громадяни), на яких сторонні учасники (організатори та власники цифрових платформ) на законних засадах спрямовують свій вплив і деякі «підштовхування», стають додатковими «каталізаторами» змін у самій системі публічного управління, виводячи її з існуючої «точки спокою» і задаючи напрям для бажаних громадянами змін. Це, у свою чергу, також може бути «підштовхуванням» цілої системи управління, що є консервативною;

4) вивести одну систему (систему публічного управління) зі стану «спокою» можна лише або сильною, або систематичною дією іншої системи, яку перша система не може відторгнути (не може визнати її легітимною чи вільно відсторонитися від неї).

2. Крок другий: утворення нової суспільної цінності за допомогою децентралізованих інформаційних платформ і формування механізму модернізації системи публічного управління на її основі

Нарешті, перейдемо до другого кроку формування механізму модернізації – формування потрібної комбінації засобів впливу і поведінкових «підштовхувань» із метою обґрунтування спроби утворити нову суспільну цінність за допомогою ДІП.

Нижче будуть запропоновані авторська індукція та синтез із теоретичним прикладом формування нової суспільної цінності у вигляді певної послідовності дій із використанням комбінацій інструментів, методів, допоміжних механізмів. Така нова суспільна цінність (табл. 8) має бути пов'язана або з більшою соціальною справедливістю, або зі сталим економічним зростанням, або з більшою безпекою для своїх громадян, що відповідає загальному призначенню держави за [6, с. 4]. Як наслідок – це має надалі дозволити виокремити механізм модернізації системи публічного управління з чіткими характеристиками на основі прикладу формування нової суспільної цінності за однією з головних сфер відповідальності держави.

Таблиця 8

**Виокремлення варіантів нової суспільної цінності,
що може бути досягнута у модернізованій системі
публічного управління за допомогою ДІП**

Заради чого існує держава	Варіант важливої суспільної цінності для цифрового XXI століття
1. Економічне зростання	Не має бути «зайвих людей»
2. Соціальна справедливість	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання довіри у суспільстві; • реалізація права власності громадян на ресурси держави і на дохід, який управління ними буде генерувати
3. Безпека громадян	Створити умови, за яких громадяни самі зажадають захищати свою державу

*Джерело: розробка автора.

Як приклад розглянемо варіант досягнення нової суспільної цінності «Не має бути «зайвих людей», що лежить в економічній площині та пов'язана з наявною глобальною проблемою бідності й загострення безробіття. Під «зайвими людьми» маються на увазі десятки і сотні мільйонів людей в усіх країнах світу, які: а) майже виключені (зараз та у найближчі 20 років) із процесів виробництва і обміну корисними й оплачуваними благами через пандемію та втрату своєї роботи та/або невідповідність своїх компетенцій і кваліфікацій зростаючим вимогам інформаційного суспільства; б) стають соціальним «навантаженням» на державний і місцеві бюджети; в) поширюють соціальну і політичну напругу та злочинність тощо. Дійсно, широко визнаним [1], [7] є неминуче безробіття і вивільнення частини працюючих людей унаслідок впливу пандемії та іншого способу технологічної організації процесів – як відомих, так і невідомих технологій: такі люди втрачають гідну роботу і засоби до існування. Отже, вирішення проблеми таких «зайвих людей» є дійсно актуальним, а децентралізовані інформаційні платформи разом з оновленою системою публічного управління пропонують нове рішення.

Головним пропонованим способом вирішення проблеми «зайвих людей» у найближчому майбутньому вбачається прямий наслідок застосування ДІП – це легке утворення численних мікро-ДІП підготовленими їх користувачами (фізичними чи юридичними особами) у межах «материнської» ДІП і, відповідно, нарощування ділової активності у цих численних екосистемах сервісів та самозайнятості. На тлі стрімко

зростаючої соціальної нерівності та «інтелектуальної нерівності» [12] у світі такий спосіб може стати «губкою» для концентрації потенційних безробітних осіб на кшталт того, як на початку 1990-х років роздрібні ринки стали новим місцем роботи для десятків тисяч людей, які втратили роботу після розвалу Радянського Союзу. Межі охоплення населення цим інструментом залежать від ступеня проникнення та якості інтернет-зв'язку, широкої довіри до цифрових технологій і подальшої нездатності існуючої політичної й фінансової системи держав і світу вирішувати накопичені складні суспільно-політичні проблеми людства з перенаселенням, фінансами та державними боргами.

Особливістю авторського задуму є те, що пропонується певний головний спосіб вирішення проблеми «зайвих людей» (табл. 9). Так, головна «материнська» міжнаціональна ДІП породжує численні приватні мікро-ДІП, що:

- використовують загальну програмно-апаратну інфраструктуру «материнської» ДІП на технології розподіленого реєстру та особливо – захищені приватні публічні розподілені реєстри і токенизовані активи;
- утворюють і підтримують своє цифрове середовище з обігом підтверджених прав на матеріальні й нематеріальні блага;
- допомагають отримувати своєму власнику-засновнику (фізичній чи юридичній особі) додатковий заробіток чи самозайнятість усередині екосистеми ДІП.

Таблиця 9

Структура механізму модернізації системи публічного управління на основі ДІП через забезпечення обраної суспільної цінності в економічній площині: пропонована комбінація ключових управлінських засобів

Управлінський засіб чи характеристика	Пояснення засобу чи характеристики
1	2
Варіант важливої суспільної цінності: «Не має бути «зайвих людей»	
1. Головний пропонований спосіб вирішення проблеми	Головна «материнська» міжнаціональна ДІП здатна легко утворити численні мікро-ДІП, що використовують захищені приватні публічні розподілені реєстри і можуть забезпечити своєму власнику (фізичній чи юридичній особі) додатковий заробіток у вигляді самозайнятості всередині екосистеми ДІП
2. Публічно-управлінські завдання для реалізації	<ul style="list-style-type: none"> • законодавчо дозволити інтеграцію приватних публічних розподілених реєстрів із державними реєстрами, що використовуються у централізованих інформаційних платформах; • визнати правовий статус токенизованих активів, законодавчо відмежувавши їх від криптоактивів (не забезпечених майном) [20], [31];

Продовження табл. 9

1	2
2. Публічно-управлінські завдання для реалізації	<ul style="list-style-type: none"> • легалізувати підхід до управлінського та бухгалтерського обліку операцій, зокрема з метою оподаткування; готувати державний апарат (кадри, процедури, культура) до змін, що несуть цифрові технології, у першу чергу – інформаційні платформи, особливо на базі технології розподіленого реєстру, наприклад ДІП
3. Тип конфігурації платформи, що забезпечує пропонований засіб	Галузева платформа та забезпечення її широкої модульності
4. Головні засоби	Мікро-ДІП зі своєю малою екосистемою; модулі, сумісні з різними інформаційними системами; токенизовані активи (цифрові активи)
5. Задіяні інструменти	Усі зазначені інструменти (див. табл. 3), що засновані та не засновані на розподіленому реєстрі
6. Задіяні методи управління	Заохочення (бонуси та партнерські програми), підприємницький прибуток, зарплата; узгодження цілей із цілями системи вищого рівня, спільні цінності виживання та ін.
7. Задіяні допоміжні механізми	«Оркестровка»; екосистеми зі своїми приватними мікроплатформами користувачів; «хореографія» між процесами; автономні алгоритми регулювання (смарт-контракти TRP); колективне фінансування (у середовищі ДІП за допомогою токенизованих активів і фіатної валюти); реєстрація правочинів у ДІП; зворотний зв'язок із держслужбовцями 24/7; оцифровування майнових прав та управління ними в ДІП
8. Залучені соціальні інститути	Власність; законодавство; ринок; культура
9. Поведінкові прийоми – «підштовхування»	<p>1) «підштовхування» об'єкта управління:</p> <ul style="list-style-type: none"> • курси післядипломного навчання фінансової грамотності та інвестування поза комерційними банками, устрою світової фінансової системи, особливостей інформаційно-прикладної економіки; • публічні висловлювання та статті світових «лідерів думок»: інтелектуалів, топ-політиків і колишніх топ-посадовців; • соціальний інжиніринг із боку великого і середнього бізнесу та міжнародних організацій із використання ДІП; <p>2) «підштовхування» системи публічного управління:</p> <ul style="list-style-type: none"> • створення та широкий інформаційний супровід першого покоління мікро-ДІП (як прототипів) у тих наразі наявних ДІП, що дозволяють це робити; • поширення державних цифрових валют (CBDC) як проміжний етап цифрових трансформацій у державі й суспільстві та регульований державою засіб підвищення довіри до віртуальних активів та ін.

Продовження табл. 9

1	2
10. Очікувані результати	<ul style="list-style-type: none"> • ширше застосування економічних і соціально-психологічних методів управління; • занепад криптоактивів (криптовалютних «бульбашок»); • зменшення кількості та значущості традиційних посередників у сучасних ринкових відносинах; • надання публічних сервісів публічними та приватними структурами
11. Очікувані зміни в існуючій моделі «держава як платформа»	<ul style="list-style-type: none"> • нарощування здатності GaaS мобілізувати державні та приватні ресурси для облаштування різних конфігурацій публічних послуг; • значне покращення координації всередині системи органів публічного управління та з авторитетними приватними постачальниками інформаційних рішень; • більша відповідність різним очікуванням і потребам та уникнення наслідків від опортуністичних дій третіх сторін
12. Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • поширення нового інструменту боротьби з бідністю у XXI столітті; • дорослі й молоді люди засвоюють нові професії XXI століття; • суттєво змінюються джерела податкових надходжень до бюджетів; • скорочення чисельності державного апарату, збільшення його підзвітності; • держава уникає соціальних і політичних криз (голодні бунти, повстання, війни за природні ресурси); • зменшується споживання природних ресурсів; • зростає значення освіти, інтелектуальної власності й інтелекту, посилення меритократичних принципів урядування
13. Завдання для запобігання втраті державного суверенітету через вплив ДІП	<ul style="list-style-type: none"> • сформулювати засади державної і міжнаціональної політики щодо ДІП, зокрема між відомствами й аналітичними центрами; • забезпечити державний нагляд за збереженням національної безпеки та суверенітету від явних і неявних дій децентралізованих інформаційних платформ у сфері макроекономіки й політики (наприклад, якась «кіберполіція у сфері цифрових платформ»); • нарощувати й інвестувати у власну (національну) цифрову інфраструктуру, особливо – у платформи рівня інфраструктури та у кібербезпеку зберігання реєстрів

*Джерело: розробка автора.

У цьому механізмі виокремлюються три головні засоби впливу, що технологічно стовідсотково базуються на технології розподіленого реєстру і разом чинять вплив на систему публічного управління (рис. 6):

1) допоміжний механізм «мікро-ДІП зі своєю малою екосистемою»;

- 2) інструмент «модулі, сумісні з різними інформаційними системами»;
 3) інструмент «токенізовані активи (цифрові активи)» (див. табл. 9).

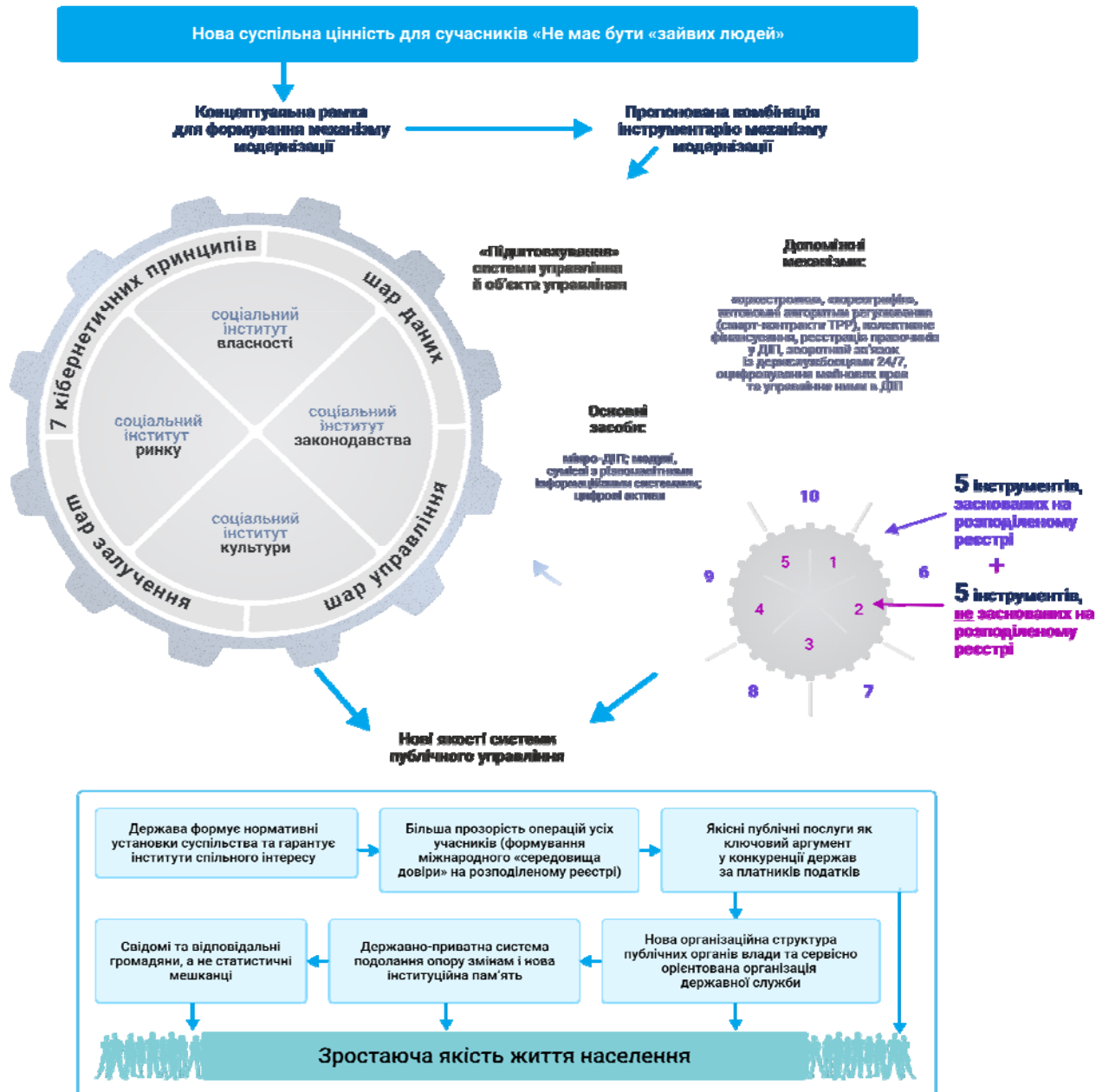

Рис. 6 Пропонований спосіб забезпечення обраної суспільної цінності в економічній площині за допомогою ДІП

* Джерело: розробка автора.

Відповідно, обов'язковим організаційним «середовищем» і ядром нового способу вирішення проблеми «зайвих людей» (наведено як приклад) є оновлена система публічного управління на основі ДІП. Для цього має бути запущений механізм її модернізації з відповідно оновленою структурою для того, щоб повністю відповідати забезпеченню обраної суспільної цінності в економічній площині (див. табл. 9).

Обговорення

Проілюструємо своєчасність появи такого механізму модернізації для вирішення проблеми «зайвих людей» через утворення умов для нових професій і вакансій усередині децентралізованої інформаційної платформи.

Як відомо, поява нових професій завжди є наслідком еволюції цілої системи складних суспільних відносин і ніколи швидко не відбувається. Цифровізація, що сьогодні стрімко поширюється в усіх сферах діяльності та впливає на їх розвиток, надалі буде визначати ландшафт навичок майбутнього. У разі використання ДІП із метою оновлення системи публічного управління утворюється цифрова «екосистема екосистем», в якій можуть бути задіяні десятки новітніх професій XXI століття. Зокрема, спираючись на Атлас нових професій [2], розроблений у російському інноваційному центрі «Сколково» у 2020 році, можна виокремити низку нових професій, що можуть бути задіяні в екосистемах сервісів децентралізованої інформаційної платформи на прикладі Системи **Bitbon** українського походження:

1) в ІТ-секторі – архітектор цифрових сервісів, балансувальник приватності, дизайнер інтерфейсів, кібертехнік розумних середовищ, кіберслідчий, ІТ-євангеліст;

2) у сфері менеджменту – координатор програм розвитку спільнот, координатор виробництв у розподілених спільнотах, менеджер із крос-культурної комунікації, модератор спільнот користувачів, фасилітатор, менеджер людино-машинних команд;

3) у сфері спорту – консультант зі здорового способу життя, онлайн-тренер, аналітик спортивних даних, тренер кіберспортсменів (табл. 10).

Таблиця 10

Фрагмент із переліку очікуваних нових професій для застосування у середовищі цифрових технологій і в екосистемі децентралізованої інформаційної платформи «Система Вітбон» українського походження

Назва нової професії	Пояснення
1	2
<i>В ІТ-секторі</i>	
Архітектор цифрових офісів	«Професіонал, який проектує цифрові офіси (від хмарних програм для менеджменту типу BaseCamp до віртуальних просторів) під конкретні завдання робочих колективів. Визначає запит користувача, знаходить краще рішення, продумує дизайн, створює софт»
Балансувальник приватності	«Фахівець, який буде шукати баланс між збереженням конфіденційності та практичною вигодою користувача від використання його даних. Чим менше даних користувача є у третіх осіб, тим складніше розробникам зробити зручне рішення, що враховує індивідуальні особливості клієнта»
Дизайнер інтерфейсів	«Фахівець, який розробляє та створює дружні, адаптивні під людину і безпечні для неї інтерфейси обладнання, техніки, софту різного рівня. Для нього важливо вміти створювати інтерфейси з гарним юзабіліті, тобто максимально комфортні для користувача. Професія вже існує і затребувана. Але розвиток взаємодії «людина – комп'ютер» призведе до того, що знадобиться більше таких фахівців, а їхні навички будуть видозмінюватися під рішення нових завдань»
Кібертехнік розумних середовищ	«Фахівець із забезпечення безпеки у нижніх рівнях інформаційної інфраструктури, що поєднують розумні середовища (тобто у невеликих локальних мережах). Передбачається, що й будинки, і підприємства будуть виокремлені з Інтернету в окремий сегмент, пов'язаний із загальною мережею через безпечні низькорівневі поєднання»
Кіберслідчий	«Фахівець, який проводить розслідування, пошук і обробку інформації в мережі. Зокрема, він може активно шукати інформацію за допомогою офіційно дозволених кібератак на підозрюваних. По суті, кіберслідчі вже активно працюють, але потреба у фахівцях такого роду тільки зростатиме»
ІТ-євангеліст	«Фахівець, який взаємодіє з кінцевими користувачами ІТ-продуктів і просуває нові рішення в групі, консервативно налаштовані щодо передових технологій. Він навчає людей використовувати нові програми та сервіси, щоб скоротити цифровий розрив серед населення. Заходи, спрямовані на навчання людей цифровій грамотності, проходять вже зараз, але, як правило, на добровільних засадах. У найближчому майбутньому це стане справжньою професією»

Продовження табл. 10

1	2
<i>У сфері спорту</i>	
Консультант зі здорового способу життя	«Персональний фітнес-тренер... не тільки розробляє програму тренувань, а й допомагає визначитися з харчуванням, аналізує динаміку спортивних результатів клієнта на основі даних. Фактично такі консультанти вже сьогодні є у людей, які можуть собі їх дозволити, але в майбутньому вони отримають більше можливостей для роботи, використовуючи дані носимих трекерів»
Онлайн-тренер	«Фахівець, який допомагає клієнтам проводити тренування в режимі онлайн. Продумує комплекс вправ, демонструє їх клієнту по відео, стежить за правильністю їх виконання за допомогою відеокамери або носимих пристроїв. Оскільки такі тренери можуть консультивати з будь-якої точки світу, між ними виникне конкуренція за клієнтів, а отже, вони будуть змушені... ставати медійними персонами...»
Аналітик спортивних даних	«Аналітик великих даних про результати спортсменів, динаміку їх фізичного стану, здатність грати на тій чи іншій позиції. Уже зараз команди управляються на основі даних, що дозволяє максимально точно поєднувати спортсменів на полі для досягнення командних результатів і найбільш ефективно скласти ідеальний пазл...»
Тренер кіберспортсменів	«Кіберспорт стає все більш схожим на професійний, відповідно, зростає попит на висококваліфіковану підготовку. FIFA створила власний чемпіонат із комп'ютерного футболу на X-box і PlayStation; у деяких американських університетах команди з кіберспорту існують нарівні з іншими, а їх учасники можуть претендувати на стипендії»
<i>У сфері менеджменту</i>	
Координатор програм розвитку спільнот	«Фахівець, який організовує і підтримує діалог між незалежними командами виробників, погоджуючи їх довгострокові цілі й загальний образ майбутнього, допомагаючи їм визначити програму спільних інвестицій у виробничі потужності та людей. Це новий рівень управління проектами: в майбутньому управлінцям доведеться координувати роботу проектних команд, учасники яких знаходяться в різних країнах»
Координатор виробництв у розподілених спільнотах	«Усе більше виробництв буде організовано мережевим чином, коли незалежні виробники на різних етапах долучаються до виробництва фінального продукту. Тому для таких процесів знадобляться свого роду диригенти, професіонали, які координують всі аспекти виконання замовлення й організують роботу незалежних команд...»

Продовження табл. 10

1	2
Менеджер із крос-культурної комунікації	«Фахівець, який супроводжує документообіг компанії іноземними мовами, контролює ключові смисли (наприклад, під час вибору маркетингових слоганів), навчає співробітників передачі смислів іноземними мовами, а також особливостям культури під час переговорів з іноземними партнерами. Менеджер із крос-культурної комунікації консультує керівництво компанії з ведення бізнесу в інших країнах...»
Модератор спільнот користувачів	«Фахівець, який організовує онлайн- і офлайн-спільноти користувачів, супроводжує діалог із розробниками продуктів компанії, підтримує їх лояльність (наприклад, організовує конкурси)»
Фасилітатор	«Фахівець, що забезпечує успішну групову комунікацію за допомогою різноманітних інструментів ведення дискусії. Ця професія вже існує, але буде ставати все більш актуальною в міру того, як з'являтиметься все більше крос-галузевих і крос-культурних команд...»
Менеджер людино-машинних команд	«Фахівець, який збирає команду з людей, програм і роботів під конкретний функціонал, тренує їх для спільної роботи, розподіляє завдання та стежить за їх виконанням. Згодом будь-який менеджер повинен буде засвоїти цю навичку, але поки людино-машинних команд буде небагато, ними будуть опікуватися спеціально навчені управлінці»

*Джерело: оброблено автором на основі [2].

Не обмежуючись цими трьома сферами, сучасна практика формування численних сервісів, що вже закладена у децентралізованій інформаційній платформі «Система **Bitbon**» українського походження та всій її екосистемі сервісів, дозволить виявити й інші нові професії для інших секторів економіки, що також можуть бути реалізовані у Системі **Bitbon**.

Таке подання способу вирішення проблеми «зайвих людей» дозволяє наголосити на двох важливих особливостях, що пропонують ДІП людству:

по-перше, на відміну від ДІП, жодна державна централізована інформаційна платформа навіть теоретично (тобто з інтеграцією сторонніх, приватних модулів) не дозволяє створювати подібні умови для появи такого розмаїття нових професій, появи нових вакансій, а відтак – для подолання безробіття. Водночас кращі з відомих міжнародних комерційних платформ із ринковою капіталізацією у десятки мільярдів (як польський OLX) і навіть сотні мільярдів доларів (як американські Amazon і Facebook) дозволяють утворювати лише обмежену кількість однотипних

професій на кшталт онлайн-продавця власного чи чужого продукту, онлайн-маркетолога, оператора call-центру, веб-дизайнера, кур'єра;

по-друге, вирішення проблеми «зайвих людей» є корисним, але побічним ефектом від запровадження децентралізованої інформаційної платформи. Однак це може стати одним із її головних стратегічних наслідків для держави та людей у XXI столітті.

Деякі з наведених вище допоміжних механізмів, соціальних інститутів і методів не увійшли до складу вибраних робочих засобів для вирішення проблеми «зайвих людей» (див. рис. 6), але вони можуть бути задіяні у вирішенні інших завдань із надання нового суспільного блага за допомогою децентралізованих інформаційних платформ: комбінація засобів, міра їх впливу й часу дії для кожного випадку буде унікальною (див. рис. 3). Однак, звичайно, не варто очікувати, що ДІП може бути універсальною «панацеєю» від усіх проблем публічного управління і суспільства.

Отже, наразі можна зробити два узагальнення щодо змісту модернізації системи публічного управління на основі ДІП:

1. У наведеному прикладі утворення нової суспільної цінності, що зараз є і буде актуальною для мільйонів наших сучасників у XXI столітті, показано, що використання ДІП у системі публічного управління дозволяє переносити амбітний акцент на «що?» замість «як?» і підтримувати його таким через оновлення цілої системи відносин у публічному управлінні, бізнесі та побуті. Вміле використання нових методів, допоміжних механізмів, прийомів укупі з традиційними соціальними інститутами теоретично дозволяє зробити акцент на тих трьох проблемних аспектах, що часто приховуються у сучасних відносинах між людиною і державою, а саме на:

- а) людиноцентричності у сучасній системі суспільних та економічних відносин усередині держави;
- б) свободі людини;
- в) відстороненні від застарілих практик і уподобань (заклик Римського клубу «не чіпляйтеся за старі філософії!»).

2. Пропонується власне визначення *механізму модернізації системи публічного управління на основі ДІП*, під яким слід розуміти комплексний спосіб забезпечення цілісного та стратегічного розвитку системи публічного управління, який заснований на технологіях розподіленого реєстру, охоплює інфраструктуру сервісів і спільноту незалежних користувачів децентралізованої інформаційної платформи та трансформує систему відносин й управлінських технологій між суб'єктами права – особами

публічного і приватного права – у бік формування інформаційного середовища довіри в операціях між усіма залученими учасниками.

Остання теза з визначенням механізму модернізації і стала тим логічним третім кроком цього дослідження, що формує власний методологічний підхід до формування механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

1. Сутність авторського підходу до формування механізму модернізації системи публічного управління на основі децентралізованих інформаційних платформ полягає у послідовному описі складових елементів перспективного механізму модернізації (мети, семи принципів формування, методів впливу, дев'яти головних інструментів, шести ключових задіяних суспільних інститутів, десяти допоміжних механізмів регулювання і самоорганізації децентралізованих інформаційних платформ, трьох рівнів утворення суспільної цінності), побудові комбінації засобів впливу та «підштовхувань» (за поведінковою теорією підштовхувань) і, нарешті, розробці власного визначення механізму модернізації із наведенням прикладу утворення нової та значущої суспільної цінності й рекомендацій для більшої керованості і стійкості модернізованої системи публічного управління після запровадження механізму модернізації.

2. Головним пропонованим способом вирішення проблеми «зайвих людей» у найближчому майбутньому вбачається прямий наслідок застосування децентралізованої інформаційної платформи – це легке утворення численних мікро-ДІП підготовленими їх користувачами (фізичними чи юридичними особами) у межах «материнської» ДІП і, відповідно, нарощування ділової активності у цих численних екосистемах сервісів і самозайнятості. Наразі є чимало правових, організаційно-технологічних і культурно-етичних підстав для того, щоб така форма зайнятості реально з'явилася найближчими роками (2–3 роки) на практиці та розвивалася у середовищі існуючої цифрової екосистеми «Система **Bitbon**» українського походження. І коли це буде так, то це буде безумовно великим кроком у бік цифрової трансформації не лише соціальних інститутів, а й кількох шарів суспільних відносин: приватних осіб між собою, з державою та муніципалітетами, приватними роботодавцями тощо. Межі охоплення населення цим інструментом залежать від ступеня проникнення і якості інтернет-зв'язку, широкої довіри до цифрових

технологій і подальшої нездатності існуючої політичної та фінансової системи держав і світу вирішувати накопичені складні суспільно-політичні проблеми людства з перенаселенням, фінансами й державними боргами.

3.3 теоретичного погляду, на наведеному прикладі формування нової та беззаперечної суспільної цінності через обґрунтування підходу до вирішення проблеми «зайвих людей» у XXI столітті пропонується механізм модернізації може вважатися черговим і нестандартним кроком у публічній політиці й у державному будівництві. Завдяки задіяним інструментам і допоміжним механізмам цей механізм модернізації здатний нейтралізувати або компенсувати розрив між нижчим рівнем економічного та культурного розвитку і більш високими формами політичного режиму, що стає можливим завдяки цінним властивостям ДІП забезпечувати прозорість, демократичність і проблематичність для адміністративних зловживань керівною владою [19].

4. З практичного погляду, більшість елементів пропонуваного механізму модернізації вже реально апробована на практиці та запроваджується зараз у вигляді побудованої з нуля цифрової екосистеми децентралізованої інформаційної платформи «Система **Bitbon**» українського походження (з 2016 року і дотепер). Також авторський підхід до формування окремих елементів (а саме – взаємопов'язаної системи деяких інструментів і допоміжних механізмів) механізму модернізації знайшов своє відображення у Законопроекті № 4328 «Про токенизовані активи та криптоактиви», що зареєстрований у Верховній Раді України 05.11.2020 р.

Перспективи подальших досліджень пов'язуються з, по-перше, обґрунтуванням потенціалу децентралізованих інформаційних платформ як нового інструменту публічного управління для посилення суспільної довіри і свідомої участі громадян у публічній політиці та демократії і, по-друге, з розробленням рекомендацій щодо керованості системи публічного управління України і загалом сфери публічної політики за умови запровадження пропонуваного у цій статті механізму модернізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Аналитическая записка: сфера труда и COVID-19. Нью-Йорк: ООН, 2020. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/u7swjX> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [2] Атлас новых профессий 3.0; Д. Варламовой и Д. Судакова, Ред. Москва, Россия: Интеллектуальная Литература, 2020. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/esSEkv> Дата звернення: Лип. 10, 2022.

- [3] К. Брайан, П. Джаксон, «Новый менеджмент в публичном секторе – адаптированный вариант», в *Экономика публичного сектора – адаптированный вариант*. Глава седьмая (адаптированная и дополненная Георгием Манлиевым). София, Болгария, 1998, с. 241.
- [4] «Будущее Евразийского экономического союза: цифровая трансформация и молодежь» на научном семинаре *Реалистическое моделирование. Аналитический вестник*, 2020, № 2(745), 80 с.
- [5] Е. Вайцекер, А. Вейкман, *Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети*. Київ, Україна: Саміт-Книга, 2019.
- [6] Доклад о мировом развитии 2017. Государственное управление и закон (обзор). Вашингтон, США: Всемирный банк, 2017, 55 с. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/2RvDPQ> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [7] Доклад о цифровой экономике 2019. Создание стоимости и получение выгод: последствия для развивающихся стран (обзор). Нью-Йорк: ЮНКТАД, 2019, 31 с. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/yFnIjh> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [8] Дорожная карта децентрализации Системы **Bitbon**. 2021. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/TCXAJr> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [9] І. В. Дунаєв, «Децентралізоване управління в державі: розгортання нових механізмів співпраці в епоху «цифри»?» на *XXI Міжнар. наук. конгресу Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє*. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2021, 544 с., с. 319–323. Doi: 10.34213/mnkongr.2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kbuapa.kh.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/zbirnyk.pdf> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [10] І. В. Дунаєв, «Як стимулювати економічне зростання в Україні? Альтернативні можливості від цифрової економіки через пояснення теореми Коуза», на *XX Міжнар. наук. конгресу Публічне управління XXI століття: портал можливостей*. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020, с. 277–280. Doi:10.34213/mnkongr.2020. [Електронний ресурс]. Доступно: https://kbuapa.kh.ua/wp-content/themes/kbuapa/filesforpages/publications/2020_01.pdf Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [11] Законы и принципы кибернетики, применяемые в управлении организациями. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cybiz> Дата звернення: Лип. 10, 2022.

- [12] В. Л. Иноземцев, On Modern Inequality. Социобиологическая природа противоречий XXI века. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/x6IUG2> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [13] Институт / *Казахстан: национальная энциклопедия*. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005, Т. 2, 560 с. ISBN 9965-9746-3-2.
- [14] Контрибьютинг: термины и определения в Системе **Bitbon**, 2020. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/l06xif> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [15] Концепция Системы **Bitbon**. Создание Системы **Bitbon** – это естественный результат эволюции и глобализации мировых процессов. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/5IKl0U> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [16] Б. В. Корнейчук, А. Аузан, «Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь, Рец. Б. В. Корнейчук», *Социологические исследования*, № 1, с. 152–155, 2015.
- [17] И. Королев, В России потратят 36 млрд рублей на развитие блокчейна. Что это даст? [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/gwhPMn> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [18] А. А. Кудь, «Вплив цифрових активів на організацію суспільних відносин» на *V наук.-практ. конф. Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*, 26–27 листоп. 2020 р., с. 80–81. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Tt5UvQ> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [19] А. А. Кудь, «Децентралізовані інформаційні платформи як інструмент модернізації публічного управління», *Вісник післядипломної освіти. Серія «Управління та адміністрування»*, Вип. 15(44), с. 233–274, 2021. Doi: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-15\(44\)-233-274](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-15(44)-233-274) [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/TiqTQ3> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [20] А. А. Кудь, *Комплексна класифікація віртуальних активів*. Харків, Україна: ХОГОКЗ, 2021. (Препринт. Науково-дослідний інститут ХОГОКЗ). Doi: <https://doi.org/10.26697/Preprint.Kud.A.1.2021>. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/0o9pgo> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [21] А. А. Кудь, «Обґрунтування поняття «цифровий актив»: економіко-правовий аспект», *International Journal of Education and Science*, Vol. 11, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/RBdlWw> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [22] А. А. Кудь, «Правове регулювання децентралізованих інформаційних платформ: проблеми і пропонований приватноправовий підхід до

- їхнього вирішення в Україні», *Теорія та практика державного управління*, Т. 2, № 73, с. 47–66, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://tp.kh.ua/index.php/tpdu/article/view/285/261> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [23] А. А. Кудь, «Суспільне урядування на основі блокчейн: запит на оновлене публічне управління чи на підтримку старих стандартів?», на *XXI Міжнар. наук. конгресу Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє*. Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2021, 544 с., с. 482–486. Doi: [10.34213/mnkongr.2021](https://doi.org/10.34213/mnkongr.2021). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kbuapa.kh.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/zbirnyk.pdf> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [24] А. А. Кудь, «Феномен віртуальних активів: економіко-правовий аспект», *International Journal of Education and Science*, Vol. 3, No 3, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/91h9Eb> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [25] А. А. Кудь, «Формування суспільної цінності на основі наявних платформних рішень у публічному секторі», *Актуальні проблеми державного управління*, № 1(59), с. 51–67, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://ap.kh.ua/index.php/apdu/article/view/453/614> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [26] Г. Кухарева, «Класична (традиційна) концепція публічного управління – її дієвість у світовому просторі та доцільність подальшого застосування в публічному управлінні України», *Теорія та практика державного управління*, № 3(54), 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/h0m3VX> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [27] А. Малахов, «Сome On!» – юбилейный доклад Римского клуба: эксклюзивный обзор. 2017. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cybnz> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [28] М. А. Малышева, *Теория и механизмы современного государственного управления*. Санкт-Петербург, Россия: Отдел оперативной полиграфии НИУ ВШЭ – СПб., 2011.
- [29] Оцифровка активов. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cybkd> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [30] К. Пелц, *Оркестровка и хореография Web-сервисов*. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cybof> Дата звернення: Лип. 10, 2022.

- [31] Верховна Рада України. (2020, Листоп. 05). *Проект Закону № 4328 «Про токенизовані активи та крипто активи»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cybkq>
- [32] Н. Смирнова, Разница между публичными и частными блокчейнами. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cybkj> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [33] Теория подталкивания. Википедия. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cybkq> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [34] S. Bowles, E. Smith, M. Mulder, «The Emergence and Persistence of Inequality in Premodern Societies», *Current Anthropology*, Vol. 51, No 1, p. 7–17, 2010.
- [35] E. Brynjolfsson, & A. McAfee, «How Technology Is Destroying Jobs», *MIT Technology Review*. July/August, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/9RSzeS> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [36] H. Daly, «Economics in a Full World», *Scientific American*. Sept., p. 100–107, 2005. [Online]. Available: <https://is.gd/wNxLWm> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [37] I. Dunayev, Moving Regional Economic Policy Modernization Ahead: Systems Basis for Organizational and Deblocking Mechanisms in Present-day Ukraine. *Regional Science Inquiry*, Vol. IX, No 1, p. 21–39, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/uo7UAV> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [38] T. Fetzer, J. Gilgrist, «The ambiguous personality of the European economy», *Territory, Politics, Governance*, Vol. 7, Issue 4, p. 511–527, 2019. Doi: [10.1080/21622671.2018.1470560](https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1470560)
- [39] L. Fioramonti, «The world after GDP: politics, business and society in the post-growth era», *International Affairs*, Vol. 94, Issue 1, p. 201–202, 2018. Doi: <https://doi.org/10.1093/ia/iix274>
- [40] J. Haskel, S. Westlake, «Capitalism without Capital: The Rise of the Intangible Economy», in *Princeton University press*, 2017. ISBN:9780691175034. Doi: [10.2307/j.ctvc77hhj](https://doi.org/10.2307/j.ctvc77hhj)
- [41] M. Kaldor, «The idea of global civil society», *International Affairs*, Vol. 79, Issue 3, p. 583–593, 2003.
- [42] M. Kusters, J. Van der Heijden, «From mechanism to virtue: Evaluating Nudge theory», *Evaluation*, Vol. 21, Issue 3, p. 276–291, 2015. Doi: [10.1177/1356389015590218](https://doi.org/10.1177/1356389015590218)
- [43] A. Kud, «Comprehensive Classification of Virtual Assets», *International Journal of Education and Science*, Vol. 4, No 1, p. 52–75, 2021. Doi: [10.26697/ijes](https://doi.org/10.26697/ijes).

- [44] J. A. Parkinson, K. E. Eccles, A. Goodman, «Positive impact by design: the Wales Centre for Behaviour Change», *The Journal of Positive Psychology*, Vol. 9, Issue 6, p. 517–522, 2014. Doi: [10.1080/17439760.2014.936965](https://doi.org/10.1080/17439760.2014.936965)
- [45] M. Rabie, «The Development of Human Societies», in *Saving Capitalism and Democracy*, 2013. Doi: [10.1057/9781137321312_3](https://doi.org/10.1057/9781137321312_3)
- [46] G. Samman, D. Freuden, *DAO: A Decentralized Governance Layer for the Internet of Value*. Canberra, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/f8gifD>
Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [47] C. Simon, M. Tagliabue, «Feeding the behavioral revolution: Contributions of behavior analysis to nudging and vice versa», *Journal of Behavioral Economics for Policy*, Vol. 1(2), p. 91–97, 2018.
- [48] C. R. Sunstein, *Nudging and choice architecture: ethical considerations*. Discussion Paper No. 809. Cambridge, MA: Harvard John M. Olin. Center. [Online]. Available: <https://is.gd/EqARbN> Дата звернення: Лип. 10, 2022.
- [49] R. H. Thaler, C. R. Sunstein, *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven & London: Yale University Press, 2008. ISBN 978-0-14-311526-7.
- [50] G. Verschraegen, «Human Rights and Modern Society: A Sociological Analysis from the Perspective of Systems Theory», *Journal of Law and Society*, Vol. 29, Issue 2, p. 258–281, 2002. Doi: [10.1111/1467-6478.00218](https://doi.org/10.1111/1467-6478.00218)
- [51] E. Von Weizsaecker, A. Wijkman, *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet*. Springer Science+Business media LLC. 2018. ISBN 978-1-4939-7419-1. Doi: [10.1007/978-1-4939-7419-1](https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7419-1)

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE FORMATION OF THE MECHANISM OF MODERNIZATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM BASED ON DECENTRALIZED INFORMATION PLATFORMS

Aleksandr Kud,

CEO of SIMCORD LLC;

board member of the NGO «Research Center of Economic and Legal Solutions in the Area of Application of Distributed Ledger Technologies».

Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5753-7421>

Alexander.Kud@simcord.com

JEL Classification: A10, A12, B15, B49

Abstract. Based on the logic of creating a significant public value for modern society and methodology of the theory of governance and cybernetics, an original approach to creating the mechanism for modernizing the public governance system based on decentralized information platforms has been proposed. Its main idea lies in consistent description of the components of the potential modernization mechanism, building a combination of influence methods and “nudges”, developing own definition of the modernization mechanism using the provided example of forming a new and significant public value and, finally, recommendations for better control over and reliability of the modernized public governance system after implementing the modernization mechanism. From the theoretical standpoint, the provided example for creating a new and undisputed public value through substantiation of the approach to resolving the issue of “unnecessary people” in the XXI-st century, the proposed mechanism for modernizing the public governance system based on decentralized information platforms can be considered as another unorthodox step in public politics and state building. Due to the used tools and supplementary mechanisms, this modernization mechanism is capable of eliminating or narrowing the gap between the lower level of economic and cultural development and higher forms of political regime, which becomes possible due to valuable properties of decentralized information platforms to ensure transparency, democracy and difficulty of administrative abuse by authorities. A methodological approach to creating the mechanism for modernizing the public governance system based on decentralized information platforms has been developed. The main proposed method for solving the issue of “unnecessary people” in the near future is the direct consequence of using a decentralized information platform – it is the easy creation of numerous micro-decentralized information platforms prepared by their users within the “parent” decentralized information platform and, therefore, increase in business activity in these numerous ecosystems of services and self-employment. From the practical standpoint, the majority of elements of the proposed modernization mechanism have already been implemented in practice and are being used now in the form of the ecosystem of the **Bitbon** System decentralized information platform of Ukrainian origin built from scratch.

Keywords: decentralized information platform; modernization mechanism; system elements; digital asset; public value; public governance system.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Analiticheskaya zapiska: sfera truda i COVID-19. N'yu-Jork: OON, 2020. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/u7swjX> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [2] Atlas novyh professij 3.0; D. Varlamovoj i D. Sudakova, Red. Moskva, Rossiya: Intellektual'naya Literatura, 2020. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/esSEkv> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [3] K. Brajan, P. Dzhakson, «Novyj menedzhment v publichnom sektore – adaptirovannyj variant», v Ekonomika publichnogo sektora – adaptirovannyj variant. Glava sed'maya (adaptirovannaya i dopolnennaya Georgiem Manlievym). Sofiya, Bolgariya, 1998, s. 241.
- [4] «Budushchee Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza: cifrovaya transformaciya i molodezh'» na nauchnom seminare Realisticheskoe modelirovanie. Analiticheskij vestnik, 2020, № 2(745), 80 s.
- [5] E. Vaitszecker, A. Viikman, Come On! Kapitalizm, nedalekohliadnist, naselennia i ruinovannia planety. Kyiv, Ukraina: Samit-Knyha, 2019.
- [6] Doklad o mirovom razvitii 2017. Gosudarstvennoe upravlenie i zakon (obzor). Vashington, SSHA: Vsemirnyj bank, 2017, 55 s. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/2RvDPQ> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [7] Doklad o cifrovoj ekonomike 2019. Sozdanie stoimosti i poluchenie vygod: posledstviya dlya razvivayushchihysya stran (obzor). N'yu-Jork: YUNKTAD, 2019, 31 s. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/yFnIjh> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [8] Dorozhnaya karta decentralizacii Sistemy Bitbon. 2021. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/TCXAjr> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [9] I. V. Dunaiev, «Detsentralizovane upravlinnia v derzhavi: rozghortannia novykh mekhanizmiv spivpratsi v epokhu «tsyfry»?» na XXI Mizhnar. nauk. konhresu Publichne upravlinnia XXI stolittia: pohliad u maibutnie. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2021, 544 s., s. 319–323. Doi: [10.34213/mnkongr.2021](https://doi.org/10.34213/mnkongr.2021). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://kbuapa.kh.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/zbirnyk.pdf> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [10] I. V. Dunaiev, «Iak stymuliuvaty ekonomichne zrostannia v Ukraini? Alternatyvni mozhlyvosti vid tsyfrovoi ekonomiky cherez poiasnennia teoremy Kouza», na XX Mizhnar. nauk. konhresu Publichne upravlinnia XXI stolittia: portal mozhlyvostei. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2020, s. 277–280. Doi: [10.34213/mnkongr.2020](https://doi.org/10.34213/mnkongr.2020).

- [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://kbuapa.kh.ua/wp-content/themes/kbuapa/filesforpages/publications/2020_01.pdf Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [11] Zakony i principy kibernetiki, primenyaemye v upravlenii organizatsiyami. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cybiz> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [12] V. L. Inozemcev, On Modern Inequality. Sociobiologicheskaya priroda protivorechij XXI veka. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/x6IUG2> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [13] Institut / Kazahstan: nacional'naya enciklopediya. Almaty: Kazak enciklopediyasy, 2005, T. 2, 560 s. ISBN 9965-9746-3-2.
- [14] Kontrib'yuting: terminy i opredeleniya v Sisteme Bitbon, 2020. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/l06xif> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [15] Konceptiya Sistyemy Bitbon. Sozdanie Sistyemy Bitbon – eto estestvennyj rezul'tat evolyucii i globalizacii mirovyh processov. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/5IKl0U> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [16] B. V. Kornejchuk, A. Auzan, «Ekonomika vsego. Kak instituty opredelyayut nashu zhizn', Rec. B. V. Kornejchuk», Sociologicheskie issledovaniya, № 1, s. 152–155, 2015.
- [17] I. Korolev, V Rossii potratyat 36 mlrd rublej na razvitie blokchejna. CHto eto dast? [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/gwhPMn> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [18] A. A. Kud, «Vplyv tsyfrovyykh aktyviv na orhanizatsiiu suspilnykh vidnosyn» na V nauk.-prakt. konf. Ekonomichnyi rozvytok i spadshchyna Semena Kuznetsia, 26–27 lystop. 2020 r., s. 80–81. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Tt5UvQ> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [19] A. A. Kud, «Detsentralizovani informatsiini platformy yak instrument modernizatsii publicnogo upravlinnia», Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Seriia «Upravlinnia ta administruvannia», Vyp. 15(44), s. 233–274, 2021. Doi: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-15\(44\)-233-274](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-15(44)-233-274). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/TiqTQ3> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [20] A. A. Kud, Kompleksna klasyfikatsiia virtualnykh aktyviv. Kharkiv, Ukraina: KhOHOKZ, 2021. (Preprynt. Naukovo-doslidnyi instytut KhOHOKZ). Doi: <https://doi.org/10.26697/Preprint.Kud.A.1.2021>. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/0o9pgo> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.

- [21] A. A. Kud, «Obgruntuvannya poniattia «tsyfrovyi aktyv»: ekonomiko-pravovyi aspekt», International Journal of Education and Science, Vol. 11, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/RBdlWw> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [22] A. A. Kud, «Pravove rehuliuвання detsentralizovanykh informatsiinykh platform: problemy i proponovanyi pryvatnopravovyi pidkhid do yikhnoho vyrishennia v Ukraini», Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, T. 2, № 73, s. 47–66, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://tp.kh.ua/index.php/tpdu/article/view/285/261> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [23] A. A. Kud, «Suspilne uriaduvannya na osnovi blokchein: zapyt na onovlene publichne upravlinnia chy na pidtrymku starykh standartiv?», na XXI Mizhnar. nauk. konhresu Publichne upravlinnia XXI stolittia: pohliad u maibutnie. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2021, 544 s., s. 482–486. Doi: 10.34213/mnkongr.2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://kbuapa.kh.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/zbirnyk.pdf> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [24] A. A. Kud, «Fenomen virtualnykh aktyviv: ekonomiko-pravovyi aspekt», International Journal of Education and Science, Vol. 3, No 3, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/91h9Eb> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [25] A. A. Kud, «Formuvannya suspilnoi tsinnosti na osnovi naiavnykh platformnykh rishen u publichnomu sektori», Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, № 1(59), s. 51–67, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://ap.kh.ua/index.php/apdu/article/view/453/614> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [26] H. Kukharieva, «Klasychna (tradytsiina) kontseptsiiia publichnoho upravlinnia – yii diievist u svitovomu prostori ta dotsilnist podalshoho zastosuvannya v publichnomu upravlinni Ukrainy», Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, № 3(54), 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/h0m3VX> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [27] A. Malahov, «Come On!» – yubilejnyj doklad Rimskogo kluba: eksklyuzivnyj obzor. 2017. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cybnz> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [28] M. A. Malysheva, Teoriya i mekhanizmy sovremennogo gosudarstvennogo upravleniya. Sankt-Peterburg, Rossiya: Otdel operativnoj poligrafii NIU VSHE – SPb., 2011.

- [29] Ocifrovka aktivov. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cybkd> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [30] K. Pelc, Orkestrovka i horeografiya Web-servisov. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cybof> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [31] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Lystop. 05). Proekt Zakonu № 4328 «Pro tokenizovani aktyvy ta krypto aktyvy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cybkq>
- [32] N. Smirnova, Raznica mezhdru publichnymi i privatnymi blokchejnami. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cybkj> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [33] Teoriya podtalkivaniya. Vikipediya. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cybko> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [34] S. Bowles, E. Smith, M. Mulder, «The Emergence and Persistence of Inequality in Premodern Societies», Current Anthropology, Vol. 51, No 1, p. 7–17, 2010.
- [35] E. Brynjolfsson, & A. McAfee, «How Technology Is Destroying Jobs», MIT Technology Review. July/August, 2013. [Online]. Available: <https://is.gd/9RSzeS> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [36] H. Daly, «Economics in a Full World», Scientific American. Sept., p. 100–107, 2005. [Online]. Available: <https://is.gd/wNxLWm> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [37] I. Dunayev, Moving Regional Economic Policy Modernization Ahead: Systems Basis for Organizational and Deblocking Mechanisms in Present-day Ukraine. Regional Science Inquiry, Vol. IX, No 1, p. 21–39, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/uo7UAV> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [38] T. Fetzer, J. Gilgrist, «The ambiguous personality of the European economy», Territory, Politics, Governance, Vol. 7, Issue 4, p. 511–527, 2019. Doi: [10.1080/21622671.2018.1470560](https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1470560)
- [39] L. Fioramonti, «The world after GDP: politics, business and society in the post-growth era», International Affairs, Vol. 94, Issue 1, p. 201–202, 2018. Doi: <https://doi.org/10.1093/ia/iix274>
- [40] J. Haskel, S. Westlake, «Capitalism without Capital: The Rise of the Intangible Economy», in Princeton University press, 2017. ISBN:9780691175034. Doi: [10.2307/j.ctvc77hhj](https://doi.org/10.2307/j.ctvc77hhj)
- [41] M. Kaldor, «The idea of global civil society», International Affairs, Vol. 79, Issue 3, p. 583–593, 2003.
- [42] M. Kusters, J. Van der Heijden, «From mechanism to virtue: Evaluating Nudge theory», Evaluation, Vol. 21, Issue 3, p. 276–291, 2015. Doi: [10.1177/1356389015590218](https://doi.org/10.1177/1356389015590218)

- [43] A. Kud, «Comprehensive Classification of Virtual Assets», International Journal of Education and Science, Vol. 4, No 1, p. 52–75, 2021. Doi: [10.26697/ijes](https://doi.org/10.26697/ijes).
- [44] J. A. Parkinson, K. E. Eccles, A. Goodman, «Positive impact by design: the Wales Centre for Behaviour Change», The Journal of Positive Psychology, Vol. 9, Issue 6, p. 517–522, 2014. Doi: [10.1080/17439760.2014.936965](https://doi.org/10.1080/17439760.2014.936965)
- [45] M. Rabie, «The Development of Human Societies», in Saving Capitalism and Democracy, 2013. Doi: [10.1057/9781137321312_3](https://doi.org/10.1057/9781137321312_3)
- [46] G. Samman, D. Freuden, DAO: A Decentralized Governance Layer for the Internet of Value. Canberra, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/f8gifD> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [47] C. Simon, M. Tagliabue, «Feeding the behavioral revolution: Contributions of behavior analysis to nudging and vice versa», Journal of Behavioral Economics for Policy, Vol. 1(2), p. 91–97, 2018.
- [48] C. R. Sunstein, Nudging and choice architecture: ethical considerations. Discussion Paper No. 809. Cambridge, MA: Harvard John M. Olin. Center. [Online]. Available: <https://is.gd/EqARbN> Data zvernennia: Lyp. 10, 2022.
- [49] R. H. Thaler, C. R. Sunstein, Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness. New Haven & London: Yale University Press, 2008. ISBN 978-0-14-311526-7.
- [50] G. Verschraegen, «Human Rights and Modern Society: A Sociological Analysis from the Perspective of Systems Theory», Journal of Law and Society, Vol. 29, Issue 2, p. 258–281, 2002. Doi: [10.1111/1467-6478.00218](https://doi.org/10.1111/1467-6478.00218).
- [51] E. Von Weizsaecker, A. Wijkman, Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer Science+Business media LLC. 2018. ISBN 978-1-4939-7419-1. Doi: [10.1007/978-1-4939-7419-1](https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7419-1)

*Стаття надійшла до редакції
25 липня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21\(50\)-221-242](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-21(50)-221-242)
УДК 352:351.9

Лапоша Дмитро Юрійович,
аспірант кафедри регіональної політики
Навчально-наукового інституту публічного управління
та державної служби Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-5090-4778>
d.lapsha@gmail.com

КОНТРОЛЬ ЗА ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФОРМ, МЕТОДІВ ТА ВИДІВ

Анотація. Статтю присвячено узагальненню різних видів контролю за публічними фінансами, проблемі взаємозв'язку форм і методів, які використовуються при його здійсненні. Розкрито відмінності та взаємозв'язки між методами і формами контролю. Встановлено, що ключовими проблемами класифікації та розмежування елементів контролю є: складний процес вибору та застосуванню методів; відсутність єдиного підходу при формуванні характерних ознак, які притаманні окремим видам контролю; прогалини нормативно-правового регулювання щодо визначення складових механізму контролю за публічними фінансами територіальної громади; здійснення контролю за публічними фінансами органами різних гілок влади та за відсутності механізму взаємодії та обміну інформацією між ними. Обґрунтовано, що контроль за публічними фінансами відіграє надзвичайно важливе значення в суспільстві, є важелем дотримання фінансової дисципліни та розвитку в територіальній громаді. У роботі запропоновано класифікувати види контролю за різними ознаками. Удосконалено підходи до класифікації видів контролю за публічними фінансами шляхом модернізації існуючих та введення нових науково-обґрунтованих і практично значущих елементів. Виокремлено відмінності уже існуючих підходів від авторського. Запропоновано класифікувати види здійснення контролю рівнями публічно-управлінської діяльності, суб'єкт-об'єктних характеристик, підпорядкованості об'єкта контролю суб'єкту контрольних дій, цілей здійснення контролю, становища суб'єкта контролю відносно об'єкта контролю, віддаленості від моменту прийняття управлінського рішення, предметом здійснення перевірки, технікою здійснення контрольних

заходів, способами охоплення контрольними діями об'єкта контролю, циклічністю та тривалістю проведення контрольних заходів.

Ключові слова: контроль; публічні фінанси; класифікаційні ознаки; види контролю; метод контролю; форма контролю; територіальна громада.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Прискорення соціально-економічного розвитку територіальної громади залежить від здатності мешканців ефективно управляти своїми матеріальними і фінансовими ресурсами. Розбудова системи фінансового контролю у територіальній громаді є важливим кроком забезпечення функціонування місцевої влади та викликає особливе зацікавлення як у теоретичному, так і практичному плані. Встановлення зв'язків між формами та методами контролю за публічними фінансами дозволить вдосконалити на системній основі діяльність суб'єктів, забезпечити економію бюджетних коштів та раціоналізувати процеси використання та збереження фінансових ресурсів.

Фінансова діяльність територіальної громади складна і багатогранна, а отже, існують різноманітні види, форми і методи контролю за публічними фінансами. Суттєве значення для практичної організації та правового регулювання контролю за публічними фінансами територіальних громад має класифікація його видів, чітке розмежування контрольних повноважень, ідентифікація суб'єктів здійснення контролю та визначення відповідних підконтрольних об'єктів, виокремлення кола засобів та заходів такого контролю. Так, актуальною є проблема здійснення обґрунтованої модернізації існуючих та введення нових практично значущих форм та методів здійснення контролю за публічними фінансами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна чисельність вітчизняних та зарубіжних науковців у своїх працях здійснили вагомий внесок у формування теорії і методології контролю, що має велике значення для практики. Відносини контролю здійснення класифікації за окремими видами були досліджені такими науковцями, як: І. Басанцов, Л. Гуцаленко, В. Дерій, Т. Жадан, Є. Калюга, М. Коцупатрій, Н. Мельничук, Н. Обушна, В. Піхоцький, В. Русін, О. Смоляр, І. Стефанюк, А. Хмельков, Н. Цопа, В. Шестак, М. Шестерняк, Б. Шулю, С. Юрія та ін. Проте на сьогодні в процесі побудови нових та удосконалення існуючих класифікацій видів здійснення контролю науковці застосовують різноманітні підходи, які доцільно узагальнити, щоб більш системно здійснювати управління публічними фінансами. Відповідно, системний аналіз форм та методів

здійснення контролю дозволить виділити відмінності та сформувані взаємозв'язки між ними.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є визначення базових комплексів видів, форм і методів контролю за публічними фінансами та встановлення їх взаємозв'язку відповідно до конкретно-прикладних завдань контролю за публічними фінансами в територіальній громаді.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: узагальнити і вдосконалити класифікацію видів контролю з використанням системного підходу; визначити основні види, форми та методи контролю за публічними фінансами, встановити їх відмінності та взаємозв'язок; визначити базові комплекси методів і видів контролю відповідно до основних його форм та практичних завдань контролю за публічними фінансами в територіальній громаді.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретична основа дослідження сформована із застосуванням різноманітних наукових підходів до класифікації видів, аналізу форм та методів здійснення контролю.

Класифікація сама по собі являє категорію, що відображає чіткі критерії для відповідного групування. Теоретичні основи класифікації відносно системи контролю досі недостатньо вивчені як у (гносеологічному і методологічному), так і вужчому, практичному плані – зокрема, стосовно здійснення контролю за публічними фінансами. Проблема класифікації складна і багатогранна, може розглядатися в різних аспектах, тому доцільно її комплексне дослідження.

Взаємозв'язок між формами та методами тісно пов'язаний з нормативно-правовим забезпеченням та відображає неузгодженість між теоретичними визначеннями та практичними підходами.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення поставленої мети використано такі методи наукового дослідження, як узагальнення, порівняння, систематизації, класифікації (визначення базових комплексів методів і видів контролю), аналізу та синтезу, моделювання, абстрагування (встановлення взаємозв'язку між видами. Формами і методами контролю за публічними фінансами).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Здійснюючи контроль за публічними фінансами, кожен контролюючий суб'єкт застосовує різні види контролю до того чи іншого підконтрольного об'єкта, залежно від сфери діяльності де вони функціонують, для забезпечення поставлених цілей. Під видом державного фінансового контролю розуміють таку його складову частину, яка, з одного боку, відображає зміст контролю загалом, а з другого – відрізняється від окремих його складових конкретними носіями контрольних функцій, об'єктами контролю та методами здійснення контрольних дій.

Види контролю в літературних джерелах розглядаються за різними класифікаційними ознаками – як загальними, так і спеціальними. У Академічному тлумачному словнику української мови під терміном «класифікація» розуміється система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [1]. Тут класифікація покликана вирішити два основні завдання: а) представляти в надійному і зручному для огляду і розпізнавання видів усю цю область, і б) містити в собі максимально повну інформацію про її об'єкти. Тобто характеризує саму систему, яка має певну структуру, що складається із сукупності пов'язаних між собою елементів.

Види здійснення контролю за публічними фінансами, зокрема, територіальної громади, можна класифікувати за такими ознаками:

1) За рівнями публічно-управлінської діяльності: на думку В. Шестак існують такі види контролю як наднаціональний (наддержавний), національний (внутрішньодержавний), громадський, суб'єктів місцевого самоврядування, державний [2, с. 78]; іншої думки О. Смоляр, який розглядає виключно контроль з боку органів державної влади, з боку громадських формувань, громадян [3]. Розглядаючи контроль за публічними фінансами за ознакою рівня управлінської діяльності, доцільно зробити поділ на наддержавний, державний, регіональний та місцевий, оскільки суспільні відносини щодо перерозподілу фінансових ресурсів існують на всіх рівнях публічного управління.

Наддержавний контроль здійснюється міжнародними інституціями від імені міжнародного співтовариства та спрямований передусім на перевірку щодо ефективного використання грантів, дарунків або спонсорської допомоги.

Державний контроль забезпечують органи державної влади на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Цей контроль не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень.

Регіональний контроль здійснюють місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування через посадових осіб, відповідальних за контроль за публічними фінансами у певному регіоні.

Місцевий контроль здійснюють місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування через посадових осіб, відповідальних за контроль за публічними фінансами у певному районі або територіальній громаді.

2) За суб'єкт-об'єктними характеристиками контролю:

Відомчий контроль здійснюють вищі органи керівництва підприємств, установ, організацій (міністерства, центральні органи виконавчої влади, державні комітети, об'єднання підприємств та ін.). Ці організації та посадові особи мають адміністративну владу, якою можуть скористатися в разі виявлення порушень законодавства, правил та норм управління фінансовими ресурсами.

Самоврядний контроль – це контроль органів та посадових осіб місцевого самоврядування, який здійснюється щодо власних та делегованих повноважень.

Громадський контроль – контроль, що здійснюється громадою, депутатами різних рівнів, представниками незалежних засобів масової інформації, профспілок, громадських організацій, різноманітних рухів, політичних партій на добровільній основі з метою захисту громадських (суспільних) інтересів та протидії незаконній діяльності (діям, бездіяльності) державних чиновників, керівництва міст і сіл, підприємств (організацій, закладів) тощо.

Законодавчий контроль здійснюється парламентом за формуванням державного і місцевих бюджетів та виконанням місцевих бюджетів. Парламент здійснює вказаний вид контролю виключно під час ухвалення рішень, що стосуються Державного бюджету України на поточний рік.

Виконавчий контроль здійснюється Урядом та центральними органами виконавчої влади. На сьогодні його специфіка викликана формами проведення контрольних заходів та має різну мету залежно від суб'єкта здійснення.

Особливість *судового контролю* полягає в тому, що він: а) здійснюється судовою гілкою влади; б) провадиться не систематично, не повсякденно, як, наприклад, контроль з боку спеціалізованих контролюючих органів, а одноразово при розгляді конкретної справи конституційного, адміністративного, цивільного, господарського або кримінального судочинства.

3) За підпорядкованістю об'єкта контролю суб'єкту контрольних дій:

прямий контроль – це контроль, який здійснюють його ініціатори (керівники, тимчасові контрольні групи, ревізійні комісії, контролери або бухгалтері місцевих рад, споживачі).

опосередкований контроль – контроль, делегований ініціаторами іншим суб'єктам, що є виконавцями контролю [4].

4) залежно від мети здійснення контролю:

- аудиту ефективності діяльності в територіальній громаді підприємств, організацій та закладів комунальної форми власності;
- за здійсненням операцій у бюджетних установах;
- за використанням коштів місцевих бюджетів;
- ефективності використання коштів державного бюджету;
- за справленням податкових і неподаткових платежів до бюджету територіальної громади;
- за управлінням фінансовими ресурсами територіальної громади під час здійснення касового обслуговування;
- моніторингу та перевірки здійснення публічних закупівель.

5) Залежно від становища суб'єкта контролю відносно об'єкта контролю:

зовнішній контроль – об'єкт та предмет контролю не належать до сфери управління контролюючого органу;

внутрішній контроль – об'єкт та предмет контролю належать до сфери управління контролюючого органу. Тобто, здійснюється в самій територіальній громаді чи установі, яка підпорядкована органу місцевого самоврядування відповідної територіальної громади. Має на меті забезпечення належного рівня економії, ефективності і результативності діяльності; достовірності фінансової, статистичної і управлінської звітності; дотримання встановлених законодавством норм і правил [5, с. 19].

6) За віддаленістю від моменту прийняття управлінського рішення:

попередній (превентивний) контроль – проводиться на етапі розгляду і прийняття управлінських рішень та здійснення операцій з фінансовими і матеріальними ресурсами, іншими активами об'єкта державного фінансового контролю з метою недопущення неправильного, нерационального використання фінансових ресурсів, а також пошуку додаткових резервів наповнення бюджету;

поточний (оперативний) контроль – здійснюється під час реалізації управлінських рішень та здійснення операцій з фінансовими активами за оперативною інформацією з метою своєчасного надходження коштів до бюджету та здійснення платежів з бюджетних рахунків; забезпечення ефективності та цілеспрямованості використання фінансових ресурсів; достовірності складання фінансової звітності; запобігання зловживанням під час використання бюджетних коштів;

наступний (ретроспективний) контроль – здійснюється після завершення звітного періоду, при цьому перевіряється доцільність та ефективність витрачання бюджетних коштів, оцінюються досягнуті результати фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю [5, с. 22].

7) Залежно від предмету контролю:

фінансовий контроль – система активних дій, що здійснюються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та громадянами України по стеженню за функціонуванням будь-якого об'єкта управління в частині утворення розподілу та використання ним фінансових ресурсів з метою оцінки економічної ефективності господарської діяльності, виявлення і блокування в ній відхилень, що перешкоджають законному й ефективному використанню майна та коштів, розширеному відтворенню виробництва, задоволенню державних, колективних та приватних інтересів і потреб та удосконаленню управління економікою [6];

правовий контроль – один із видів контролю, що забезпечує дотримання законів і інших правових актів під час реалізації органами державної влади та органами місцевого самоврядування управлінських функцій та формуванні власних нормативних актів, що будуть регулювати відносини у сфері публічних фінансів;

економічний контроль – це внутрішньогосподарський та зовнішній контроль господарсько-фінансової діяльності підприємства (організації, закладу), який здійснюється представниками державних органів управління економікою, спеціальних державних контролюючих і адміністративних органів, аудиторськими фірмами, громадськими та внутрішньогосподарськими контролерами в межах визначених для них повноважень і за розробленою завчасно програмою [7, с. 52].

8) За технікою здійснення контрольних заходів:

документальний контроль – дозволяє встановити суть і достовірність господарської операції за установчими, фінансовими, бухгалтерськими (первинними і зведеними) документами, статистичною, фінансовою та бюджетною звітністю, господарськими договорами, розпорядчими та іншими документами об'єкта контролю, пов'язаними з плануванням і провадженням фінансово-господарської діяльності, веденням бухгалтерського обліку, складенням фінансової звітності;

фактичний контроль полягає в установленні наявності грошових сум, цінних паперів, бланків суворої звітності, оборотних і необоротних активів, інших матеріальних і нематеріальних цінностей [8].

10) За охопленням контрольними діями об'єкта контролю:

комплексний – досліджуються всі аспекти діяльності підконтрольного об'єкта;

тематичний – зосереджується лише на окремих аспектах діяльності підконтрольного об'єкта;

суцільний – передбачає вивчення всіх первинних документів і записів у формах аналітичного і синтетичного обліку, а також в установленні, в повному обсязі реального стану грошових та матеріальних цінностей, основних засобів, готової продукції, незавершене виробництво тощо об'єкта контролю;

вибірковий – перевіряються всі документи в окремі періоди протягом року або перевіряється частина документів, але за весь звітний період, а також в установленні, вибірково реальний стан грошових та матеріальних цінностей, або основних засобів, або готової продукції, або незавершене виробництво тощо об'єкта контролю [9, с. 39].

11) За циклічністю та тривалістю проведення контрольних заходів:

регулярний – здійснюється з певною періодичністю та знаходить своє застосування під час проведення планових контрольних заходах;

епізодичний – має разовий характер та здійснюється за наявності законної підстави для його проведення (рішення суду під час позапланової ревізії або постановою слідчого під час проведення розслідування);

постійний – діяльність підконтрольних об'єктів підлягає безперервному спостереженню з боку контролюючих суб'єктів під час проведення камеральних перевірок, візування, моніторингу публічних закупівель;

тимчасовий – протягом деякого часу у разі проведення додаткових та повторних перевірок, зустрічних звірок [10, с. 348].

Отже, запропоновано класифікувати види контролю за 11-ма ознаками, що пропонується для застосування у практичній діяльності при здійсненні контролю за публічними фінансами.

Досліджені види контролю у своїй сукупності становлять предмет здійснення контролю – систему відносин, що виникають між суб'єктами, які його здійснюють, – спеціально уповноваженими особами й тими особами, на щодо яких він спрямований.

Поширені в наукових працях, терміни «форма» і «метод» мають іншомовне походження. Сучасний словник іншомовних слів визначає *форму* (від лат. *forma*, гр. *μορφή* – вигляд, обрис) як зовнішній вираз (впорядкованість) якого-небудь змісту або як вид, устрій, тип чи структура чогось [11, с. 659]. Як філософська категорія, форма відображає спосіб

організації і спосіб існування предмета, явища, чи, інакше кажучи, спосіб організації змісту [12, с. 383].

Беручи до уваги наведені визначення, пропонуємо трактувати форму здійснення контролю за публічними фінансами як тип чи зовнішній вираз організації відповідної системи спостережень та перевірок.

Відповідно, *метод* (від гр. *methodas* – шлях до чогось, шлях пізнання) у первинному значенні трактується як спосіб пізнання явищ природи чи суспільного життя [11, с. 411]. У контексті нашого дослідження його доцільно трактувати як прийом або систему прийомів, що застосовуються в контрольній діяльності. В нашому дослідженні методи здійснення контролю за публічними фінансами слід розглядати як сукупність прийомів, інструментів і способів найдоцільнішого збирання й опрацювання даних під час проведення контрольних заходів, за допомогою яких вивчається фінансово-господарська діяльність підприємств, установ та організацій [13, с. 83].

Зовнішнім виразом контрольної діяльності є *форми контролю*. Зміст здійснення контролю за публічними фінансами відзначається значною різноманітністю, в залежності від завдань, які покладаються на контролюючий орган, його повноваження та мету здійснення контролю. Відповідно до цього на практиці застосування різноманітних форм контролю зумовлюється багатьма чинниками, які беруться до уваги при їх виборі. Але сам вибір форм здійснення контролю за публічними фінансами територіальній громаді може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Загалом сутність форми контролю вчені тлумачать по-різному. Так, Є. Калюга [14, с. 65–66] характеризує сутність форми контролю як спосіб розкриття взаємодії елементів і процесів контролю.

На думку В. Дерія, форми контролю – це певні характеристики контролю, пов'язані із застосуванням його відповідних прийомів і способів [15, с. 185]. І. Стефанюк трактує сутність форми контролю як «спосіб конкретного вираження й організації контрольної дії, спрямованої на виконання функцій контролю, тобто як техніку здійснення контролю та конфігурацію контрольного заходу» [16, с. 99]. На думку М. Шестерняк форма проведення контролю – це внутрішня організація контролю та методика його проведення, що може змінюватися в залежності від трансформація вітчизняної економіки, нормативно-правового регулювання та вдосконалення методики проведення контролю [17].

Законодавство визначає такі форми здійснення контролю: аудит, інспектування, перевірка, ревізія, обстеження, огляд, тощо [18], [19].

Розглядаючи конкретні форми контролю, необхідно надати визначення таким **дефініціям**:

аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їхньої звітності, обліку, його повноти, й відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам [5, с. 21];

інспектування – перевірка певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб [18]. Під поняттям «інспектування» також розуміють як ретроспективний контроль за використанням і збереженням фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, станом та достовірністю обліку та фінансової звітності органів державного і комунального сектору з метою виявлення недоліків і порушень [20, с. 8–9];

ревізія – система контрольних дій, спрямованих на всебічну перевірку діяльності об'єкту контролю з метою встановлення законності операцій з мобілізації, розподілу або використання бюджетних коштів, виявлення винних у правопорушеннях посадових і матеріально відповідальних осіб і спричинених порушеннями фінансових втрат [21, с. 4];

перевірка – вивчення окремих ділянок діяльності об'єкту контролю або його підрозділів, а також докладне вивчення окремих питань, встановлення та аналіз фактів у процесі складання і виконання бюджету, реалізації бюджетних програм, ефективності управління коштами бюджету та їх оцінка з точки зору законності, ефективності та доцільності [5, с. 197], [21, с. 4], [9, с. 326];

обстеження – форма фактичного контролю стану об'єктів, їх якісних характеристик [20, с.13];

огляд – візуальне обстеження об'єкта контролю для виявлення, вимірювання та фіксація видимих дефектів та пошкоджень, що може призвести до втрати (витрат) фінансових ресурсів;

моніторинг – систематичне спостереження за об'єктами, явищами, процесами дослідження, систематизація отриманих даних для подальшого аналізу, діагностики, виявлення тенденції розвитку та прогнозування з метою ухвалення управлінських рішень [22, с. 139]. Особлива форма фінансового контролю, який здійснюється уповноваженими державними органами та суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спрямований на виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом [23, с. 104].

Законодавством передбачено, що інспектування проводиться у формі ревізії [18]. Деякі науковці [24, с. 36], [17, с. 155] ототожнюють ревізію та інспектування, при цьому відносять перевірку, аудит, ревізію, спостереження, аналіз та оцінку до методів здійснення контрольної діяльності. Хоча, на думку Н. Обушної, аудит – це є нова функція публічного управління [25, с. 63–64].

Надаючи визначення «огляду» як форми здійснення контролю за публічними фінансами, дійшли до висновку, що хоча законодавство і визначає окрему форму контролю краще розглядати елементом проведення обстеження. В такому контексті «огляд» включає зовнішні характеристики об'єкта контролю та визначає його стан.

Методи й форми здійснення контролю за публічними фінансами територіальної громади як елементи механізму здійснення влади перебувають у тісному взаємозв'язку. Форма дає уявлення про структуру діяльності на тих напрямках, якими інститут контролю впливає на об'єкт, а метод – якими шляхами, прийомами і способами суб'єкт контрольної влади здійснює свої повноваження.

Так, науковці визначають форму контролю [20, с. 8] здебільшого з акцентуванням на відповідних методах.

Під **методами здійснення контролю за публічними фінансами в територіальній громаді** слід розуміти сукупність прийомів, технік, інструментів та способів встановлення фактично витрачених коштів по відношенню до запланованих у процесі забезпечення місцевого розвитку та дотримання відповідних процедур.

На думку А. Хмелькова, в процесі здійснення контрольної діяльності у вигляді документального та фактичного контролю, застосовуються такі інструменти, як: аудиторські процедури; експертиза; моніторинг закупівель; інвентаризація; письмове пояснення; звірка; вибірка; анкетування; аналіз; зустрічна звірка; перевірка бухгалтерських регістрів і документів; запит; підтвердження; перерахунок; аналітичні процедури; співставлення операцій; візування; оцінювання; фінансове розслідування; перевірка документів за формальними ознаками; перевірка документів за змістом; нормативна перевірка документів; обстеження території, виробничих і службових приміщень; контрольні обміри виконаних робіт; хронометраж робочого часу; лабораторні аналізи якості сировини, матеріалів і готової продукції; контрольний запуск сировини і матеріалів у виробництво тощо. Також дослідником запропоновані загальнонаукові способи здійснення контролю за публічними фінансами, що ґрунтуються на використанні: абстрагування, аналізу, аналогії, дедукції, індукції, конкретизації, моделювання, синтезу,

системного аналізу тощо [9, с. 41–43]. Так, маємо ціле різноманіття методів здійснення контролю. Зупинимося на їх базовому комплексі, за допомогою якого здійснюється реальна оцінка підконтрольних об'єктів (табл. 1).

Таблиця 1

**Базовий комплекс методів здійснення контролю
за публічними фінансами**

Методи	Зміст
1	2
Спостереження	Відстеження суб'єктом контролю процесу або процедури, виконуваної на об'єкті контролю [26]
Запит	Пошук інформації при наданні відповіді на усні або письмові питання контролера [26]
Інвентаризація	Заходи щодо встановлення відповідності даних бухгалтерського обліку і фінансової звітності, а також документального підтвердження наявності, стану і оцінки активів і зобов'язань [27]
Перерахунок	Перевірка точності арифметичних розрахунків у первинних документах та бухгалтерських записах або виконання аудитором самостійних розрахунків [5, с. 75]
Аналітичні процедури	Аналіз та оцінка отриманої контролером інформації, дослідження найважливіших фінансових і економічних показників на об'єкті, виявлення причин таких помилок і перекручувань [26]
Експертиза	Дослідження й оцінювання законодавчих та інших нормативно-правових актів, фінансових та економічних результатів діяльності, підготовка обґрунтованих висновків і пропозицій для прийняття рішень щодо об'єкта експертного дослідження [5, с. 21]
Зустрічна звірка	Метод документального та фактичного підтвердження у підприємств, установ та організацій виду, обсягу і якості операцій та розрахунків для з'ясування їх реальності та повноти відображення в обліку об'єкта контролю [20, с. 8–9]
Службове розслідування	Комплекс заходів щодо встановлення виконання працівниками підприємств, організацій службових обов'язків, а також нормативно-правових актів, які регулюють виробничі відносини [20; с. 11]

Продовження табл. 1

1	2
Слідство	Спосіб збирання та перевірка фактів, необхідних і достатніх для з'ясування обставин, що охоплені предметом доказування за результатами контрольного заходу (авторське)
Медіація	Спосіб вирішення спорів із залученням посередника, який допомагає проаналізувати стан об'єкта контролю, щоб зацікавлені сторони самостійно змогли обрати варіант управлінського рішення, що вирішить конфлікт управління публічними фінансами (авторське)
Судовий спір	Спосіб виявлення законності господарських операцій через судове втручання учасників правовідносин, у якому кожен з них захищаючи свої суб'єктивні права підтверджує факти використання публічних фінансів (авторське)

*Таблицю 1 складено автором

Отже, пропонуємо до базового комплексу методів контролю включити такі методи, як медіація, слідство та судовий спір, адже вони застосовуються на практиці, хоч досі і не знайшли належного наукового розкриття як методи контролю за публічними фінансами.

Викладене дає змогу зробити деякі узагальнення щодо розмежування найбільш суттєвих характеристик різних форм і методів контролю, їхнього співвідношення та взаємозв'язків. Результати такого узагальнення представлені у (табл. 2).

Як бачимо з табл. 2, форми та методи контролю за публічними фінансами тісно пов'язані між собою. При цьому конкретно-прикладні види здійснення контролю за публічними фінансами територіальних громад доцільно визначати згідно з функціями органів публічного управління, що забезпечує прикладну спрямованість запропонованого нами підходу. Безумовно, представлені нами форми, методи і види контролю не є вичерпними, вони можуть розвиватися відповідно до поставлених завдань, проте вони представляють базовий необхідний комплекс засобів, потрібних для всебічного вивчення того чи іншого підконтрольного об'єкта.

Таблиця 2

Співвідношення основних форм, методів та видів здійснення контролю за публічними фінансами

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ		ВИДИ КОНТРОЛЮ	
ФОРМА	1	2	3
Інспектування (ревізія)	<ul style="list-style-type: none"> • запит; • перерахунок; • інвентаризація; • аналітичні процедури; • зустрічна звірка; • службове розслідування; • слідство (як наслідок, так і причина); • судовий спір 	<p>Загальні</p> <p>Державний, відомчий, виконавчий, судовий, прямий та опосередкований, зовнішній, наступний (ретроспективний), фінансовий, документальний та фактичний, комплексний, тематичний, суцільний, вибірковий, регулярний, епізодичний, тимчасовий</p>	<p>Конкретно-прикладні (щодо публічних фінансів територіальних громад)</p> <ul style="list-style-type: none"> • контроль за здійсненням операцій у бюджетних установах; • контроль за використанням коштів місцевих бюджетів; • контроль ефективності використання коштів державного бюджету; • контроль за управлінням фінансовими ресурсами територіальної громади під час здійснення касового обслуговування; • моніторинг та перевірка здійснення публічних закупівель
Аудит	<ul style="list-style-type: none"> • медіація (причина); • аналітичні процедури; • експертиза; • запит; • службове розслідування; • слідство (наслідок) 	<p>Наддержавний, державний, відомчий, законодавчий, виконавчий, опосередкований, внутрішній, попередній (превентивний), поточний (оперативний), наступний (ретроспективний), фінансовий, правовий, економічний, документальний, фактичний, комплексний, тематичний, суцільний, вибірковий, регулярний, тимчасовий</p>	<ul style="list-style-type: none"> • аудит ефективності діяльності в територіальній громаді підприємств, організацій та закладів комунальної форми власності • моніторинг та перевірка здійснення публічних закупівель
Моніторинг	<ul style="list-style-type: none"> • спостереження; • систематизація; • аналітичні процедури; 	<p>Наддержавний, державний, регіональний, місцевий, самоврядний, громадський, законодавчий, виконавчий, прямий, опосередкований, зовнішній, внутрішній,</p>	<ul style="list-style-type: none"> • моніторинг та перевірка здійснення публічних закупівель; • контроль за виконанням місцевих бюджетів;

Продовження табл. 2

1	2	3	
Перевірка	<ul style="list-style-type: none"> ● медіація (наслідок); судовий спір ● слідство (причина); ● діагностика; ● перерахунок; ● запит; ● аналітичні процедури; ● експертиза; ● зустрічна зв'язка; ● службове розслідування; ● медіація; ● судовий спір 	<p>попередній (превентивний), поточний (оперативний), правовий, економічний, документальний, тематичний, вибірковий, епізодичний, постійний</p> <p>Державний, відомчий, регіональний, самоврядний, громадський, виконавчий, прямиий, опосередкований, зовнішній, попередній (превентивний), поточний (оперативний), наступний (ретроспективний), фінансовий, економічний, документальний, фактичний, комплексний, тематичний, суцільний, вибірковий, епізодичний, тимчасовий</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ● моніторинг дотримання процедур у процесі формування, перерозподілу і використання місцевих фінансів ● контроль за здійсненням операцій у бюджетних установах; ● контроль за використанням коштів місцевих бюджетів; ● контроль за справленням податкових і неподаткових платежів до бюджету територіальної громади; ● контроль за управлінням фінансовими ресурсами територіальної громади під час здійснення касового обслуговування; ● моніторинг та перевірка здійснення публічних закупівель 	<ul style="list-style-type: none"> ● контроль за здійсненням операцій у бюджетних установах; ● контроль за управлінням фінансовими ресурсами територіальної громади під час здійснення касового обслуговування 	<p>Відомчий, самоврядний, громадський, виконавчий, судовий, прямиий, опосередкований, зовнішній, внутрішній, попередній (превентивний), наступний (ретроспективний), правовий, економічний, документальний, фактичний, тематичний, вибірковий, регулярний, епізодичний, постійний, тимчасовий</p>	
Обстеження (огляд)	<ul style="list-style-type: none"> ● аналіз; ● оцінювання; ● спостереження; ● інвентаризація; ● перевірка документів за формальними ознаками; ● контрольні обміри виконаних робіт; ● хронометраж робочого часу; ● слідство; ● судовий спір 	<p>● контроль за здійсненням операцій у бюджетних установах; ● контроль за управлінням фінансовими ресурсами територіальної громади під час здійснення касового обслуговування </p>	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

Запропонована у статті авторська класифікація видів контролю за публічними фінансами сприятиме більш чіткому визначенню особливостей контролю, повноважень як контролюючих, так і підконтрольних органів, попередженню зайвого дублювання в їх діяльності, удосконаленню системи контролю за публічними фінансами територіальної громади в цілому.

Удосконалено класифікацію видів контролю шляхом модифікації існуючих видів контролю та введення нових. З цією метою доцільно використовувати практично значущі ознаки, такі як: рівні публічно-управлінської діяльності, суб'єкт-об'єктні характеристики, підпорядкованість об'єкта контролю суб'єкту контрольних дій, цілі здійснення контролю, становище суб'єкта контролю відносно об'єкта контролю, віддаленість від моменту прийняття управлінського рішення, предмет здійснення перевірки, техніки здійснення контрольних заходів, способи охоплення контрольними діями об'єкта контролю, циклічність та тривалість проведення контрольних заходів. Практичне застосування цих ознак при виробленні підходу до здійснення контролю за публічними фінансами сприятиме удосконаленню його інструментарію для своєчасного попередження порушень у сфері управління фінансовими ресурсами територіальної громади.

Встановлено тісний взаємозв'язок форм, методів та видів контролю, зокрема залежно від практичного застосування під час контрольних дій інструментів контролю. Запропоновано розглядати медіацію, слідство та судовий спір як окремі методи здійснення контролю, що дозволяють в одному випадку вирішити питання шляхом примирення, а в іншому встановити законність використання публічних фінансів через процедури дізнання та встановлення винних осіб, а при розгляді справи в суді встановлення об'єктивної істини через доказування.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження мають стосуватися аналізу практичного застосування представлених у статті форм, методів та видів контролю за публічними фінансами територіальних громад в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] *Словник української мови*: в 11 т., І. К. Білодіда, Ред. Київ, Україна: Наукова думка, 1970.
- [2] В. С. Шестак, «Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання)», дис. канд. наук. Харків, 2002.
- [3] О. А. Смоляр, «Державний контроль у сфері місцевого самоврядування: особливості правового регулювання», *Проблеми законності*, вип. 129, с. 59–68, 2015. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/41rnjA> Дата звернення: Черв. 06, 2022.
- [4] Н. Ю. Мельничук, «Сучасний підхід щодо класифікації контролю», *Молодий вчений*, № 6(21), ч. 2, черв., 2015. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/cygie> Дата звернення: Черв. 06, 2022.
- [5] *Державний фінансовий контроль у публічному управлінні* / М. Б. Гупаловська, С. Л. Коваль, В. М. Русін та ін. Тернопіль, Україна: Осадца Ю. В., 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/BCYcLu> Дата звернення: Черв. 06, 2022.
- [6] І. Б. Стефанюк, «До нової якості бюджетного контролю через аудит ефективності», *Фінансовий контроль*, № 2, с. 8–13, 2009.
- [7] В. Дерій, «Поняття і значення економічного контролю для мінімізації витрат та максимізації доходів підприємств», *Бухгалтерський облік і аудит*, № 2, с. 48–56, 2011.
- [8] Кабінет Міністрів України. (2006, Квіт. 20). *Постанова № 550 «Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/TAICkY>
- [9] А. В. Хмельков, *Державний фінансовий контроль*. Харків, Україна: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017.
- [10] Т. А. Жадан, та ін. «Класифікація державного фінансового контролю: проблеми побудови та напрямки вдосконалення», в *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики = Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Харків, Україна: ХННІ УБС, 2019, т. 1, № 28, с. 344–353.
- [11] *Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень*, Г. П. Півторак, Ред. Київ, Україна: Довіра, 2006.
- [12] *Фінанси: вишкіл студії*, С. І. Юрія, Р Тернопіль, Україна: Карт-бланш, 2002.

- [13] І. В. Басанцов, «Державний фінансовий контроль як дійовий інструмент підвищення ефективності державних цільових програм», *Механізм регулювання економіки*, № 4, с. 238–243, 2005.
- [14] Є. В. Калюга, *Фінансово-господарський контроль у системі управління*. Київ, Україна: Ельга, Ніка-Центр, 2002.
- [15] В. А. Дерій, *Витрати і доходи підприємств у системі обліку та контролю*. Тернопіль, Україна: ТНЕУ, «Економічна думка», 2009.
- [16] І. Б. Стефанюк, «Методологічні засади функціонування системи державного внутрішнього фінансового контролю в Україні», *Фінанси України*, № 6, с. 84–102, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/A2LoUn> Дата звернення: Черв. 29, 2022.
- [17] М. М. Шестерняк, «Методи і форми контролю: проблеми визначення», *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Економічні науки*, № 26(2), с. 154–156, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Gjrdu8> Дата звернення: Черв. 29, 2022.
- [18] Верховна Рада України. (1993, Січ. 26). *Закон № 2939-XII «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/sV26og>
- [19] Верховна Рада України. (2007, Квіт. 05). *Закон № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/RW3n3C>
- [20] Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрий, *Державний фінансовий контроль*. Київ, Україна: Центр учбової літератури. 2009.
- [21] Я. Казюк, В. Венцелем, І. Герасимчук, *Особливості фінансово-бюджетного контролю*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Im1DII> Дата звернення: Черв. 29, 2022.
- [22] Н. В. Цопа, «Система моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища промислового підприємства», *Вісник Донецького нац. ун-ту економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського*, № 3(47), с. 136–143, 2010.
- [23] А. Клименко, «Фінансовий моніторинг-особлива форма фінансового контролю», *Підприємництво, господарство і право*, № 4, с. 101, 2005.
- [24] В. Ф. Піхоцький, «Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики», дис. д-ра наук. Львів, 2015.
- [25] Н. І. Обушна, «Механізми формування та розвитку публічного аудиту в Україні», дис. д-ра наук. Київ, 2018.
- [26] «AU-C 500 Audit Evidence», in *Wiley Practitioner's Guide to GAAS 2016: Covering All SASs, SSAEs, SSARs, PCAOB Auditing Standards, and*

Interpretations. Chichester, 2016, p. 165–168.
<https://doi.org/10.1002/9781119233510.ch15>

- [27] Міністерство фінансів України. (2014, Верес. 02). *Наказ № 879 «Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/pbcwgh>

PUBLIC FINANCE CONTROL: RELATIONSHIP BETWEEN FORMS, METHODS AND TYPES

Dmytro Laposha,

Postgraduate student,
Department of Regional Policy
of the Educational and Scientific Institute of
Public Administration and Civil Service of the
Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5090-4778>
d.laposh@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the generalization of different types of control over public finances, the problem of the relationship of forms and methods used in its implementation. The differences and relationships between methods and forms of control are revealed. It is established that the key problems of classification and delimitation of control elements are: complex process of selection and application of methods; lack of a unified approach in the formation of characteristic features that are inherent in certain types of control; gaps in regulatory and legal regulation to determine the components of the mechanism of control over public finances of the territorial community; exercising control over public finances by bodies of different branches of government and in the absence of a mechanism for interaction and exchange of information between them. It is substantiated that control over public finances plays an extremely important role in society, is a lever of financial discipline and development in the local community. In the paper it is offered to classify types of control on various signs. Approaches to the classification of types of control over public finances have been improved by modernizing existing and introducing new scientifically sound and practically significant elements. Differences of already existing approaches from author's are allocated. It is offered to classify types of control by levels of public management activity, subject-object characteristics, subordination of object of control to subject of control actions, purposes of control,

position of subject of control concerning object of control, distance from the moment of acceptance management decision, the subject of the inspection, the technique of control measures, ways to cover the control actions of the object of control, the frequency and duration of control measures.

Key words: control; public finances; classification features; types of control; method of control; form of control; territorial community.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Slovník ukrajskoi movy: v 11 t., I. K. Bilodida, Red. Kyiv, Ukraina: Naukova dumka, 1970.
- [2] V. S. Shestak, «Derzhavnyi kontrol v suchasni Ukraini (teoretyko-pravovi pytannia)», dys. kand. nauk. Kharkiv, 2002.
- [3] O. A. Smoliar, «Derzhavnyi kontrol u sferi mistsevoho samovriaduvannia: osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia», Problemy zakonnosti, vyp. 129, s. 59–68, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/41rnjA> Data zvernennia: Cherv. 06, 2022.
- [4] N. Yu. Melnychuk, «Suchasnyi pidkhid shchodo klasyfikatsii kontroliu», Molodyi vchenyi, № 6(21), ch. 2, cherv., 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/cygie> Data zvernennia: Cherv. 06, 2022.
- [5] Derzhavnyi finansovyi kontrol u publichnomu upravlinni / M. B. Hupalovska, S. L. Koval, V. M. Rusin ta in. Ternopil, Ukraina: Osadtsa Yu. V., 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/BCYcLu> Data zvernennia: Cherv. 06, 2022.
- [6] I. B. Stefaniuk, «Do novoi yakosti biudzhethnoho kontroliu cherez audyt efektyvnosti», Finansovyi kontrol, № 2, s. 8–13, 2009.
- [7] V. Derii, «Poniattia i znachennia ekonomichnoho kontroliu dlia minimizatsii vytrat ta maksymizatsii dokhodiv pidpriemstv», Bukhhalterskyi oblik i audyt, № 2, s. 48–56, 2011.
- [8] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2006, Kvit. 20). Postanova № 550 «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia inspektuvannia Derzhavnoiu audytorskoiu sluzhboiu, yii mizhrehionalnymy terytorialnymy orhanamy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/TAICkY>
- [9] A. V. Khmelkov, Derzhavnyi finansovyi kontrol. Kharkiv, Ukraina: KhNU imeni V. N. Karazina, 2017.
- [10] T. A. Zhadan, ta in. «Klasyfikatsiia derzhavnogo finansovogo kontroliu: problemy pobudovy ta napriamky vdoskonalennia», v Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky = Financial and credit activity:

- problems of theory and practice. Kharkiv, Ukraina: KhNNI UBS, 2019, t. 1, № 28, s. 344–353.
- [11] Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tys. sliv i slovopoluchen, H. P. Pivtorak, Red. Kyiv, Ukraina: Dovira, 2006.
- [12] Finansy: vyshkil studii, S. I. Yuriiia, R Ternopil, Ukraina: Kart-blansh, 2002.
- [13] I. V. Basantsov, «Derzhavnyi finansovyi kontrol yak diiovyi instrument pidvyshchennia efektyvnosti derzhavnykh tsilovykh proham», Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky, № 4, s. 238–243, 2005.
- [14] Ye. V. Kaliuha, Finansovo-hospodarskyi kontrol u systemi upravlinnia. Kyiv, Ukraina: Elha, Nika-Tsentp, 2002.
- [15] V. A. Derii, Vytraty i dokhody pidpriemstv u systemi obliku ta kontroliu. Ternopil, Ukraina: TNEU, «Ekonomichna dumka», 2009.
- [16] I. B. Stefaniuk, «Metodolohichni zasady funktsionuvannia systemy derzhavnoho vnutrishnoho finansovoho kontroliu v Ukraini», Finansy Ukrainy. № 6, s. 84–102, 2011. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/A2LoUn> Data zvernennia: Cherv. 29, 2022.
- [17] M. M. Shesterniak, «Metody i formy kontroliu: problemy vyznachennia», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzh. un-tu. Ekonomichni nauky, № 26(2), s. 154–156, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Gjrdu8> Data zvernennia: Cherv. 29, 2022.
- [18] Verkhovna Rada Ukrainy. (1993, Sich. 26). Zakon № 2939-XII «Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/sV26og>
- [19] Verkhovna Rada Ukrainy. (2007, Kvit. 05). Zakon № 877-V «Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/RW3n3C>
- [20] L. V. Hutsalenko, V. A. Derii, M. M. Kotsupatryi, Derzhavnyi finansovyi kontrol. Kyiv, Ukraina: Tsentr uchbovoi literatury, 2009.
- [21] Ya. Kaziuk, V. Ventselem, I. Herasymchuk, Osoblyvosti finansovo-biudzhethnoho kontroliu. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Jm1DII> Data zvernennia: Cherv. 29, 2022.
- [22] N. V. Tsopa, «Systema monitorynhu vnutrishnoho ta zovnishnoho seredovyscha promyslovoho pidpriemstva», Visnyk Donetskoho nats. un-tu ekonomiky i torhivli im. Mykhaila Tuhan-Baranovskoho, № 3(47), s. 136–143, 2010.
- [23] A. Klymenko, «Finansovyi monitorynh-osoblyva forma finansovoho kontroliu», Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, № 4, s. 101, 2005.
- [24] V. F. Pikhotskyi, «Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: kontseptualni zasady teorii ta praktyky», dys. d-ra nauk. Lviv, 2015.

- [25] N. I. Obushna, «Mekhanizmy formuvannia ta rozvytku publichnoho audytu v Ukraini», dys. d-ra nauk. Kyiv, 2018.
- [26] «AU-C 500 Audit Evidence», in Wiley Practitioner's Guide to GAAS 2016: Covering All SASs, SSAEs, SSARs, PCAOB Auditing Standards, and Interpretations. Chichester, 2016, p. 165–168.
<https://doi.org/10.1002/9781119233510.ch15>
- [27] Ministerstvo finansiiv Ukrainy. (2014, Veres.02). Nakaz № 879 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktyviv ta zoboviazan». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/pbcwgh>

*Стаття надійшла до редакції
01 липня 2022 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 21(50)*

*Серія «Соціальні та поведінкові науки»
Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053
Шифр галузі: 28; код спец.: 281*

Редактори — *Зубаков В. А.
Ремізовський К. М.*
Коректор — *Зубаков В. А.*
Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 21.09.2022. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 14,18. Обл. вид. арк. 15,25.
Тираж 300 прим. Замовлення № 210922_2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 21(50)*

Social and Behavioral Sciences Series

*Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053
Area Code: 28; spec code: 281*

Editors — *Zubakov V. A.
Remizovsky K. M.*

Corrector — *Zubakov V. A.*
Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044) 484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 21.09.2022. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 14,18. Accounting and publishing sheets 15,25.
Edition 300 copies. Order № 210922_2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.